1964
2002 SZEPT 03.
51984

tiszatáj

2002. SZEPT. * 56. ÉVF.

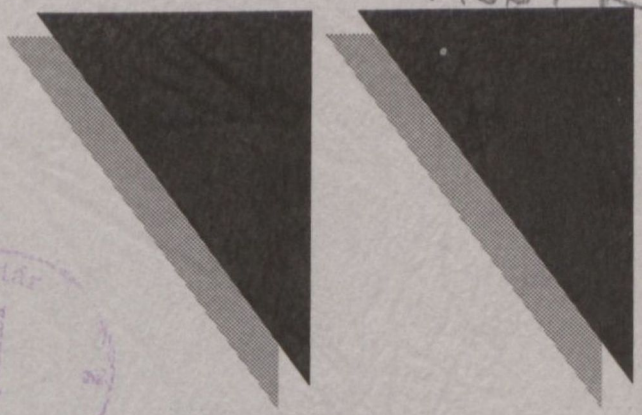

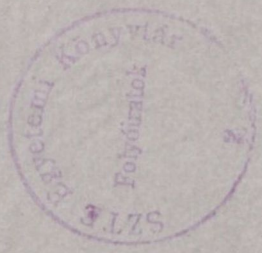

Kiss Anna, Lászlóffy Aladár, Bogdán László, Nagy Gábor, Tőzsér Árpád versei

Kiss László, Tandori Dezső prózája

Csabai Ferenc filmnovellája

200 éve született Kossuth Lajos

(Dénes Iván Zoltán, Fried István, Gergely András, Móser Zoltán írása)

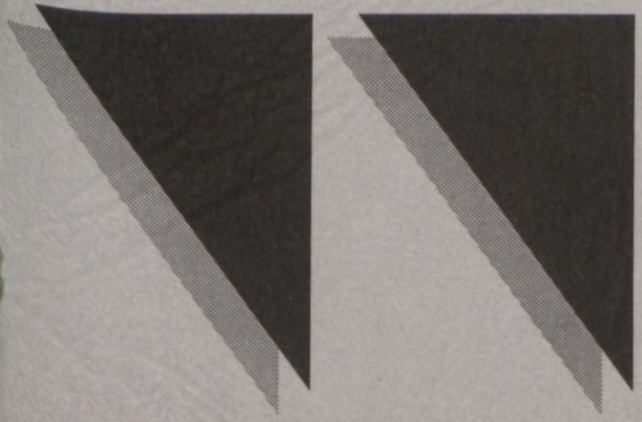

9

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Press Kft., Szeged.
Felelős vezető: Dr. Kékes Tiborné.
Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**
A folyóirat internet-szolgáltatója a **V-fon Rt.**
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102–02102799–00000000 pénzforgalmi jelzőszámra.
Egyes szám ára: 200 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 600, fél évre 1200, egész évre 2400 forint.
ISSN 0133 1167

Tartalom

LVI. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

2002. SZEPTEMBER

LÁSZLÓFFY ALADÁR: Új s újabb passiók 3

NAGY GÁBOR: Más ég alatt; Levelek Pefkiből (Alvó halászfalu; Jászú) 6

TANDORI DEZSŐ: Természetes hely; Diptihon Diptihonovics Galambocskám, Goncsarov! (Új „fejezet") 9

TŐZSÉR ÁRPÁD: Két vers a Tanulmányok költőportrékhoz c. ciklusból (Kísértet-makett; Citológia) 24

CSABAI FERENC: A fekete alpinista (Filmnovella) 27

KISS ANNA: Félelmetes; A lét 37

KISS LÁSZLÓ: Szökés a picsába (avagy: az Anna Marie-szerelem, amelyből Szindbád nem került ki vesztesen) 42

BOGDÁN LÁSZLÓ: P. a ketrecben (Részletek egy ciklusból) 47

200 éve született Kossuth Lajos

DÉNES IVÁN ZOLTÁN: A közösség ügye és a szabadság ügye (Kossuth nemzet- és szabadság-értelmezése) ... 54

GERGELY ANDRÁS: Kossuth nemzetiségi politikája 1847–1853 78

FRIED ISTVÁN: 'Hazay Gábor' a Széchenyi–Kossuth-vitában (Vörösmarty Mihály, a nemzetpolitikai gondolkodó) 85

MÓSER ZOLTÁN: Harmatot sír minden virág (Bartók Kossuth-szimfóniájáról és az 1903-as esztendőről) 101

KRITIKA

ACSAI ROLAND: „Neki az oceánnak” (Tandori Dezső Az Óceánban című verseskötetéről) 107
BOMBITZ ATTILA: Séták kéklő párában (Bartis Attila könyveiről) 111
BÜKY LÁSZLÓ: Szepesi Attila: Tündérek és katonák 121

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

MÓSER ZOLTÁN felvételei az 5., 36, 46., 77., 84., 100., és a 124. oldalon

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Új s újabb passiók

Hol Jeruzsálem, hol Manilla.
Magukat mindig beleélik.
És mennyi bank, és mennyi villa!
...Nagycsütörtöktől másnap délig.

Hinni vagy belekeveredni?
Menet a Via Dolorosán.
Mi folyik? Ki fog erre menni?
Mit ágaskodsz úgy? Maradj józan!

Valami helyi szokás. Színház,
vagy tradíció. Szép kegyetlen
idegenforgalom, amit látsz
ebben az istenőrületben.

Ki működtet új passiókat,
mikor az elsőt, valóságost,
az összes véres stációkat
faarccal tűrte minden város?

Az érdek helyi, body guardok
Rómából, mind izompacsirták:
kelták, hellének, gótok, szárdok,
s valami giccsteremtők írták

mindig a szappanoperákat,
Divina Barbara és Dallas.
Már Metro Goldwyn Ramszesz óta
hasonló intrikákról hallasz.

Most cserélik a keresztbordót
vénebb, mégis ez bírja jobban.
Lehet már több keresztet hordott.
Jelentkezőből mindig több van,

napszámos, rutinos statiszták,
a cinecitta vonzza őket.
Nem ilyen mosóportól tiszták
tömik tele a temetőket!

A szem, a szakállas legénye,
az ilyen szemű, az a sápadt,
kiben a bor most válik vérré,
az nem színész. Ez tényleg lázad:

mutatja hogy kell belehalni,
hogy itt, e holtszegény vidéken
a halál mindennapos, talmi
kiadása bevételt érjen.

Beton, az esőt fel se issza.
Kék magasság, jupiterlámpa.
Valami biztat, menjek vissza
újra Pilátus udvarába,

Hogy lássam, rajtafogjam őket
amint a díszleteket bontják,
épp könyvelik a belépőket,
betanult replikáik mondják.

Áramszünet. Üzemzavarral
végződik idén, ami máskor
szélgép kavarta porviharral
ér véget majd feltámadáskor?

Hinni... vagy...? Egyszer végre lássuk.
Megvárni, míg a Golgotámon
befejezik a szertartásuk
s itt ballag vissza mind a három.

Ketten már jönnek. Az a kettő!
A harmadik ne tudta volna?
Valahol szirénáz a mentő.
Ki mennybe szállott, visszaszólna?

Vagy szomorún megsimogatna
keresztet, karót, tőrt és villát,
és jövő péntek este hatra
megszüntetne minden Manillát.

NAGY GÁBOR

Más ég alatt

Most minden hihetőbb, mint
e kocsmazug-jelen:
torkomban az egykor-volt ér-
verés eleven.

A pályaudvar Szegeden,
a sárga villamos,
Molnár utca, Victor Hugo:
minden, mintha most.

A Tisza: szürke, haragos,
szürke acélhidak
sebezte partok, az eső
porfelhőt itat.

Habzó korsók a Hágiban,
tölgyfák pillérein
nyugvó ég, és az udvaron
elszórt filléreim:

visszanyelt csonka rímeim,
pipafüst-aromát
lebegtető szél, lecsukott
szemhéj, adomák,

miket nem értek igazán,
mindez mégis oly szép,
olyan egyszerű: ma is fáj,
mintha ott volnék,

poéta, de nem bolond még,
reményekkel teli,

rajongó, ostoba, boldog.
A nyár perzseli,

zápor-szuronyroham veri
görcsbe rándult levél-
csomóvá az emlékeket.
Ami élt, nem él

már, legfeljebb csak éldegél,
karcossá keserült
a piros szőlő méz-bora.
Hát így sikerült

megőrizni, mi elkerült,
szegedi nyár hevét
a bőrödön csak: legbelül
fázol, e pesti hét-

rét-éjszaka szívedre ült.
S már el sem szomorít:
zsebedben szegedi buszjegy.
Harminchat forint.

Levelek Pefkiből

Γράμματα από το Πευκί

ALVÓ HALÁSZFALU

Ψαροχώρι που κοιμάται

Alvó halászfalu Évia szigetén.
Körös-körül hegyek, szemben Thesszália
partjai, a ködben az Égei-tenger
ékszerteknőse, Szkiátosz szigete.
Smaragdkék víz, az aprókavicsos part

mentén tavernák, kafetériák:
mindegyikben néhány unatkozó görög.
Meszíméri: sziesztaidő.
A nap merőlegesen tűz
s keresztbe fúj a parti szél.
Nem feledkeztek el róla az istenek,
mégis oly kérlelhetetlen, konokan
magányos Pefki.

Πευκί Ευβοϊας, 17. 05. 2001.

JÁSZÚ

Γειά σου

Fekete-fehér szetter-keverék:
Jászúnak kereszteltem el,
ami görögül annyit tesz: Szia.
Hogy is szólíthatnám másképp,
ha nem beszél senki hozzá.
Kóbor kutya, egész napját
a tavernák és kafetériák
előtt, a tengerparti korzón
tölti. Néha hozzászegődik
a hangoskodó gyerekekhez,
vagy a halárus után kullog.
Garnélát ettem, amikor először
találkoztunk: a fejet nekiadtam
mindig, a fekete szemekkel.
Rövid farkcsóválással üdvözöl,
ha összefutunk a korzón,
néha elkísér egy darabon, észre
sem veszem, hogy mikor marad le.

Πευκί Ευβοϊας, 19. 05. 2001.

TANDORI DEZSŐ

Természetes hely

Ahelyett, hogy a *jelen* nagy tendenciáit érzékelném – és ezzel népszerűségre, még rangosan is úgynevezett elismertségre tennék szert (hiába a kifejezések ostobasága, valamelyest komolyan értendő!) –, valamint a *jövőből* már előre az oly sok örvendetes részletnek, kicsiségnek ikszipszilon szava) örvendenék – hogy majd csak lesz valahogy! –: nem,

mindehelyett én a *jelenben* törődöm a csekélységekkel (részletek, kicsiségek), amiért is a nagy tendenciák hívei (és nemcsak hulláslovasai!) részéről ehhez mért lesajnálás, vagy mindenképp sajnálás, amit „bearatok", híveim hozzám hasonlóan szélsőfutók, a *jövőből* pedig a nagy tendenciákat látom, melyek (számomra) lesújtóak, kellemetlenek, mondhatnám így is: előnytelenek és kedvszegőek; csak rosszabb jöhet. És ebben az összeállításban (jelen s jövő, környezet és magánfüggetlenség) a keverék nem a legüdvösebb.

Az iméntiekben természetesen sok a csúsztatás, nem kifogástalanul következetes a fogalomhasználat, nem is nevezhető „álláspontnak" az egész, bár helynek, ahol állni látszom, igen; s a részletek (gondoljunk bele) dinamizmusa ellenére igenis állni látom; ez a hely (terep) nem művek készüléséhez rendelt műhely környezet elsődleg, a kicsiségek aktualitása miatt ráadásul inkább természetes hely. Mint ilyen: esetlegesnek minősíthető (nagy tendenciák elismerésének, próknak és kontráknak a hiánya; „akkor maradj is ott, annyiban magadnak", hallom, s így mondom ezt), valóján főleg csak úgynevezett szépirodalom lenne művelhető „róla", nem ad, fogalmazhassak ily rútul egyebekbeni kifogásolhatatlan licenciát.

Természetes, persze, hogy nem az elmélet (elméletét az irodalom gyakorlatára ráerőltetni igyekvő ember) áll szemben az irodalom természetes helyének emberével... és itt álljunk meg. Tartozom ugyanis az elmélet (a nagy tendenciák) emberének ennyivel: csakugyan meglehet, legelemibb kategóriáit, ügyességeit stb. nem tudom szakszerűen használni, felmutatni, így „tudós" ember nem vagyok; s nagy tendenciák jelenbéli elismerésének – és kedvelésének! – híján még a mai kor gyakorlati embere is alig. Kérdés, mekkora mentség, amit Witt. mond: hogy érdemleges kutatómunka csak magányban, tanszék nélkül végezhető – nagyon rossz dolog nem érdemleges munkát végezni társaságban kutatván, és akkor még ráadásul tanítani is. Jó, ez volt ő, sajátos eset, „nagyságrend", kategória. Megpályázhatatlan „szakrilégium", mondjuk így.

Nem az elmélet embere (beszél itt, mondtam az imént, mit is mondhattam volna mást!), de vajon a gyakorlaté is: vagyok-e. Wittgenstein mellett (a kitűnő

könyvre egyszer még visszatérek, vagyis hogy hol olvastam róla középpontian) magyar szerzők klasszikus-félklasszikus munkái kerültek kezembe. (A lezárt művű iksz, az alakuló művű ipszilon.) Másról és másról szólnak, természetesen, amikor egyikük halott alakokat (író-tudóst, költőt) elemez, másikuk élveboncolást végez magán és a kor nagy tendenciáin. (S természetesen nem azt mondom, hogy iksz szépségszempontú, költészetfilozofikus elemzéseit ne tartanám kifogásolhatatlan aktualitásúnak; másrészt ipszilon jelenkorelemzésével ne értenék – ha nem is az ő nézetoldaláról mindenképp! – egyet. Igen, s a mai kor gépiesedése, egyformásodása, haszonelvűségcsimborasszizmusa mellett különös érdekessége van, ha van, a szépségközéppontúságnak, mellyel ipszilon az örömközéppontúságot, szerényebben, az örömjogúságot állítja, s mindkét ponton megvethető a láb. A szépségelemzésnek akkor van érdekessége, ha – furcsa, ugye? – nem tekinti evidenciának például az *Esti kérdés* „mögötti" alaptartást, vízjelet stb., s iksz tesz is kísérletet a történeti szempont érvényesítésére. Ezt csak úgy mondom, hogy „végigmenni a pályán", „leelemezni" a dolgot, nem sokkal több ma már, mint alpesi műlesiklóverseny pályáján az előfutók feladata. A rizikósabb, a bármit is eldöntő, az egzisztenciális: a tényleges versenyzők részéről s által jön.)

iksz és ipszilon is sokkal inkább „csoportember" nálam. (Most leszámítva egyebekbeni jelentőségüket, ahol természetesen – éljünk Witt. szavával – mindegyikük „magánzóként" végezte el a maga kutatásait, s az sem érdekes itt, hogy ikszet ipszilon klasszikusan sorolhatja a magyar irodalom esztétikai – jó, bár erősen etikai, de ezek megint a nagy tendenciák szakszavai – vonulatának mívesei közé, míg ő maga... de hát ezt, lásd jómagam és a nagy tendenciák, nem merném pontosan meghatározni. Ám itt nem e két protagonistáról van szó, még csak segédegyenesként sem keveredhetnek bele a természetes hely ügyébe. (Ld. később: hengeralatti verem.)

Mert erről volna szó. *Mi a* (szépségrészletek, nagy tendenciák) készen adott, rögzült (bár dinamikus) elemek küljén-túlján (átfedésekkel) *megvalósulható természetes hely* a se nem szépséget, se nem társadalmat hívő egyén számára? Általánosságban megfogalmazni ezt, ha a nagy tendenciákhoz nincs érzékünk, s ha a tudományba magunk sem tolakodnánk, igen nehéz. Kialakul egy *érzet*. Ez a jelennel és a jövővel kapcsolatos (brr) – felismertségükben is korrigálhatatlan – szerencsétlen képzet-képzetarányviszonyunknak mégis van valami élhető foglalata, nedvjárása. Vagyis: fogalmunk sincs bár jelenünk (magunkat illető) korrigálhatóságának mikéntjéről, a jövőtől pedig érdemben főleg rosszat várunk (különféle hanyatlások; kedvszegődések; lankadásra ösztönző belátások; „a múltak árnyai", melyek épp az emlékezéssel, a bedarált, a bedarálásra váró „törmelék", az életmassza okán nyomasztanak, tesznek keservekkel-csak-tevőlegessé, ha nem tétlenné etc.), nem, mindez így (s igencsak rosszul) van, mégis evidens és eleven az a jelenbéli (s jövőnktől nem elzárt) állapot, az a „természe-

tes hely", ahol és amelyben leledzenünk kell. Nem merek „lenni"-t mondani. (Ld. Később: Elgloig, a kelta bárd, a „Napkelta!")

Nyilvánvaló, hogy Witti sem kell hozzá, s máris ott tartunk: mindehhez a magány. Nem is szedjük elő tömérdek jegyzetünket (e tárgyban), itt bármit azonnal a maga teljességében *jól* kell mondanunk, ha bennünk az (efféle) hitelesen, evidensen „él". Ha valóban azok vagyunk, amiknek állítjuk magunkat. Hanem hát mi is ez, mik volnánk ekképpen?

Természetes, hogy az önmeghatározás túlzó (akár kimondatlanul is túlságos) evidenciájának kísértéseit is ugyanolyan józanul el kell hárítanunk (iksz példáját is látva), mint az igyekezetét, az önigazságkeresőt ipszilonén, bár ezek igen esetleges példák, s most sem jogos, hogy bárkit belerángatok ügyembe; félek, Witt-re ez utóbbiak nem vonatkoznak, neki bárhol ott a helye így). S ezért nem is mondhatok semmit arról, hogy helyzetemet ilyennek látom benne a magam állagát; csak hogy az egész igen kevéssé kommunikatív (informatív), az világosabb a napnál.

Nem lehet sem örökérvényűen megbeszélni, sem napra készen fércelni, igazítgatni. Van tehát itt valami, aminek napra kész örökérvény-igényű megbeszélhetése nincs. Ez, épp mert mások evidenciája (fontosságsorrendje, önérzékelése stb.) más és más, sok elzárkózás képzetét kelti. Technikailag egynémely dolgok természetesen lebonyolítandók. Ahogyan az ajtón megyünk ki, nem a falon mászunk le a negyedik emeletről stb. Szó sincs kapcsolattalan életről.

Mivel ez így van, a mértéket magunk szabjuk meg. Mennyi közlendőnk marad, mekkora a nyomatéka (akár a viszonylag még mindig soknak, a kevésnek). *Ám mindez, kezdem úgy érezni, felesleges bővítése valaminek, ami itt a kezdet kezdetén elhangzott.*

Mert ha végiggondoljuk, vagy csak gyanúnkkal húzunk érintőt hozzá: nem erről van-e szó? A nagy tendenciákkal a kommunikáció és az információ (informálódás) igényét, szükségletét is említettük. A személyességét, a „szereplését" (általunk, bár műveltük, „majomkodásnak" nevezve már...), a konkrét relációét. Csak amennyiben „ajtó". Csak amennyiben magunk nem ígérjük (a társasággal), hogy bármit is tudunk (nyújtani, önmagunk evidenciakifejezésén túl). Ha ez utóbbi, a zárójeles mennyiség itt, megfelelő, kérem. Mást nem vállalhatunk.

Jövőnk „képe" ezért mutat inkább (előnytelen) tendenciákat, hiszen a parányi részletekről tudjuk, milyen érzékeny életűek s létrejöttűek. (Egy veréb, akár. Egy-egy munkánk elhelyeződése. Nem vitás, házi kártyabajnokságunk, míg mindketten élünk, akik e háznál kellünk hozzá, biztosítottnak látszik. Ne beszéljünk most már a pénz tendenciáiról. A puszta megélhetés szempontjáig „való" lepusztulásról. S mégis, a jövőnk nagy tendenciái körül matattunk.)

Az egzisztencialista érzékelés nem preferálja (kényszerűen sem) az egzisztenciális meglétet, még egy olyan világban sem, ahol – nagy tendencia? – ez a mindennapok preferenciája. Nem jutottunk hát máshová, mint hogy a Nemes Nagy által nem kedvelt kimondhatatlanban élnénk. Persze, a társadalmiasságnak sem kenyereként.

Ügyes (rémséges!) foglalata mindezeknek, mint e hétre tőlem kért bármiplusz-akármi (találkozás, de akár csak telefon; telefonokat „hárítván", magamban mondom emez igazolásom) dolgában közölnöm kellene:

ne haragudj, ma, hétfőn a gázosok jönnek, fél napomon végig rángatnak (nyomásellenőrzés, többszörös nyitás-zárás, házjelleggel), közben javítgatnom kell írásokat; holnap gazdasági izéket intézek (s „el" még mindig nem, hónapok óta halasztódnak, a nyugdíjkérelmemet sem állítottam össze hat hónap alatt); szerdán találkoznom kell íráselhelyezés, csütörtökön három hónapja megígért nem-tudom-mi ügyében; közben beszerzéseket kell végeznem (papír etc.), postáznom kell, pénteken a háztartáshoz stb. A hétvége meg halott dolog. Ráadásul beteg vagyok, ha késő-reggelre nem vagyok meg az elmenésekkel. Itt lett volna egy jól félmagányos nyaram, madarammal. Magányos kutatással. Most akkor ez, sajátlag e héten, így fest. Te mondd meg, mit is mondjak én.

És ez akkor a nem kommunikatív információ. Etc.

Ez lenne a (mégsem megcsúfolt) természetes hely.

*

S mégis ráteszek egy lapáttal, undoksággal megcsúfolom. Hogy (részletek, kicsiségek): 1./ a gázosok ki tudja, mikorra végeznek, már gázszag van a lépcsőházban, nincs nyugalmam, míg el nem intézem őket (lakásba, pincébe jönnek, órát zárnak stb.); 2./ a postást várom, megint későn jön (hol ekkor, hol akkor, nincs lezárva napom, míg el nem intézem); 3./ Totyit bezártam a „szobájába" (nem elég neki, hogy egy egész szobája van így, áterőszakoskodja magát másik szobánkba, ahol tévézek – neki egészségtelen –, vadul vijjogva, „hisztisen" repked, tényleg be kell zárnom, lelkem keseríti; 4./ valaki telefonkoncerttel üldöz. (Valaki*k* telefonálgatnak.) Nem húzhatom le a rolót? Pár napra így?

*

Ó, én...! Nem szabad ezt így. Rendben, ostobán maradtak rám ezek a „gázosok" – még mindig lezárva a vezeték, késő délutánra jár, meddig? De sebaj. Totyit, hogy a tévé, amit nézni akartam, ne rontsa a szemét, bezártam „szobájába". Eleinte neheztelőn ordibált, de aztán...Egyszerre csak mit hallok: dalol a rádió zenéjére! Aki nem hallott még háznál, „zárt" szobában egy szál verebet rádióra énekelni, nem tudja, mi a változatosság. Írom ezt – s nem kell félnem,

hogy zajomra abbahagyja a csukott ajtó túlján, nem hagyja abba, szerencsére! –, mert nem akarom „úgy" végezni dolgaimat, ahogy az előbb, igazságtalan kitörésemmel. Bár mindenben igazam volt. Ám minden – még nem minden.

Ahogy a madarak fajtársuknak tekintenek minket, ők, a nyolckilós ragadozók, a hatkilós ludak, a háromdekás verebek és mások: itt kezdődik valami megfoghatatlan. S ehhez képest valóban hagyni kell, félretolandó, aminek a világban... hogyan is mondja Ottlik... neve, honossága, adatszerűsége van. Ami akár dühítő is, jó. Milyen csekélyek a mi igazságosdijaink egy madár önfeledt ének-rikácsához képest! Holott csak oly zenére, amilyet magunk nem szívesen hallgatnánk már. Ez így mind együtt, így van csupán, a többiről valóján nem kell beszélni, mert nincs tényleges valója. Nem húzok át semmit az eddigiekből, mégis: nevek, elvek, ellentétek, evidenciák stb. *túlján* Totyinak és nekem, egy-egy madárnak és nekünk etc., ennek van valódi valója, bár mintha légi semmi volna, s nem is könnyű benne a meglét.

*

Most bánom csak, hogy finomkodtam: barátom „Szerencsétlen I. Világháborús Megőrült Katona" könyve (egy grafikusról)... aztán mégsem teszem meg másnap a jól fizető Lone Soldier-t! Ellenben remek megérzéssel ajtót nyitok házmegbízottunknak, ez mindig így megy – nyitok, persze, mert a gázost várom, nyissa ki a gázórát. Legrosszabb sejtelmeim válnak valóra! Az egyik „nyugatiaknak eladott lakás" (házbéli) tatarozása során (ó, a II. Háború óta hány tatarozást megéltem!) kiderült, szökik a gáz. A Megőrült Katonát és egy gázrobbanás utólagos újsághírét (A Tárgyalás) olvasgattam a vonaton, a Lone Soldier (14-szeres pénz) kihagyásának napján. Most itt a gáz! Lakógyűlés este 6-kor. Fenn toporgunk a padlás előterében. Feleségem s kutyánk vidéken, „nekem minden kijut", én képviselem magunkat. Kevesen vagyunk, satöbbi, de „határoznunk" kell. A háznak nem lesz gáza, amíg ennyi meg ennyi százezerből (1 millió? több?) meg nem csináltatjuk a gázcsőcserét. Satöbbi. Semmiféle nagy tendenciát nem látok. Halálos nyugalommal fogadom „a részletet, a kicsiséget". Hát most villanyrezsózunk. Vagy mifene. Totyinak kell a krumpli. Főtt krumpli kell neki. Kávét hideg vízzel is tudok. S fogok. A rezsó oly lassan dolgozik. Különben is: fogyózom. Két nap alatt lement egy kiló. Nem iszom, alig eszem, Neo-Pampur, még ezt fokozni fogom. Ha elérem, most 82-ről lementem már 75-re, elérem az 1993-as (késő őszi), 57,7-et, nem is, csak 60-at érjek el... az ajtószárnyra, mely mögött Totyi alszik, adó- és TAJ-számom mellett kiragasztva egy Marx-vicc Kónnal, meg egy Sherlock Holmes hotelreklám, meg a 93-as kilólemenésem. Kint teljesen beborult minden. Bennem, míg megbeszélnem nem kell senkivel, fény.

Fény, míg nem verik újra, szét, lakásunkban a falat. Idegen katonák, mint egy Bergman-filmben. Amit sose hittem úgy igazán. Hát most tudom. A há-

ború örökkön örökké: van. Csak Lone Soldier-t nem kapnám meg már 14/1-ért, le fog menni, mesélem valakinek, 3/1-re, azaz csak háromszoros pénz lesz. Így megyünk lefelé mi is. De senki sem hallgat meg. Sorra kapkodom fel pedig az eddig bedöglesztett telefonokat (ha nincs épp háború, mit kezdj kivel, mit kezdhet veled ki? már próbálnád kihúzni csak, kibekkelni halálig; nem fog menni, na látod), mondják, a telefontúlvégekről: Hát akkor nem tudunk megbeszélni semmit? Nem! A legszívesebben ordítanék. Nem tendencia, mégis, ez most a tendencia, és nem kicsiség, de két óra a kis rezsón egy adag krumpli főzése, és én csinálhatom hidegen a kávét, de egy verébnek a főbb krumpli a főtt táoja.

De ezt már csak magamnak mondom. A vonal végén rég sehol senki. És ez az, amiért mégis ír az ember.

Totyi felébredt közben, kiabál a benti szobából. Hasonlatnak veszem őt, mint a piciny (kicsiny) fűszálat. Nála bent van az *Esti kérdés,* még nem akarok bemenni hozzá. Kicsinyt (picinyt) még hadd húzzam teljesen egymagamban az időt, mint háborús (háború utáni) romterepen. Négykézláb a rezsó mellett, kezem reménykedve nyújtogatván még nem forró vízbe, alacsonyan futó gázcsöveket nézegetvén. Lassan mégis elfogna a kétségbeesés. Ám világból-megint-elfogyó-súlyomra gondolok. Hová lesz a súly, amidőn leadtad? Rettegve dereng fel, igen, így derengetem fel: a telefonálás vidékre, ott időző felemnek (s kutyánknak, akit szintén sújtanak majd, vénen és vakon, e dolgok). Maradjatok nyugodtan, semmit sem tehettek értem. Ez az olyan világ, amit külön jobb megélni. Csak meddig, azt is?

*

Egyelőre azonban nem ilyen nagy tendenciák relevánsak. (Huh! Nem ezek napja van, ilyesmi.) A fűszál piciny, a rezsó piciny. Térdelek mellette, megégetem ujjam a vízben, mely még nem forr. Mindazonáltal. Totyi már a vállamon. Igen, a füszál! Rövid ű-vel. De még Iksz is elszúr valamit a „73..." (flamingó e kiadásában. (Volt másik?) „Mert vedd példának..." Így emeli ki a vers részletét. Holott „vagy vedd..." a helyes szöveg. S az elemzés elején így is áll. Totyi a karomon. Krumplija fő. Ajkam a füstben, vagy arcom az üstben, iksz így, a mák: boglya fent. Háború utáni versei. S nekem azokat a falakat vésik majd megint. Ha igaz. Amik a háborúban így meg úgy. Romokban voltak. A nagyobb tendencia beszökött házunkba, mint az ősz a Bulmicsre, s kiderült, szökik a gáz. Most ennek megfékezésére... S így tovább. Én, természetes hely, mehetnék hajammal, bőrömmel, nadrágom szabásával, alsógatyám pászentjával, fogaim állapotával, a szívemmel, úgynevezett szellememmel, még-tán-nem-késő (késő! Zém, késő, kiáltom képzeletben, s nem rejtély, miért épp Bélát kiálték), márminden-késő-teljes-valómmal mehetnék... nem, nem a bánatba, hanem a megfelelő szakemberhez, aki jót igazítana, vésne, nyesne rajtam (hajilag, ruhailag,

fogilag, lelkiekben), és akkor mi lenne? Totyit lezárni nehéz, ő is mindig jönne ki a konyhába, a hallba, ő még nem érzi, hogy minden késő. Még meg akarná szerezni magának a világot. Nincs nyelv, melyen megmagyarázhatnám neki, mi a véleményem erről.

Az idő telik, a krumplik talán főni kezdenek (kincsek lesznek), közeledik hat óra, mikor telefonálnom kell, és – mi mást tehetnék! – kiváltanom valakiben a vonal túlvégén a pánikot, az ő rémképeit stb. Ez már egy robogó vonat világa.

Tiszta megkönnyebbülés lesz utána kimenni a...

Hogyan is értettem ezt? Hogy mi után? És akkor hova?

Már nem olyan kora reggeli Kérdés.

*

És egy ízig a Gázművek kezében vagyunk!

Valami módon meg lesz ítélve, vajon a háznak csak „az a fele" ilyen-e (ugyan! ki fog derülni, hogy mindkettő, holott talán egyik se? tavaly egy lakó felgyújtotta otthonát, épp a szomszédom; s azóta is többen vallották be azt a picinységet, hogy náluk is csak centiken, fokokon múlt – a sütőben felejtett ezmegaz, gyufa a szőnyeg szélén elalváskor; előbb jön ilyesmi, mint hogy a gáz), vagy a miénk is (meg egyáltalán: gázórám révén magam hova tartozom, mi hová tartozunk kutyástul, Totyistul, Koala Kártyabajnokságostul, a ház ilyképp megbontandó feléhez, vagy a másikhoz; de, lásd Merkman, hátha akadnak majd, akik „a helyzetet" így használnák: legyen a ház másik felében is biztonság. S mikor történik meg mindez egyáltalán? Azt hittem, lesz legalább egy csonka nyugodt, magányos hetem, csonka, mert a gázellenőrzést beszámítottam már, akkor most mi lesz? És a telefon túlvégén mindjárt ugyanezek a kérdések, más pánikrészletek – „a ház másik fele!" – következnek, a víz meg a krumplin egyelőre nem zubog, holott még akkor is hol van attól, hogy megfőjön, megyek, okosabbat nem tehetek, lekuporodom (robinzonád! nem nagy vetődés, semmi bravúr a világot jelentő kapuban), a robinzonád ez, kuporogni a magad magányos szigetén, mely még csak magányosnak se magányos, nagy tendenciák nélkül is szorítják, összefogják, zúzzák, túrják, csesztetik, mint a Kastélyt.

*

Valami feltétlenül „működik" (működik) e világban, azaz -ból: én magam. Fogyok, mutatja a szobamérleg, melyre ráállok. Működik. Ó, de boldog voltam még tegnap reggel (bár szorongva, hogy a gázosokat kell „strázsálnom"), annyi volt csak, hogy Neo-Pampur vételezendő a patikában, -ból, jót tesz az emésztésemnek tényleg, fogyok! Megindult a kilók leadása. Érdemes nem inni. (Most, hogy a gázzal ez, a nem evés is bejön?)

A nem evés nem jön be, mert Totyinak kell a főtt krumpli. Bár nem a legegészségesebb táp neki. Mindegy. Teljes körű az én körültekintésem sem lehet. Csak körülbelül-tekintés a legnagyobb körültekintés is. A kis villanyrezsó (nincs kedvem viccelni: Soltészka; Keszthelyke, pardon) nem működ. Természetes köd veszi körül, mi lesz. Ilyenkor csak egy segít: eldönteni, mi legyen. (A „legyen" szó értelmes használata.)

Felem vidékről telefonon megköszöni, hogy ilyen nyugalommal veszem a dolgokat. S hogy vegyek akkor egy kis rezsót. Két-háromezer. Aha. Megyek, pampurozás mellett még gazdasági intézés, meg akkor rezsó. 10-kor nyit a Kera! A Keri! A Kervili! Senkiért, semmiért d. e. kilenc után el nem mennék itthonról. Tíz órát meg nem várnék. A rezsónak azonban (Totyi krumplijához lesz, meg hátha nincs gáz akkor hosszasan, legyünk elitek!), előjoga van a rezsónak, igen.

Piros szimpizés... nem evéshez elengedhetetlen lassan. Olvasom: a túlsúly átkosabb, mint cigaretta, alkohol. Kétszer kávézom. Már kávét is „inni-tudnikell", hetven forint borravalóval a Holdban, hatvan a Vámon, 150–160 a preszszókban. Végre nyit a bolt. Megvan a rezsó. Elit „fíling"! Cipelem haza már esernyőtlen esőben. Még esernyősben, korábban ezt írtam fel: „Természetes hely a világban az, amit elfogysz belőle." Ez halálokkal is igaz (lesz; ne legyen).

*

VÉGE. Term. hely vége.
(Vétel: rezsó.)

(Társ.) tudományos rész; lábjegyzetek semmihez

1. Krumplit (az Elsőt, azaz hármat) Reshow, más néven Oberdackel (nyílt fedelű, de így olvastam, és mindig vágytam daklira; ma már Totyi mellett elképzelhetetlen, mert vadász.
2. Állítólag Malom utcát írtam valakinek Molnár utca helyett makacsul. Így kapta meg csak lassan, rendre. (De rendre.) El nem hiszem! Látom magam előtt, azt írtam, Mal... bocsánat, Molnár. Most meggyengült a helyzetem. De nem. Látom magam előtt.
3. Viszont ezek alapján, főleg ahogy gázrezsót mondtam barátomnak (ő volt a fő telefonáló), tényleg gázrezsót, hát... főleg, hogy elküldi a téves, „Malom" borítékokat. Nem i-g-a-z! Ez mind én volnék?
4. Ezek szerint emez írásnak is minden rétege bizonytalan(-ságba dereng át). Miféle apró részletek embere volnék?

.!, azaz 5. Jó, hogy van Oberdackel. Valahányszor Totyi mellől ki tudok lógni a konyhába (Dackel a földön van, mert rövid a kábele!), főzni, legalább melegíteni fogok valamit. Olyan élmény, mintha vettem volna egy kocsit (nem fogok!), egy kis Volvót, legalább egy Skoda Octaviát. (Vagy megtettem volna, de rendes pénzzel, Lone Soldiert.)

6. Kezd visszajönni a kedvem! Tudok megint ingerült is lenne, de feldobódni is. Kedv van.
7. Majd elveszik, (Jönnek visszaadni a gázt. Az a gáz nem lehetne többé „az igazi gáz". Az lesz. Meggyújtanám ma is a semmit.

8. Oberdackel is tényleges... bocsánat, természetes hely. (Na tessék, megint „Malom”?) Természetellenes hellyé tesz a telefonozás.
9. Rakom be a krumplit a kalitka rácsrúdjai közé. Még szét is főtt kicsit. De Totyi boldog vele; hát még én ezzel!
10. És bef.: ahogy kutyánknál azt kérdeztem még az elején, legenda mondás itthon: „És nem fog harapni?” („És harapott?” Mármint engem, meg-? Nem!) – így Oberdackelnél is: „És nem ráz?” Nem gyújtja fel a linóleumot?” Esküszöm, elmennék (magamba zuhant magánzó, én) valami asztalosboltba, levágott deszkáért Oberdackel alá. – És tisztogatni fogom. – De, ugyanebbe a pontba, pont-zsákba, futólag: milyen irritált voltam a telefonba/n. Pedig jót akartam, röstelkedtem is. Ennek ellenére: lásd Ottlik. Aki megismerte az „iskola” világát, nem értik azt már civilek. Vagy legalább ugyanilyen jó, mondtam már: Elgloig hogy ha egyszer álmunkban láttuk a hengeralatti vermet, hallottuk az „ottani éneket”, megfulladunk, ha majd emberek szava szólít. Magamnak emberi szó vagyok én is, mihelyt(-től) szólok, némán csak rendben, hogy tendenciák vagy piciny tények, de ha mondani kezdem, ha mondom, hát akkor csak mondom, mondom... és legszívesebben a fejem verném, hogy – hovatovább?! – némuljak mégis el!!! De ezért meghalni??? Így Elgloig, a bárd.

*

Utóhang. Emberi szó? Vagy mi zökkentett úgy ki? A hazacipelés is?

Oberdackel(nak a tudata is, hogy kint van a konyhában a földön) oly csodás, Totyi az első neo-krumplizás után oly elemi erővel röppen vállamra legalább ül a vállamon, milyen igaz!), hogy csak és csak nagyon csodás lehet ez a ...mi? Itt egy telefon kikapcsolt (engem, innen). De szimmetria kedvéért: Ipszilonnak igaza van, az öröm is kell! Lásd Oberdackel. (És most tényleg visszanyugodni. Átok minden esemény.)

*

Jaj! A Neo-Pampur épp hogy nem fogyaszt! Fölös pénzkidobás!

*

Munkánk összefoglalása

Este van. Totyi is elpihent. Ez egy rémes nap volt. Egyetlen... nem is tudom, micsodám... mindenem – a hajnalban a házi lepénymérlegen mért fogyás. (Mindegy: „lepénymérleg” – csak mert olyan lapos.) Az egyetlenem, amim van, ez a fogyás. Nem elfogyás. (Nem filozofikus.) Nem egyéb. Önmaga. Akció. Gél. Bél. Történés. Cél. Evidencia. Aki nem helyesli, az életemet venné el. Vagy aki nevet rajta, fejét csóválja, nem érti, túlsiklik rajta, ostobaságnak tartja – annak semmi köze az életemhez.

Szinte senkinek semmi köze. És akkor így? Hát nem kell fogyni? (Lepényhideg...)

Toldalék

S de mennyire! görcsi, S-em, M-em, S-em!

Ó! Kapóra jött, meglehetős meglepetésként, elszánásunk szervességét bizonyítva mintegy: a 2001-es szöveg, meg a Goncsarov-fikció összefüggéséhez. Még a befejező mondat is! De nem ennyire közvetlenek a megfelelések.

„Dusko Gavrilovics" kellene, hogy legyek, ha értékelni akarnám borúlátásom személyeit és indokait (ez utóbbiakat nem ismerem). De az a bizonyos madár-és-hiábavaló-igyekezete sokszor ismétlődik csekély utamon (!). Mert hogy annyi év-századok után. A minimálisan értelmes „erőfeszítés" itt például az lenne, ha kis regényfélénkben valaki a szerző kettősségét, többességét, ebben mégsem-azonosságait legalább figyelembe venné. Nem ítélne azonnal, mondjuk, mint aki egy sakkfeladványt látva nyomban ütni akar – netán sakkot adni. Ám épp a lélek, a „befogadás" készsége nem alakul (ki; tovább etc.) így, és a dolgok csüggesztők maradnak. El vagyok fogyva.

Diptihon Diptihonovics

GALAMBOCSKÁM, GONCSAROV!

(Új „fejezet")

Profin Petrovics! Ezt mondtam nem is egyszerűen „magamban". Trofim Petrovics, bátyuskám, már engedje meg. Engedje, hogy Serenus Wolfius Kranner „Doppelklatschplatte"-szonátáját hallgatva, kis házi harpsichordomon a hangnemet – eltalálni – próbálgatva, el nem találva, megkísérelhessem legalább itt eltalálni, maga tudja, galambocskám, Trofim Petrovics, kit csak így szoktunk emlegetni: „Az Idősb", maga látja, Galosz Galankovics nem lett holmi mániám, mint azóta Profjun (bocsánat, ha néha Porfjunnak írom vagy mondom őt! bocsánat) Pantelovics, azóta mélyen, és mélységes igazsággal nyilván, megrovóan mondja rólam, persze, a diszkrétségével tüntető, miért is ne lenne ő ilyen, Porfjun Petrovics (innen a tévesztés oka, de nem mentségem) nem szól az egészhez, és azt sem bánom, ha Ferdus Kalamovics bátyuskánk ügye – mit, hogy „ügy"! maga lőn író, maga lássa, kitette lelkét a köz ítélőszéke elé, a mindannyiság kórtermébe feküdt be, mázas ágyba, mondom, maga légyen ügye bírája (nincs ügy!), ezennel azt szeretném, galambom, idősb jó szíve mindőnknek, bejelenteni, hogy minden ilyestől, mit korábbijaim exponálhattak, ekképpen mondom, visszavonultam, és nem csupán ott, ahol átlátható ez, ahol nyoma van, vagyis ahol így nincs nyoma, nem, ott is, ahol eleve nem lehet

nyoma, visszavonultam, ezt ma Sprite-ot vásárolván (nem iszom, drága galambom, Trofim Petrovics! vesémnek van szüksége csak 2 literre /nap), feljegyzéseket készítvén, pontokba foglaltam, maximum e pontokat fejtem ki itt, még ha így a Legrövidebb Egyenes Elvét, ami maga a pont, sértem is...

Porfir Dejanovics! Ahogy gondolkodom és morfondírozom, édes galambom, a köztünk lévő harminxxx mínusz xxx évnyi korkülönbség ellenére, miközben nagyon jól megértelek én Téged, kicsiny bátyuskám, fiatal vagy, nem állhatsz sem Pofju... bocsánat, Porfjunjaink dolgához, sem Galosz Galankovics általam – tudd! végképp nem! – inkriminált mibenlétéhez (mibenlétéről van szó! csak itt, szó itt csak mibenlétről van! (hidd), tudd, Ferdus Kalamovics megítélésének kérdése nekem egész egyszerűen annyi se, mint a mesterember bajsza, aki – a mesterember – kint járt itt, mikor a „Diptihon" nevű villany-főzőlapot a csőtörések miatt kényszerűen megvásároltam és beállítottam, és nem állítottam be vásárlásakor, és a mesterember parókát hordott, mint Xavier Labenovics Ucer, a színész, és nagy bajsza így volt néki, nem! Nyugodjék békén Ferdus galambocskánk ügye, bocsáss meg, Ferdus Kalamovicsé, mert ő is békében... bocsánat, dehogy nyugszik, virgoncabb, mint valaha, pihen! A mi bátyuskánk egy Alassio nevű itáliai fürdőhely téli szezonját évről évre élvezi, és most az idén különösen, az idényt! De nekünk *volt* ennyi kötelességünk, és most belehajlok az írógépbe, nekem *volt* ez ennyi, nekem, kit „A fi"-nak szokás nevezni, „Az idősb" árnyékában, volt ennyi kötelességem, már csak azért is, mert Ferdus Kalamovics írógépén írok, az ő megboldogult nagybátyjának kabátját és aktatáskáját örököltem meg, kemény koptatott, de 50 évvel ezelőtti bőr mindkettő, és nem csupán ezért. Nem csak ezért. Mindegy, kiálltam akár veled szemben is (bár nem emlékszem) Ferdus Kalamovics galambocskánk mellőztetésének ügyében, s jól tettem. Oly ritkán tehet az ember jót...

Mert hol és mit érdekel, és – valljuk meg – kit érdekel, drága Trofim Petrovics, ki mit mondott Ferdus Kalamovicsunkról, a mi „Az idősb"-nek nevezett bátyuskánkról, ki ítélő széket ült magán, most meg csíkos nyugszékben ül az alassiói partokon, nem messze San Remótól, San Marinótól, még messzebb Santiagótól, nem szólván Sansouccie del El-Marne-ról! (A játékbirodalom ez utóbbi, mókás név, nem mondom.) Mit számít. Ha én, csak felteszem, a 674-es busz kalifenkai járatán (abszurdum, hogy a kr.-i kormányzóságba induló vonatok Közép Pályaudvarához, „Az indó"-hoz, ugyancsak a 674-es járat aljárata jár, a 674/G, kérdem, hol az A-B-C-D-E-F aljárat?) összebotlom Porfjun Ptre-, pardon, de tudod, galambocskám, Porfir Dejanovics, kire gondoltam, ám ha magával Ferdus Kalamoviccsal botlom össze – Galosz Galankovicsot megjegyzem látni nem akarom! remélem, nem telefonál, azok után, ahogy mossa kezeit Ferdusunk ügyében (nem ügy!), ne, ő engem ne dicsérjen, inkább mondom, összebotolván, Trofim Petrovics, galambom, akár Profjun Petroviccsal,

akár Profjun Én-Nem-Tudom-Kivel, mert – bízvást! – Profjum Tiavardovicsot is ide veheted, a szemantistát, a nyelvfilozófus „Kurdeman" Fraknya Eldovicsot, na ja, a nagy Besznov-Klán, igen. Be sem fejezem, feleslegesen nem izgatom fel magam. Nem! Hol izgat engem, hogy kis és nagy, ki és hol, pro és kontea, igen, a román Contea, Cnika „Ciki" Contea és beugrik itt, mit izgat! Úgyis mit mondanak? A Dusko Gavrilovics 1,2 km/óra sebességgel vánszorog, káemhával megy (értsd: vánszorog, ez eufemizmus lett), azt mondják, lerokkant, idegileg ott-van-ahol, azt mondják, mi a francot cígol a sporttáskájában, ezt a sporttáskát én, édes jó angyalom, megsaccoltam a kr.-i kormányzóságban, megérte a pénzét, kompjuter-átállítás miatt adták „ingyen", kevés híján golyóálló, most Porfjum Tiavardovics azt mondaná, le a nagy mellénnyel: látod...

Semmi vonatkozás, drága angyalom, semmi, neved se írom le discretto végett. (Discretto – így nevezem a „Doppelklatschpatte" utolsó tételének, a „Fenyér"-nek játszási módját. Bár lehet, csak Glavon-kvartett erudíciója.) Tudom, gunyoros mosolyokat aratok, mert hogy három kamarabérletem van, továbbá, hogy – bocsánat! az utolsó lennék, aki tőle bármit elvesz, TŐLE! – Ferdus Kalamovics rovatát a „Ljpljameny"-ben átvettem, tárlatok és koncertek, Ferdus Kalamovics bátyuskánk Alassióban is harminchét év után ment el első ízben, oly hosszan tervezte pedig, ő – végig nagy betűvel írom a szót most: *Ő* – koncertre és tárlatra nem járna, még a vicc is rossz, mikor járna ő, igen, ha a koncerten tárogatóznának, valami magyar hangszer, a tárlaton meg koncolnának, haha, nem tudok ilyesmin nevetni, ez Eldovicsok, Fraknya Eldovicsok által favorizált Profjum Tiavardovics-stílus! Nem. Ismétlem, be sem fejezem. Nem azért vettem át a rovatot, s hogy felelősen, hát lehetetlen volna bárkit is elküldenem magam helyett, magam megyek. Változtattam-e így időbeosztásomon, evidenciámon, mániámon, kérded Porfir Dejanovics, enyém! Nem. És igen! De ha látna akár... nem ismétlem el... a két Profjun, Porfjun, mindegy, ha azt mondaná: aha! rá van írva, inkább, mondom azért, bele van írva a mozgásába – nos, jó, bele van írva, belém van írva, mozgásomba van írva –, hogy sem rosszat mondani senkiről, sem lehetőleg meghallgatni ilyet, nem akarok, sőt, nem és nem akarok, sőt, senkiről beszélni se, sőt, sehol semmit kezdeményezni, galambocskám, tudd meg, de a lezárások után nehéz, a lezárások, az emberi jogok elemijéhez *zároltan* tartozó, az örök-egység-hűséget éppenséggel *biztosító* örök-változás-jog, naggyal írnám, értelemszerűen, elemi velejárója, bocsánat, ez a jog elemi velejárója annak, galambocskám, amit hadd ne kelljen kimondanom sem, hadd ne kelljen...

Fáj és ront, drága galambocskám, ront és rombol és hogy fáj! *És* a továbbiakban, bátyuskám, *ha* ez a byroni elem, bájront mondtam, igen, ez a mi lelkünkből máig lelkedző fájronti lermontovi elem, ez a... nem folytatom! ... ha ez bennem itt van, nos: Grackel elbershofeni Dackel lovát, Dubaiból a sejkek Mammuth Muhtmathtuahma lovát, Fafiscótól, a nagy itália Truvarese-tenyész-

állományból Calamiscót (Kalamovics mindig az eszembe jut), netán Porfirij Vizsgálóbírót (van egy ilyen ló!) fogadtam, meg egyáltalán, hogy őket, e négylábúakat, na ládd, édes galambocskám, hát csak azért, *mert valami nekem is kellett, amihez más nem érhet,* a szerelemhez érhet, szerelmed tárgyához, ért, érhet, ér, klikkbe bárki tartozhat melletted is, egymagad klikk nem lehetsz, drága Trofim Petrovics, „Matrjoná"-m, ahogy hívnak, tudod... már csak magamban beszélek... szavam, fájó és üdv, nem jut el hozzád. Ahogy hozzám se, ha így magadban beszélsz. Barátság! Siker! Mindenen osztozni kell, ahogy Gyementyev Gyakrovinovics mondta, Gyagya, Gyegya, vagy ahogy akarod, a lepra verne szét tenyészkalapáccsal, hogy a francba te ne érj ehhez, ne érj ahhoz, ami az enyém, hogy rohadnál meg aztán te, ezért értem csak gondolatához is a lovaknak, olyanoknak, akiket – igen, akiket, akiket, akiket – mindegy, Debrinszky lovagolt, Praccen, Shumindor, bárki, de Shumindor például nagyon hasonlított hozzád, és amikor a dubai sejk, igen, levette őt a derbylóról, Mammuth Mahtmathtuahmáról, mert Lindert, a német festő fiát akarta rátenni, Lindert favorizálták, hogy világ-zsokésampion legyen, hát nem is tudom, mit akartam mondani, drága galambocskám, csak hogy...ja ezt, ja ezt, a tények enyhítenek mindenen, az igazságot és a tényeket! belevitte őt a ló, az a ló épp, akivel a sampioni pontokat akarták neki, a malajziai Grulmpoiho Facrigoum-pálya kerítésébe, de hogy a keze-lába négyfelé kapált, míg le nem hullt... aztán megmentették, hála, hála... én is égnek csaptam kezem, azt mondtam: „Hála..." – a szenteknek és minden ikonjaiknak, ha megmentik, de nem ártott neki, ezt gondoltam, belső sérüléseiről fogalmunk sem lehetett, luftpárnával emelték meg, luftstósz vagy, Linder, te, gondoltam, az vagy, ami kiszalad majd a matracból, egy luft, egy fing a Mindenható kezében, hogy morzsolna meg, kicsit legalább, mielőtt megajándékoz az élet kegyelmével megint... Az élet kegyelme, ja, ezt akartam mondani, Hihetetlenül-Mi–Galambocskánk, Trofim Petrovics. És az ilyen Ferdus Kalamovics-féle ügyek mindannyiunknak lappáliák svéd földön! Fingok dániában! Kis D-vel/val, vel, vél, minden vélelem, galambocskám, ahogy mentem az utcán, jó, vonszoltam magam, ti azt mondanátok, látván, s talán láttok is engem, de nem tudjátok, senkiről, itt mondom el, senkiről egyetlen rossz szavam többé, egyetlen rossz szót – amilyen a ti társalgástok, mégis, pletyka, emberszólás, bárkiről –, senkiről egy rossz szót, csak tiszteletet, azt se, tiszteletet se, menjen ki-ki a maga útján, azt mondom én, ne tiszteljük egymást, Porfir Dejanovics, azért mondom, mert tisztellek téged, mert fiatal vagy, az érdekeidet meg nem tagadhatod, ösztönök hajtanak minket, barátocskám, nem tagadhatjuk meg ezeket, a hűség az igazsághoz, emez ösztönök igazához, csak a tiszta igazságot, nekem a tiszta igazság csak és csak, ismétlem, bárki megszólása, gyakorlatilag bárki létének akár csak az elismerése nélkül is, így zajlik, és zajoljék, akkor szép, mondta Lartin Bakelovics, ha zajlik, mondta a „Bakelit", akit aztán elitistaságáért... és stb.!

S én mondom: Akárki! És Bárakárki! Mondom vonszolódva, ezt. És egyáltalán, ez legyen a kulcsszó, Trofim Petrovics! Mert azt ne higgye, és azt ne higgye bárki, Ferdus Kalamovicsról Profjun Petrovics azt írhatott volna, amit akar. A maga kedves fivére. De, s amiért „A Kutyaütő" név igencsak enyhe kifejezés, bár ne lenne az, bátyuskám, a maga kedves fivéréé, de: hogy mint amatőr homoöpátiás, ha jól írom, eborvos, elkezelte a kutyámat. Tudom, anyámért nem tettem meg mindent, isten bocsássa meg, lássam halálos ágyamon azokat a szürke japánakácokat, amiket a párás ablakok közén a befőttek üvegei között ő látott, és facsarja szívemet, hogy kutyák vizelnek tövükbe. Nem, Trofim Petrovics, azt hogy lehetett mondani, hogy ennek a kutyának súlyos szívbaja van, homoö-ízével gyógyítandó baja. Amikor a tüdeje telt meg lassan vizenyővel, mit, vizenyővel, vízzel, és ettől, igen, ettől lett a szív zavara, az énnem-tudom-mik átvékonyulása, hogy a vér oda-vissza ide-oda járhatott azvégen vagy mi. Ezért merészeltem csak, galambocskám, és minden zord felhangomnak ennyi az oka. Ám ez minden!... minden lehetne, és mégse minden, és ha találkoznánk Profjun Petroviccsal, drága bátyuskám, Trofim Petrovics, csak annyiról beszélgetnénk, hogy Ferdus Kalamovics mondatai... vagy erről se... netán... nem is mondom. Csak én nem szeretek részt venni ilyen társalgásokban, én ha már muszáj kimennem az utcára, jó, kutyámat pisiltetni már, se, de el kell intézni ezt-azt, jó, hát nem Sprite-ot, hanem Kauzunszkáni Ferdanyinkát hozok haza, 13%-osat, hamisítvány így is, ha lemegyek, hát ne mondja senki, hogy itt vonszolja magát a Dusko Gavrilovics – és hogy a kutyáját is úgy húzta! és mit még... mindent mondanak, Trofim Petrovics, galambocskám, de mi ne mondjunk semmit, és ez viasz pecsét legyen ajkunkon, mint Ferdus Kalamovics szíve körül Alassio melengető napja: jön haza különben.

Nekem pedig, bátyuskám, Trofim Petrovics, most lett *elegem* a sok hazugságból, még inkább, hogy félhazugságból, és miért ne *lehet*ne elegem, és miért ne lehetne pont *most* elegem, és Profjun Petroviccsal vagy Profjun Panteloviccsal, jó, pontosítok, testvéreddel és apai ágon féltestvéreddel erről végképp nem beszélhetek, de Profjum Tiavardovics a megmondhatója, mikor kérdeztem meg tőle én ezt: „Miért? És megint csak miért?!", és bármily naivnak hangozzak is. Miért, Trofim Petrovics, miért, és miért kavarodik össze ez akkor Galosz Galankovics dolgával, miért, kérdezed, és én azt mondom, eljön egy pont, mindegy mikor, bár nem mindegy, amikor az ember, és hiába mondják, Dusko Gavrilovics, galambocskám, hagyd ezt, nem a te színvonalad, függetleníted magad, igen, amikor az ember, nem az, hogy színvonala, értelme – a dolgoké –, nem az, Trofim Petrovics, bátyuskám, az ember azt mondja, hogy a rohadt életbe, elég. De mit tegyek, galambom, mit Preforevna Galgiskát is azért kellett kirugnom, szegény édes drágámat, mert addig rendben, hogy Galosz Galankovicsról ő aztán tényleg szót se akart volna beszélni, letörölte, mint egy zsírfoltot a tűzhelyről, és nem is azért menesztettem az én ellátó an-

gyalomat, mert zsírral akart főzni nekem egyre, mondtam neki, angyalom és virágom, Preforevna Galkiska, Perforevnám, ne már, tényleg, nem ezekért a dolgokért, hanem mert óhatatlanul mit kellett hallanom tőle folyton, csak belenézett az újságokba, és azt kellett hallanom, mit mondott megint a Porfjum Petrovics, mit mondtál... megbocsáss, feledhetetlen bátyuska, s miért is kellene feledni téged, mit mondtál megint te, mit mondott, már ha mondott valamit, az ő eleganciája ezt nem nagyon engedi, ugye, Ferdus Kalamovics a hátraszorításokra, és most ott tartok, hogy magát Ferdus Kalamovicsot, az ő eleganciáját játsszák ki ellenem. *Ellenem, őt!*

*

S kérdem, hát ér ez ennyit? Ér ez ennyit, ezt kérdem. Kérdem: ér?

*

(Befejezet)

És így, bár pontot tettem magamban a dolgok végére – sosem teszünk pontot! minden más van, mindenféle más, vagy épp nincs, de nem teszünk, pontot nem –, ennyit még: egy nagy szarhalmot érdekel engem, galambocskám, mindazonáltal drága Trifun Petrovics, mit mondanak a két... most nem mondom... mondtam én, nem mondom, mondtam én ezt, és ha megmondtam, hát nem is mondom, hát nem mondom, nem *és* nem...egy nagy szarhalmot tennék én, ha képes volnék, arra, hogy, galambocskám, a maga két kedves fivérét „Los Corrupitones”-nak nevezik-e vagy sem, és ebben mi a szerepe az olyanoknak, mint a mindazonáltal ezer hibával vert Ferdus Kalamovics, akit azért a maga két fivére csúnyán elmeszelt, és az olyan seggnyalóknak, mint Galosz Galankovics bátyuskánk, aki „egy állatorvosi praktizálás ügyéért” is sokat tett... nem folytatom... a mi galambocskánk Profjun Petrovics ügyéért, nem! Ha van értelme, hogy ezt mondjuk és mondjuk és mondjuk, és amióta az én szám a szó fizikai értelmében, jól tudja, elfúl már, ahogy járok az utcán, ez az elfúlás van, ahogy itthon ülök, szét kell csapnom minden ablakszárnyat, ez az elfúlás van... szó ne essék, Trofim Petrovics, szó ne! El nem hiszi nekem, nem tudom, hogyan mondom én mindezt, hogyan *bírom* mondani, mikor nekem ez olyan, mintha meghajszolnának kint a járdán, na rohanj a búsbolt berakatába, ne rohanj a kamatyok közé a vakarékba, na rohanj a könyvek közé a „Petrovicsok” köteteibe, drága galambocskám, és másutt Ferdus Kalamovics és Galosz Galankovics köteteit a pultról söpörd el a friss tavaszi ponyvák csíkjai alatt, de nekem ez már az örök tél késő kora, a koszvadt csúszások sora a talpam alatt, és sosem tudom többé elmondani, sosem, hogy... (ITT MEGHALT.)

TŐZSÉR ÁRPÁD

Két vers a Tanulmányok költőportrékhoz c. ciklusból

Kísértet-makett

A hámló falú, nagyereszes parasztházak ugyan
mit keresnének a lebegő versszövegekben,
mit kezdenének magukkal ott, ahol minden
folyvást új jelentésekké lazul s rendeződik.
A steril emlékezés-technika persze megidézi
őket néha, de csak staffázsnak. Nemrég még érvelt
mellettük valami élet, létezett alsóbb rétege a létnek,
amely, feltörekedve, elfoglalta az elhagyott

tisztaszobákat s hombárokat, a környező tanyákról
beköltözött a faluba a pásztor, a templomoldali
egycsaládos péróból le- a cigány, s ha nem,

akkor legalább a gyom lakta be a döngölt padlót.
Ma már az sem: a falu valami lidérc-szürke fényű
kísértet-makett. A műanyag-szemét állapota ez,
az elmúlás elmúlása, de hogy valaha ennyire
múlt lesz, ami számomra maga volt az örök ami,
azt valóban nem hittem, nem hihettem.

Erőltetem a szemem, hogy az enyészet gyöngyház-
fénye alatt meglássam a hajdan pulzáló szerveket,
a hombárokban a beépített gabonás szúszékokat,
s a szúszék oszlopaira aggatott, megtisztított hámokat,
lószerszámokat, a hambitokat, nyárikonyhákat,
s ablakaikban, asztalaikon a legyek tízezreit,
a falu közepén a Hangya-szövetkezet pléhvel borított

szárnyas ajtóit, s a második csehszlovák éra s egyben
a szocializmus első s egyetlen épület-vívmányát:
a lebontásáig vakolatlan téglái vörös húsát mutató
monstrum autóbuszgarázst, de az emlékek ontológiája
visszavonhatatlanul oda van, csak a működés maradt,
s a létezőkből pusztán az, amit az aktuális emlékezés
működtetni tud: az úton lovakhúzta pótkocsi,
magyarul törve beszélő pap... Az Önkormányzat
Hivatalának az ablakából elmosódó arc néz bele
az épület előtti patak fölött lebegő enkláv ködbe.

Citológia

Mint a meghasadt talpfák roppanásait
a lassan gördülő vonat...
(lássuk ugyanezt nyelvtan-közelből:)
nemcsak érzem, hallom is bomlásomat.
(A *hallom is* a *hallomás* irányában fokoz, lefokoz:
jaj annak, akinek már a saját léte is
többé-kevésbé *hallomás* csak.)

Fel kéne kelni, hogy jobban lássak,
érezzem, halljam, hogy hol a sínpár.
Fel kéne kelni, állni, de minek!
Én olyan *vonat* vagyok, akit immár
az a *tulajdonképpeni Sinn von Sein* von,
hogy előtte fel vannak szedve a sínek.
Zsigereimben sötét dolgokat sejtek:
fondorkodó korhadéklakók
részautonómiákra bontják testem. A sejtek
önvédik magukat – tőlem, a pusztulótól.

Pártütő angyalok ők, s persze a részletekben
laknak. Nos, innen nézve
egy dolog látszik biztosnak:
a testnek az *én* a legromlékonyabb része,
s a *test-én-lélek* együtt, egymásban:
penetráns illat s – Petri-csésze*.

---

* *Lesznek talán, kik blaszfémiának,*
kegyeletsértésnek érzik majd e
szókapcsolást, nos, gyorsan
megnyugtatom őket: a tárgy a konkrét
költőtől függetlenül létezik, a szó ott van
minden jobb lexikonban.
Nem is tudom, a szójátékokat
annyira kedvelő Mester
mért hagyta ki e ziccert. Ecce:
én most versbe
applikáltam, mintegy helyette.
A helyzet *viszont, sajna, az enyém,*
állok fölöttünk megrendülve:
ha ..., akkor az véletlen, csak a műnem
és a mű nem a véletlen műve.

CSABAI FERENC

A fekete alpinista*

FILMNOVELLA

(Örkény István: Hír című egyperces novellája alapján)

SZEREPLŐK:

Haris Márton vájár
egy ballonkabátos kopasz
egy villamosvezető
egy néger hegymászó
egy rendőr
tóparti lány
némi utas

Mottó:

„E pillanatban te vagy az egyetlen a hadseregben, aki tudja, mit csinál" –
tisztán kivehető felirat egy férfi vécé falán

1.

A vekker fel van húzva hajnali négyre, de még csak tíz óra van, este. Kevés a fény. Ami van, az a nyitott ablakon át a holdból jött le ide, a legfelső emeletre, és halványkék permetként időzik a vájár hálószobájában. Ennyi fényben ki lehet venni az éjjeliszekrényre rakott ébresztőórát, az éjjeliszekrény élét, sejteni lehet, hogy szemben, a fal mellett egy nagy, kétajtós szekrény áll, és a sarokban dereng valami fehér tömeg; ez utóbbi amorf képződmény egy ágy, egy alvó férfi és az ágynemű összessége. Egy ilyen szobában alszik most fal felé fordulva Haris Márton vájár, éjfél előtt két órával.

---

* A novellából a szerző egy húszperces kísérleti kisjátékfilmet készített a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Szegedi Tudományegyetem Kulturális Bizottsága, a Magyar Filmlaboratórium és a Kodak Hungary támogatásával. A főszerepet Cserna Antal játssza; a fekete-fehér nyersanyagra rögzített filmet M. Kovács Zoltán H. S. C. operatőr fényképezte. A film bemutatójára 2002 májusában a Mediawave Fesztiválon került sor.

Valahol a külterületen, két emelettel Haris Márton alatt, a kocka alakú típusház előtt megáll egy hófehér taxi. Egy Mercedes. Csendben, motorzaj nélkül érkezett. Kopasz és ballonkabátos alak száll ki a hátsó ülésről, az utcai lámpa sárga fényében ezt jól látni. A férfi a taxi mellett megáll, kabátját igazítja. Aztán felnéz. Fel, a magasba, ahol Haris Márton lakik. A ballonkabátos kopasz karóráját nézi. Egy-két perccel múlott tíz. Elindul.

A kockaház bejáratához megy, járása nyugodt, természetes. Lazán löki be az ajtó szárnyát, és tűnik el a bejárat mögé szorult sötétségben.

A kopasz és ballonkabátos férfi belép a váján szobájába. Az arca sötét, golyófejére fényfoltot rajzol a hold. Az ágy felé tart, léptei könnyűek és hangtalanok. Az ágy mellett megáll. Légzéstanulmányt folytat kis ideig. Haris Mártont nézi, aki a falnak fordulva veszi és fújja a levegőt a fehér huzatos paplan alatt. A takaró diszkréten süllyed és emelkedik. Nem téveszt a légzésben egyszer sem a váján.

A férfi a szekrényhez lép, a kétajtóshoz, a fal mellett. A ballonja mély zsebéből festékspray-t vesz elő. Maga elé tartja, és lazán a szekrényre lő. A spray szünet nélkül sziszeg. Háttal áll, eltakarja, amit csinál.

A kopasz ballonkabátos befejezte, a spray-t visszadugja a mély zsebbe. Eljön a szekrénytől, így válik láthatóvá, mit kreált az előbb. A szekrényt egész hosszában fehér festékkel fújta be. A felirat valósággal világít a holdfényben. HELLÓ! Ez lett a szekrényre írva.

A titokzatos látogató leül az ágy mellé, az éjjeliszekrény szélére. Kezébe veszi a tiktakoló órát. Átállítja. Aztán visszarakja a helyére az ütött-kopott szerkentyűt, és kimegy. Az óra mindjárt csörögni kezd.

Az óra hosszan és kellemetlenül csörög. Haris Márton meg se moccan. Kivárja a végét. Az óra elhallgatott. Most Haris Mártonon a sor: egyetlen, jól begyakorolt mozdulattal ül fel az ágyon. Évtizedes rutinnal. Papucsot nem tart az ágy alatt, mezítláb botorkál az ajtó melletti kapcsolóhoz.

Felvillan 40 watt. Ekkora a teljesítménye a mennyezetről lelógó izzónak. Haris Mártont még ez a fény is bántja, csíkos pizsamája ujjával a szemét dörzsöli, hunyorog. Csak most látszik, a villanynál, hogy a szoba közepén van egy asztal fekete telefonnal, mellette szék, a szék előtt meg régi színes tévé, állványra rakva. És már jön is az első nyugtalanító észrevétel: valaki összepiszkolta a ruhásszekrényét, amíg ő itten aludt. HELLÓ! Haris Márton váján nem érti a dolgot, a szekrényhez megy, böngészni kezdi a feliratot. Végigsimítja az ujját a betűkön. A festék még ragad. Neki ez az egész érthetetlen. Tanácstalanul forgolódik a szobában. Aztán a nyitott ablakhoz megy, és óvatosan kinéz az utcára.

Két emelettel Haris Márton alatt, az utcán még mindig ott áll az a hófehér taxi, a Mercedes. A kopasz és ballonkabátos férfi a motorháztetőnek támasz-

kodik összefont karokkal. Haris Mártont nézi, Haris Mártonra vigyorog. Félelmetes és visszataszító egyszerre. Ez Haris Márton második nyugtalanító észrevétele.

Haris Márton visszahúzódik az ablakból, és elfordul. A kopasz vigyora nem tett jót neki. Tekintete ekkor hirtelen megmerevedik. Egy pontra néz. Az ébresztőórát fixálja. Oda is megy rögtön az éjjeliszekrényhez. Tíz óra múlott hét perccel. Hol van még négy, és már csörgött a vekker! Harmadik nyugtalanító észrevétel: valaki átállította az ébresztőórát. Haris Márton váján összezavarodott. Kézbe veszi az órát, megmarkolássza. És közben egyfolytában az ablak felé néz. Haris Márton nem tud ellenállni az ablak vonzásának, valamennyire legyőzi félelmét, és a nyitott ablakhoz megy. Megint kinéz, de most óvatosabban, mint az előbb. Szinte elbújik az ablak mellett.

A hófehér Mercedes már elment. És a ballonkabátos kopasz sincs sehol. Üres az utca. Csak egy bicikli suhan el az ablak alatt a sárga lámpafényben. Modern kerékpár, mountain bike. Biztos, hogy egy lány tekerte. Mert szoknya volt rajta és a hajtincsei kilógtak a műanyag fejvédő alól.

Haris Márton az ágya szélén ül, lehorgasztott fejjel, pizsamában. Cigarettázik. Megviseltnek látszik. Szemben vele, az éjjeliszekrényen az óra ketyeg, és mutatja, hogy mindjárt fél tizenegy.

2.

Végállomás a külterületen, betonkerítés előtt. Éppen most áll be az utolsó villamos. Kinyílnak az ajtók. Leszállnak az utasok. Nincsenek sokan, csak úgy öten-hatan. Csendben szétszóródnak az éjszakában, mint temetőben a hivatásos kísértetek.

Az állomáshoz közel, a legfelső emeleti szobában Haris Márton egy újabb cigarettába kezd. Éppen meggyújtaná szájában a végét, mikor megszólal a telefon.

Sokáig cseng.

Haris Márton végül feláll, a telefonhoz megy, és felveszi. Szó nélkül végighallgatja, amit mondanak neki. Szájában meggyújtatlanul ott fityeg a cigaretta.

Bent áll az utolsó villamos tehát. Ki van világítva és minden ajtó nyitva. A villamosvezetőt leszámítva teljesen üres. A villamosvezető egy kövér és középkorú nő. A fülkéjében ül és utasra vár. Unatkozik. Elővesz egy banánt. Meghámozza. Beleharap. Másodszor is. Harmadszor már nem, mert zajt hall. A háta mögött kinyílik a fülkeajtó. Hátrafordul. Valakire néz. Ültében felfelé. A falat megáll a szájában. Látszik rajta, hogy fél. Némi habozás után feláll. Elindul. Kifelé araszol a fülkéből. Most (is) hátrányára van a saját térfogata. Erről a valakiről (akit mi nem látunk) le sem veszi a szemét. A lépcsőhöz ér. Leszáll.

Még megy néhány lépést előre, de egyfolytában hátrafelé néz. Aztán elkezd futni. Iksz-lábbal, sután. Jobb kezében oldalt a meghámozott és félig lerágott banán.

A ballonkabátos kopasz miatt volt ez a kis jelenet megint. Egy szót se szólt, mégis leszállította a villamosvezetőt. Világbajnok kosárlabdázóra emlékeztető alakja ott sötétlik a kivilágított villamoson, a nyitott ajtóban. Leül a lépcsőre, és cigarettára gyújt.

Haris Márton lámpával felszerelt védősisakban, mocskos munkaruhában, gumicsizmában egyszer csak megjelenik a villamosmegállóban. A derekán vastag szíjat visel, azon tartja oldalt, egy kis táskában a lámpát működtető törpe akkumulátort. (Az akkumulátortól a sisakra rakott lámpáig egy hátradugott zsinóron jutnak el az elektronok.) A ballonkabátos kopaszt nézi, aki középen, a villamos lépcsőjén ül és cigarettázik.

Haris Márton körbenéz. Feszeng. Nincs körülötte senki, csak ez a furcsa és félelmetes figura.

A titokzatos férfi feláll és odamegy Haris Mártonhoz. Cigarettával kínálja. Haris Márton elfogadja. A kopasz és ballonkabátos idegennél öngyújtó is van, a cigarettát azzal gyújtja meg. Haris Márton fél: mikor a cigarettába szív, látni, hogy a keze remeg. Így cigarettáznak ők ott ketten, a megállóban, szótlanul és egymás mellett.

A villamos éktelenül berregni kezd.

A ballonkabátos kopasz a fejével biccent, ideje indulni. Haris Márton szív még egy nagyot, majd eldobja a félig elszívott csonkot. Aztán elindul az üres villamoshoz. Felszáll, ott középen. Leül az első ülésre, az ablak mellé. Az ajtók hangos robajjal becsukódnak. A berregés végre abbamarad. Haris Márton visszanéz még egyszer a megállóban maradt idegenre.

A kopasz és ballonkabátos alak mozdulatlanul áll, Haris Mártont figyeli. Szív egyet a cigarettából, és lassan kiengedi a füstöt.

A villamos elindul.

Haris Márton aztán gyanút fogott. Kissé felemelkedik az ülésében, és elképedve előredől. Semmi kétség: a villamos itten robog vele, de a járműnek nincsen vezetője. Üres a vezető fülkéje! Számszakilag ez ma este már a negyedik nyugtalanító észrevétele.

A villamos meg csak kattog, robog.

A megállóhoz érkezik, és megáll. Kinyílik az összes ajtó. Ott elöl felszáll valaki. Egy fekete fickó, talán afrikai. Valami hegymászó. Sísapkát hord meg napszemüveget. Színes sportruhája van meg hátizsákja. Meg hegymászóknak való bakancsa. Jegyet lyukaszt. Leül. Úgy oldalvást, hogy elférjen a hátizsákja. Közben elindul a villamos.

Haris Márton a feketét nézi. A fekete meg Haris Mártont. A fekete rámosolyog. Haris Márton ettől zavarba jön, elfordítja a fejét. Akárhogyan nézzük, nyugtalanító észrevétel ez is. Immár az ötödik. Ettől kezdve a tájat nézi, az ablak mögött suhanót. A várost, amely egyszerre kivilágított és kihalt.

A villamos megint megállóhoz ér, és megáll. A fekete elküldi a vájár felé utolsó fehér mosolyát, és leszáll.

Berregés. Az ajtók be. A villamos el.

Haris Márton magára maradt. Nem látja a feketét az utcán, hiába tekergeti utána az ablakban a nyakát. Feloldódott az éjszakában.

A villamos lassít, és stop. Haris Márton előredől ismét. Most is felemelkedik az ülésről kicsit, mint az előbb. Valami villog ott a síneken, a villamos előtt. A hófehér taxi az, a Mercedes. A síneken áll, szemben a villamossal. Rajtahagyták az elakadásjelzőt. És nincs benne sofőr.

A villamos meg csak egy helyben áll. Haris Mártonnak nagyon kínos ez már. Feláll, és előremegy. A vezető nélküli vezetőfülkéhez.

A taxi kérlelhetetlenül ott villog tovább, jó két méterre a villamostól.

A fülke ajtaja zárva, nem tudja kinyitni. Pedig rángatja és rugdalja. Ám hirtelen kinyílnak az ajtók. Egyszerre mind. A berregés ezúttal elmarad.

Haris Márton leszáll. Nem valamelyik villamosmegállóba érkezett, hanem valahol a sugárút közepén álldogál. Körülnéz. Sehol senki. Vagy mégis? Már megint a ballonkabátos kopasz! Pincelejáró-féle előtt szobroz, egy régi bérház tövében. Szálegyenesen és zsebre dugott kézzel. Meg azzal a furcsa vigyorral a képén.

Haris Márton tanácstalan. Csak bámul ott a sugárút kellős közepén.

A ballonkabátos kopasz a fejével int neki. Hogy jöjjön.

Haris Márton elindul az idegen felé. A pince felé.

A pinceajtón vaspánt és lakat. Régi és rozsdás. A ballonkabátos kopasz a zsebébe nyúl. Kulcsot vesz elő. Kínlódik. A lakatot alig tudja a kulccsal kinyitni. Végül az ajtó enged, és csikorogva nyílik. Odalent koromsötét. Az idegen Haris Mártonra néz. Megemeli a szemöldökét. Haris Márton ennyiből is érti, mi a dolga. Bekapcsolja a lámpát, és az már világít is ott fenn, a fején. Előremegy.

A fénypászma a sötétbe hasít. A lépcső meredek. A falakon penész. Haris Márton visszanéz. Hogy követi-e a ballonkabátos kopasz. Ott sötétlik mögötte. Előregörnyedve jön ő is.

A lépcső alján a pince balra nyílik. Bele egy nagyobb terembe. Haris Márton a ballonkabátos kopaszra néz. A ballonkabátos kopasz arcát elönti a fény. Ezt az arcot még soha nem látta ilyen tisztán, mint most. És így, teljes fényben talán még félelmetesebb. Mert olyan cinikus és intelligens. Olyan ördögi.

Bent, a sötét teremben kattant valami. Haris Márton rögtön odafordítja a fejét. Felkapcsolták a villanyt. Vörös fény gyúlt a teremben, de nem lett tőle nagyon világos. Kell még az a bányászlámpa ott fenn a fején! Haris Márton visszanéz a ballonkabátos kopaszra. Talán azt várja, hogy szólaljon meg már végre. Ez meg csak int neki a szemével, hogy előre, be a terembe. Csak bátran. Mindketten elindulnak. Előre, be a terembe. Haris Márton nem is olyan bátran.

A terem közepén egy asztal áll, az asztalon akvárium. Az akváriumban köves és kavicsos ágy, zöld növények és tarkabarka halak. Köztük neonhalak. (Ezek az oldalukkal világítanak.) Az akvárium mellett egy fogas, a fogason fehér űrruha, külön űrsisakkal. A vöröses félhomályban csak ennyit látni. Haris Márton az akváriumhoz lép. A lámpa a fején belevilágít a kicsit zavaros és kicsit zöld vízbe. A halak nyugodtan emelkednek és süllyednek. Úgy látszik, ennyi fénytől nem riadnak meg. Aztán az űrhajós-felszerelésre esik a fény, a fogason, az akvárium mellett.

Haris Márton odamegy az űrruhához, és fogdosni kezdi.

Haris Márton hátrafordul, ránéz a mögötte tornyosuló kísérőjére.

A ballonkabátos kopasz egyértelműen tudtára adja egy kézmozdulattal, hogy vegye fel.

Haris Márton megértette, és nagyon megilletődött. Hogy ő? Egy vájár? A ballonkabátos kopasz nézéséből az is egyértelműen kiderül, hogy nem tűr ellentmondást. Haris Márton kikapcsolja fején a lámpát, és vetkőzni kezd. Le mindent, szépen sorjában. Először az övet meg a sisakot, a lámpa meg a zsinór miatt. Aztán a munkásruhát, a gumicsizmát, végül letekeri mindkét lábáról a kapcát. És most ott áll az űrhajós-felszerelés mellett trikóban, gatyában, mezítláb. Tétován.

A ballonkabátos kopasz a kezével sürgeti. Na, mi lesz?

Haris Márton leemeli a fogasról az űrruhát. Az űrsisak jól láthatóan külön van, és egyelőre a fogason marad. Hamar rájön, hogy a ruhán oldalt van egy cipzár, azt kell lehúzni. Végig. Le, egészen a bokáig. Most már beleléphet. (Odanézz, nem is olyan bonyolult!)

Felvette a ruhát, végignézi magát. Kurtán-furcsán áll rajta a szerelés, az igaz. És még ott van az űrsisak. A ballonkabátos kopasz fejével int, hogy vegye fel azt is. Haris Márton leveszi, és felveszi. Amint a fejére kerül, minden zaj meghal. Bentről nézve töksüket lett a világ.

A ballonkabátos kopasz most a kezével int, hogy jöjjön közelebb. Haris Márton tesz egy-két bizonytalan lépést előre, az idegen felé. Ennyi elég lesz. A ballonkabátos kopasz körbejárja a vájárból lett űrhajóst. A rövid kör végén szembefordul Haris Mártonnal, és hosszan a szemébe néz.

Az űrsisak üvegén át nagyon furcsán látni ám, ha valaki a szemedbe néz!

A ballonkabátos kopasz hirtelen jókora vízipuskát húz elő a ballonja mélyéből. Olyan zöld meg piros színűt. Gyerekeknek valót. Elölről töltőset. Odamegy az akváriumhoz, beledugja a csövét, és egy rántásra való vizet szivattyúz belé. A vízipuskát Haris Márton kezébe nyomja. Haris Márton kezében a puska előrenéz mereven. Persze, hogy nem érti, mit kezdjen vele.

Titokzatos kísérője ekkor visszamegy az akváriumhoz újra. Könyékig feltűri jobbján a ballonkabátja ujját, és belenyúl a vízbe. Le, az aljáig. Ott megfog egy nagyobb darab követ, és kihalássza. Aztán odamegy Haris Mártonhoz, és megmutatja neki. Amennyire lehet, az orra alá dugja. Most pedig felemeli bal kezének mutatóujját, jelezvén, hogy történni fog valami. Történik is. Jó nagy karlendítéssel eldobja a követ. A kő elszállt, leesni nem hallotta senki. (Az űrsisakon keresztül biztosan nem.) A ballonkabátos kopasz a koppanás hangja utáni várakozásban eggyel közelebb lép Haris Mártonhoz, és az űrruhán át gyengéden megveregeti a vállát. Bátorítja. Biztatgatja, hogy indulás, a kő után. A végén a veregetés már nem baráti volt, hanem enyhe lökés. Hogy itt az ideje indulni tényleg. El is indul Haris Márton űrsisakban, űrruhában, a kezében vízipuskával. Kilép a teremből, a vöröses félhomályból, és jobbra fordul.

Lámpa nincs már a fején, a lépcsős részen meg alig van fény. Nincs, ami világítson neki. Csak az a kevés és vörös, ami a teremből idáig elért. Az űrhajósfelszerelésben menni bizony furcsa neki. Néha a dohos falnak dől benne, máskor meg elbotlik valamelyik lépcsőfokban.

3.

A helyzet kétségtelenül figyelemre méltó: Negyvenévesen ott áll űrhajós felszerelésben, vízipuskával a kezében Haris Márton vájár egy pincelejárat előtt, valahol a sugárút közepén. Az űrsisak üvege mögül nézve kihalt a táj. Vagyis a sugárút. És halálosan csendes. (Űrsisak nélkül is az volna.) Nincs a környéken egy árva lélek se. A villamos már elment. A hófehér Mercedes sincs sehol. A jelzőlámpákat kikapcsolták, és most ott villognak sárgán, ütemre, a magasba nyúló póznák között kifeszítve. Nehéz így elindulni, de *valamiért* muszáj.

Haris Márton vájár és űrhajós egy nagy kereszteződés felé közeledik. Rendőrt lát az utcán. Megtorpan. Na, most mi lesz?

A rendőr ott elöl már nagyon unatkozhat, mert cipője orrával a járdára rajzolgat mindenféle krikszkrakszokat. Aztán észreveszi az űrhajóst, és boldogan integet neki. Hogy jöjjön, jöjjön csak közelebb.

Haris Márton összeszedi magát, és elindul. Kezében még mindig ott van a vízipuska. Előreszegezve, mereven.

Kissé távolabb a járdán Haris Mártonnak a rendőr magyarázni kezd. (Magyarázhat neki, az űrsisakban semmit se lehet hallani.) Mutatja, hogy merre menjen, hány sarok, hány utca meg ilyesmi. Nem hallani, mit mond, de ahogyan ott mutogat, körülbelül ezt lehet kivenni. Aztán hirtelen kapja magát a rendőr, és gyorsan kirohan a kereszteződésbe forgalmat irányítani. Megáll ott középen, és karjelzésekkel dirigál. Pedig nem jön semmi. Minden irányból kihalt a forgalom. Haris Mártonnak közben mutatja, hogy menjen át a zebrán. Tessék csak, nyugodtan. Ő most itten nagyon vigyáz rá.

Haris Márton átmegy. Nem kell félteni, autó egy szál se. A járda széléről visszanéz a rendőrre, aki haptákba vágja neki magát, és szalutál.

Haris Márton meg csak megy, előre, tovább, a rendőr lenémított instrukciói szerint.

Hirtelen megáll. (Az az érzése, hogy követik.) Nehézkesen hátrafordul. Csak egy villanásra látta. A mountin bike-os lányt. Éppen eltűnt az utcasarkon. Visszafordul. És ekkor az űrsisakra rátapad valami. Szemből jött, és akkora, mint egy szórólap. Haris Márton az üvegről nagy üggyel-bajjal lekaparja, és jól megnézi, mit hozott neki a szél itt. Egy csillagtérkép kicsinyített másа ez, akárhogyan forgatja. Sok-sok kicsi fehér pont fekete felületen. Néhol különleges alakzatokba rendeződve. Aztán szél támadt, vagy valami, mert a csillagtérképet egyszer csak elejti. A fuvallat felkapja, és a papírt a járdán messzire viszi. Csak nézi tehetetlenül a járdán szánkázó szórólapot.

Hát rengeteg a kő meg kavics a tó partján tényleg. Látja ezt Haris Márton is az űrsisak bepárásodott üvegén keresztül a telihold szokatlanul kék fényében. (A háttérből még idepislog egy-két lámpa a város pereméről, mint elhanyagolható fényforrás.) Lehajol hát az egyikhez, ami nem is megy olyan könnyen, ha az ember szkafanderben teszi ezt. De semmi különös. Csak egy kő. Akár lehetne ez is. Eldobja. Tovább keresgél. Megint egy. Semmi különös. Eldobja. Mikor a harmadikat veszi kézbe, felfigyel valamire. Közelebb megy a valamihez.

A parton levetett ruhák, bakancs és hátizsák. A vezető nélküli villamosban Haris Márton ezeket látta már. A fekete alpinistáé mind. Egyik kezében egy darab követ, a másikban vízipuskát tart Haris Márton, így tekergeti a nyakát, hogy megtalálja a fekete alpinistát.

Valami mozog a tóban, messze bent. Ahol a holdfény játszik a vízen, éppen ott fürdik a fekete alpinista.

Haris Márton elnézi egy darabig a lubickoló feketét. Aztán megint közbejön valami. A holdfényben, a parton macskaszem villog. És egyre közeledik. Egy kerékpáros lesz az. Mountain bike. A kerékpáron egy lány ül, tarka, műanyag fejvédőben, könnyű blúzban és szoknyában. A lábán menő sportcipő. (Ő volt az, akit nemrég látott. Előbb az ablak alatt, aztán az utcasarkon.) Kör-

bejárja a biciklivel az űrhajóst, ez meg egyfolytában fordul, tekereg utána. Már majd beleszédül a lány köreibe. Aztán a lány megáll. Megkopogtatja az űrsisakot Haris Márton fején. Na, ezt már bent is hallja! Kong tőle a feje, mint augusztusban a görögdinnye. A lány mutatja Haris Mártonnak, hogy cseréljenek. A tarka fejvédőt az űrsisakra. A lány nem várja ki a vájár egyetértő bólogatását, hanem nyomban lehúzza Haris Márton fejéről az űrsisakot. Visszatértek a világba a megszokott zajok. A lány az űrsisakot a kormányra rakja, a fejvédőjét kicsatolja, és ott helyben a vájár fejére rakja. (Így nem kell letenni se a követ, se a vízipuskát szerencsétlennek.) Majd gyengéden becsatolja a fejvédőt a vájár kinyújtott álla alatt, és közben suttogva mondja:

– Üzenetet hoztam. Ő mondta, hogy mondjam meg neked, hogy azok ott fenn nem is csillagok, hanem parázsló cigarettavégek. A cigarettát fekete rabszolgák szívják, ezért olyan sötét körülöttünk minden. Ők a sötét anyag. A Világegyetem kilencvenkilenc százaléka.

A lány a fejvédőt becsatolta, amit akart, elsuttogta. Lendületet vesz, és előre, tovább. Űrsisakban. Bele az éjszakába. Hátul is villog egy macskaszem.

Haris Márton felnéz az éjbe. Csak a Hold meg a szokásos csillagok. (Az északi féltekéről nézve.)

Kimászott közben a partra a fekete alpinista. A csillagvizsgálódásnak ezzel vége. Haris Márton most a fekete felé fordul. Egyik kezében a vízipuska, lövésre készen. A másikban meg ott a kő, és úgy tartja, mintha oda akarná adni. A fekete alpinista ezt így is értelmezi. Megkérdezi:

– Souvenir?

Haris Márton a kerékpárhoz rendszeresített tarka és műanyag fejvédővel a fején lenéz a tenyerében tartott kőre. A fekete ezt bólintásnak véli. Tehát az. Odanyúl a kőért, és elveszi. Természetesen meg is köszöni.

– Thank you. Thank you very much.

4.

Kinyílik az ajtó, Haris Márton hazajött. Villanyt kapcsol. Fény. Még mindig rajta van a fehér űrruha. A fején tarka fejvédő. A kezében vízipuska. A rövid folyosón át rögtön a konyhába megy. Ott is villanyt kapcsol. Nicsak! Az asztalon a bányászsisakja a lámpával, mellette a törpe akkumulátor. Az asztal előtt a koszos munkásruhája, szépen a szék támlájára terítve. A szék alatt az egy pár gumicsizma. Kilóg belőle a kapca. Visszaküldték. Mindene megvan. Darabra.

Haris Márton harmadszor is villanyt kapcsol, ezúttal a hálószobában. Szemben a szekrényen már megszáradt a fehér HELLÓ! A vízipuskát egykedvűen a sarokba hajítja. Aztán kibújik az űrhajósruhából. A lábával rugdossa be

a sarokba, a vízipuska után. Trikóban, gatyában, mezítláb és tarka fejvédőben megy oda az éjjeliszekrényhez. Az éjjeliszekrényen a vekker van meg a doboz cigaretta. Ott felejtette, mikor indulni kellett. Rágyújt. Kifújja a füstöt, és kicsit elmereng. A tarka fejvédővel a fején. Majd felveszi a vekkert. Megnézi az időt. Egy óra tíz. És felhúzza az órát négyre. (Holnap munkanap van, dolgozni kell menni.) Visszamegy az ajtóba, hogy a villanyt lekapcsolja. Katt! Holdfényes sötét. A megvetetten hagyott ágyához könnyen visszatalál. Lefekszik, és az ágyban cigarettázik tovább. A tarka fejvédővel a fején.

És itt, a végén a parázsló cigarettavég úgy világít a holdfényes szobában, mint odakint a csillagok közül bármelyik.

– *Vége* –

Szeged, 2001. február–április

KISS ANNA

Félelmetes

madár
lebeg,
há kiáltás
a hó
felett,

a föld
elébe
ajkakat
vet föl
magából,
vallanak,

másról se
szól a
hóesés,
lassan
világgá
nő a rés,

legyen bár
engedett,
tilos,
megvallja
dolgát,
mintha most.

Félelmetes
nagy szárny
lebeg,
há kiáltás
a hó
felett,

gyolcstól
világos
bár a szél,
feszül az
átkozott
kötél.

Félelmetes
madár,
sötét
szárnyak közül
süvölt
az ég,

félelmetes
nagy ég
alatt
is még a hold,
de már
a nap,

de már
a hold,
egymáson át,
szárnyakba vész
az is,
ki lát,

a föld
elébe
ajkakat
vet föl
magából,
vallanak,

gyolcstól
világos

bár a szél,
feszül az
átkozott
kötél,

gyolcstól
világos
bár a szél.

A lét

nagy
almái
sötétek,
éjből valók,
akár a
kések,

éjből való
a szél,
az ablak,
hűvös, hideg
esők
fakadnak.

A lét nagy
almái
csak áznak,
fogannak, és
késekre
várnak,

a lét nagy
almái
esőben

áznak a
nem fogyó
időben.

A lét nagy
almái a
széllel
késekre várnak
minden
éjjel,

a lét nagy
almái
sötétek,
a lét nagy
almái
sötétek.

Éjből való
a szél,
az ablak,
kívül a hús,
bévül a
magvak,

és minden
változás
a széllel,
és minden
változás
a széllel.

Éjből való
a szél,
az ablak,
hűvös, hideg
esők
fakadnak,

a lét nagy
almái
esőben
áznak a
nem fogyó
időben.

A lét nagy
almái
csak áznak,
fogannak és
késekre
várnak,

a lét nagy
almái a
széllel
késekre várnak
minden
éjjel.

KISS LÁSZLÓ

Szökés a picsába

AVAGY:

az Anna Marie-szerelem, amelyből Szindbád nem került ki vesztesen

„Minden szentnek maga felé hajlik a keze."
(Rimbaud)

– Salátával tudom kínálni, igaz, kicsit fonnyadt, ellenben tejfölös, ahogy, emlékszem, szereti, Szindbád. Salátával és kelbimbóval. Kívánja valamelyiket?

– Érdekes – mormolta a hajós, aki tartós csömöre okán huzamosabb ideje vegetáriánus volt már, és homályosan nézett a szoba sarkába. – Érdekes, hogy van szem. Szem, valamint orr, különösen azonban száj. Száj, amivel beszélhetünk, és, látja, mégis...

– Hogyhogy mégis! – csattant fel Anna-Marie, nervózus értelmiségi, aki zsenge korában napjában ötször-hatszor is gonoszul viselte magát, és akit emiatt Szindbád egy időben messze elkerülni óhajtott.

Csönd nehezedett a nappalira.

– Hogyhogy hogyhogy és mégis? – kérdezett vissza Szindbád, aki két tavaszi hónapot töltött falun, s bár egykor nagyon vágyott arra, hogy falusi földesuraság legyen, hogy gyorsan pergő kocsin járja a vidéket és hogy megtanulja a nép nyelvét, egyedül kedves szórakozásává mégis az vált, amikor reggelente Grózinger rácsos kapujánál leste a nyitást.

– Vajh' meddig él egy ember! – üvöltött fel egy ilyen délelőtt Szindbád a pultnak támaszkodva, mert a maga mögött tudott két hónap fölöttébb próbára tette gyönge lelkületjét: a hosszúra nyúlt ebédek (*a faszom kivan, hogy már megint paradicsomleves*, ilyenek hallatszottak ki néha a hófehér falú úri házból), különösen azonban a még hosszabbra nyúlt ebéd utáni beszélgetések a tornácon, amikor Samu bácsi eljött egy kis kártyára vagy tréfálkozásra, és Bánatváriné szódásüveg-szemüvege mögül tátott szájjal bámulta a könnyű délutáni szellőben hajladozó nyárfákat.

Zuglevest kanalazott nyers marhalábszárral, korpakrinolint gyömöszölt be akácmézzel, mindenekelőtt azonban velőt, gyengén pirított rahedlivel, amit személyesen a veres orrú Grózinger hozott ki, sietve, bizonyos méltósággal,

mert az emberek szerte a világon csodájára jártak, hogyan veri ki Szindbád a velőt.

Sértődötten falatozott.

– Most már meginnék egy fél liter jó bort! – bődült idővel a hajós. – De forró legyen ám, mint a babám muffja!

Csönd nehezedett a fogadóra.

– Osztán mit szórakoznak errefelé a népek? – puhatolózott később, miután alaposan eltelt, s negédes pillantásokat vetett a vörös hajú Marcsára, aki a falu szélén három istállóban is fejt, s aki reggelente – bárgyú asszonyi jóság – veresre dörzsölte az ura szeme héját.

Egy kövérkés mészáros, a helyi konkurencia, megmarkolta a vállát (Szindbádét):

– Na, ide hallgassál, édesapám (Szindbád édesapám is volt, édesapám azonban soha nem volt Szindbád), te most innét azonnal elhúzol a picsába! Aszi-szed, bazmeg, hogy te vagy a velszi herceg, te görény!

Grózinger elsápadt, a fogadó üdvöskéi a kemence melletti emeletes ágyakon kuncogásba kezdtek. Szindbád, aki a walesi herceg is volt, elhúzta a száját.

– Igazad van, apafej: az író legyen kegyetlen, vagy menjen a picsába! – felelte, mire kapott egy irtózatos pofont, s tüstént elhallgatott. Dacos tekintettel hunyorgott a sarokban álló rezsó irányába.

Apád faszát, erre gondolt.

Majd, nem lesz ennek jó vége, erre.

(Így történt, hogy a következő nap hűvös reggele már a közeli dűlőúton találta, a piciny kanálisnál, ahol letolta nadrágját, s lelkiismeretesen markolászni kezdte átfázott heréit. Iránytűje – nincsenek véletlenek – északnak mutatott.)

Voltak ugyanis kapcsolatok a hajós életében, melyek csak nagy erőlködések árán nevezhetők hosszú életűeknek, mert inkább rövid életűeknek nevezhetők, nem tartottak egyetlen napig sem. Ilyen nexus volt – példának okáért – a Marcsókkal létesített nász, pedig de jól indult, a fenébe is! Szindbád házasságot ígért, később fele királyságát – sakkoztak –, végül diplomáját, Marcsók azonban, aki filozófiát és szubjektumelméletet tanított a kisvárosi szakiskola herpeszes szájú bakfisainak, mindvégig hajthatatlannak mutatkozott, hogy aztán egy váratlan húzással – matt – vacsorára invitálja magukhoz Szindbádot. (Megjegyzendő: Szindbád leütötte időközben a királyt, sejtetvén ezzel a dolgok majdani alakulását, úgyhogy koránt sincs lefutva még a mérkőzés.)

Marcsók Prósz tatával, egy nyugdíj előtt álló fizikatanárral élt együtt, aki amellett az édesapja is volt. Szex nem volt köztük, régóta már, ami – tudniillik hogy édesapjával élt – roppant rokonszenvesnek tetszett Szindbád számára.

A vacsora részletezésétől eltekinthetünk, érdekesebb lehet a törpeharcsakompóttal párnázott tepertőszósz elfogyasztása utáni beszélgetés, melynek során Marcsók apja lószódát kortyolgatott, s kiderült róla, hogy módfelett ért

a futballhoz, tekintve, hogy maga is kergette egykor a pettyest, a kisvárosi fatribün alatti göcsörtös gyepen, mígnem egy vesztes mérkőzést követően valamely jogtalan büntető okán meggyilkolta a játékvezetőt. Szindbád az emlékek hatása alatt dühbe gurult, levegőért kapkodó Prósz tatához fordult, érdekes, amikor kölyökkoromban fociztunk, mindig úgy ért véget a meccs, hogy utolsó gólig, és mindig az a csapat vesztett, amelyikben én voltam a balbekk, azt mindenesetre alaposan eszembe véstem, hogy az utolsó gól az, amelyik soha nem akar megszületni, arról nem is szólva, hogy az emberek nem tűrik az őszinteséget, mert mi rendszeresen a házunk előtt játszottunk, és én voltam a németek, és a németek, ezt tudni kell, pokolian kemények bírnak lenni, ezért kíméletlenül aprítottam az utcabeli kölyköket, Lakmusz Antit például úgy felrúgtam, hogy hason csúszva habzsolta az agyagot, ráadásul hisztizett hozzá, úgy toporzékolt, mint valaminő cserben hagyott kokott, aztán meg bement, aztán meg az anyja jött ki hisztizni, hogy hogy képzelem, taknyos, mire halántékon vágtam egy sörösüveggel, mert októbert írtunk, igaz, erőszakot nem tettem rajta, pedig a németek többnyire hátulról becsúszva szerelnek, végül azonban kijött a rendőrség, látni ilyeneket a tévében is, betonpályán viszont, elárulom, nem jó játszani, mert hamar felkopik a cipő álla, ráadásul a múltkor úgy elszállt az egyik tanítványom, hogy a mentők sem találtak rá, hiába mutogattam, hogy nézzék csak, az én combom is csupa horzsolás meg seb, nem kell ezt annyira komolyan venni, és milyen a tanítás?, sújtott le Prósz tata kérdése, ó, a tanítás?, kontrázott a hajós, nedves T, szurok Á, rőt Í, Róth Antal, nem is tudom, a tanítás, az olyan nagy, kerek, és rózsaszín, és, igen, a tanításnak szaga van, ennél azonban, rikácsolt Szindbád, sokkal érdekesebb, hogy a múltkor a Bayern München jól megszopatta a Manchestert, igaz, tette hozzá, az angolok végül kiverték a bajorokat, no, prosztó, ja, nem: proszit, most múltam harminchárom.

Értetlenül néztek rá.

Szindbád is értetlenül nézett rájuk.

(A történethez föltétlen hozzátartozik, hogy Szindbád még ezen az éjszakán, kapcsolatuk utolsó éjszakáján szedelődzködni kezdett, hogy sürgősen odébbálljon, terve azonban nem teljesen úgy sikerült, ahogyan azt előzetesen elképzelte, hiszen a lány húgybajos apja betörőnek hitte az éj leple alatt a szűk folyosón lopva távozó alakot – Szindbád a lány ékszereit is magával vitte –, és legott összetűzésbe is keveredett vele, ami kisebb gondot okozott, mert Szindbád, élve vétójogával, melynek alkalmazásában a ködös múltban oly brutális gőggel leölt játékvezető iránt érzett szánalma is megerősítette, három ütéssel lenyomta a nyugdíj előtt álló fizikatanárt, akiből percek alatt elszállt a lélek, gyászolni azonban nem maradt idő, mert erősen bizsergett már a messze földön híres ágyék, ami hősünket arra késztette, hogy a kisvárosi csatorna hídjára tekerjen, ahol sietősen letolta a nadrágját. Iránytűje északnak mutatott.)

Szindbád papirost húzott elő.

„A téli táj lassan elhalálozik.
Fájdalommal érkezünk, és
fájdalommal búcsúzunk a
földi világtól, és újra
leesik az első hó.”

– Óh, maga milyen szépeket tud írni!

– Hja, kérem – mondta a hajós.

– Nagyon megható az utolsó sor a hóról.

– Fasz tudja, olyan karácsonyi hangulatom van – merengett Szindbád, miközben kivágott egy pasziánszt.

A nő finoman lebbentett szoknyáján.

Büdös volt. Szoba-konyha.

Hogy Szindbád szerette az asszonyt, nem lehetett kétséges, ezért sem volt meglepő, hogy ismét a régtől fogva ismerős illatú pamlagon heverészett, és kloroformot szippantgatott, purzicsán dohánnyal keverve, amitől szeme könnybe lábadt s torkát kaparó érzés fojtogatta. Anna-Marie-t is kínálta, aki azonban elhárította a gáláns gesztust, s inkább ivott, miközben Szindbád átfázott heréit morzsolgatta (Anna-Marie), ami visszatetszést keltett a hajós érzékeny lelkében, Szindbád ugyanis halálosan unta, hogy a világon a dolgok a legritkább esetben változnak, s hogy mindamellett a változás tényénél elviselhetetlenebb nemigen létezik, tehát akkor mégis.

– Kelbimbót vagy salátát, Szindbád?

– Jól emlékszem még, Fáni, amikor gyöngytyúkot fojtogattunk a hátsó udvarban.

– Fáni? – kerekedett el Anna-Marie szeme.

Csönd nehezedett a nappalira.

– Lassan indulnom kell, aranyom – köhécselt bizalmasan a hajós.

Anna-Marie, aki amolyan különleges asszony volt, túl már a hetvenen, s régen egy bizonyos foglalkozást űzött, amiért nem titkolt megvetéssel tekintettek rá a környékbeliek, dacosan szellentett. Szindbád értett a szóból, s kiverte pipácskájából a hamut.

– A kapcsolat elején többnyire a férfi igyekszik megfelelni – szólalt meg idővel. – Mindenben a szeretett kedves kegyét keresi, kedvében járni törekszik, strapálja magát, ami semmiképpen sem jelent mást, mint hogy...

– Mint hogy? – csapott le sértődött fölénnyel az asszony.

– ...mint hogy jobban akarja a nőt, mint a nő őt.

– És mi van akkor, ha a nő akarja jobban a férfit? – pirult el Anna-Marie.

– Akkor? – vonta össze szemöldjét Szindbád, aki életre való alkalmatlanságáról nap mint nap meggyőződött, s aki ekkor már régen tudta, hogy odakint újra nagyon hideg van, s akinek épp ezért csupán a gondolattól átfázott heréi ismét ellenállhatatlan csiklandással kezdtek mocorogni. – Akkor? Akkor kuss van.

És inkább hallgattak ezután.

(Buzibár, vagy hová is legyen, tűnődött Szindbád, miközben – nincsenek véletlenek – az óriás folyó fölött ívelő széles hídon állongott. Iránytűje először hagyta cserben.)

BOGDÁN LÁSZLÓ

P. a ketrecben

RÉSZLETEK EGY CIKLUSBÓL

„Amit szeretsz az megmarad
s a többi sár
Amit szeretsz azt el nem szedhetik”
(Ezra Pound: LXXXI. cantó*)

25. A kultusz örvényei

T. S. Eliot-apokrif[1]

Többféle magatartás létezik Ezra megítélését illetően.
Az elfogultságokat, ostobaságokat máris figyelmen kívül
hagyhatjuk. Az előítéleteket, rögeszméket is.
A hang elszáll. Ki emlékszik már a rádióra?
A rom megmarad. A gonoszkodások
a Cantók nem ismeretéből fakadnak,
semmi közük a költőhöz, aki szerepeivel, álarcaival
hajtotta végre az angol líra legnagyobb fordulatát,
mindvégig – a szörnyű pisai ketrecben is –
őrizve a hűség szellemét.
Már a legelső cantó[2] nyitósorai elbűvöltek:
„akkor lementünk mind a hajóhoz,
hullámra löktük, az isteni tengerre,
*Árbóc föl, vitorla bomlott szét fekete hajón”***
És Odüsszeusz ismét elindult. Elszédültem
Kalandozásai végén – hányszor eltévedt! –
nyíltak Orcus fekete virágai. A szöveg alól
előbukkant egy másik, egy harmadik, egy negyedik.
Szerepek és maszkok végtelen haláltánca.
Víziók ereje ragad ki az unalomból. Nem hagy nyugodni.

* Weöres Sándor fordítása
** Kemenes-Géfin László fordítása

A halál sejtelmes igézetében, a kudarc tudatában,
naivnak tűnő megigazult jámborságában
mindég igazi fenség nyilatkozik meg. Elbűvöl.
Malatesta[3] *tettei, az elviselhetetlenül kínos*
Adams[4]*-napló, Kung*[5] *sétái, a szerelmi láz,*
az uzsora, a háborúk, egy farkasbőrbe bújt
provanszál trubadúr[6]*, hajók, lovak, pagodák,*
az eső éneke a rizsföldeken, a szél hangja,
az ónszínű égbolt, a ketrec Pisában
Ugolino[7] *tornyával szemben a silány per,*
a gumifalú szoba, az élet végén a megnyugvás ösvényei,
az árnyak Velencében, az árnyak,
amikor a kezdet emlékezik a végre.
A rózsa tündöklése a fényben.

2002. január 11.

26. A látomás

Lesz vagy nem lesz ítélet?
Ketreced megvár téged.
Hiába könyörögnél,
lennebb már nem eshetnél,
csak betonpadlójára,
Pán képzelt subájára,
fehérséget hazudva,
melyben Lunát csábítja.[8]
Seléné átlát rajta,
mégis lendül a hinta
és nászban összeforrnak.
Kit érdekel a holnap?
Ki érti fényességed?
És ki a sötétséged?
Miért enged Seléné?
Pán sötét istenség-e?
Semmi nem úgy *van. Látod!*
Magyarázd a világot
s idővel megbocsátnak,

békén hagynak az árnyak.
És a Hádeszek öblén
lobban lángra a tömjén,
vakító látomásod:
a tengeröblöt látod,
úszik pléhdobozokban
száz és ezer szál gyertya.[9]
Megannyi kósza lélek,
eljövendő kísértet.
Újra kiömlő vére,
bíborlik fel az égre,
tenger vizét veresre,
festi Adonis teste.[10]
Szavaid szétgurulnak.
Vízióid kimúlnak.
Csak szenvedélyed éltet.
Lesz vagy nem lesz ítélet?

2002. január 11.

27. A világítótorony őre

„mint falnak vetett laza selyemgombolyag”
(Ezra Pound: A kert)[11]

Ha újra kezdhetném az életemet,
amire semmi esély,
nem lennék költő, irodalmár, versbolond,
kora ifjúságomban megpályáznék
egy világítótorony-őri állást.
Emigrálnék egy itáliai világítótoronyba,
figyelve az égi jeleket,
az álmokat,
a rontó szellemek működését.
Őrizném a tüzet,
jeleznék ködben tévelygő hajóknak.
Irányt mutatnék,
hogy ne tévedhessenek el soha,

a nyughatatlan tengeren,
úgy, ahogy én tévedek el mostanában,
az életemben, Pisában,
Kung sétáit felidézve hajnali mezőkön,
s a pagodák csillámló árnyékait figyelve,
miközben utált, ketrecem tercelő rácsai
arcomra hullnak, megjelölnek
és egy hangya se ment meg, egy fűszál se, semmi![12]
Várom, hogy kivégzésre szólítsanak,
hogy fejeződjön már be ez az egész őrület,
körforgás az én *körül,*
ez a hajsza...
Már világítótorony őr sem lehetek soha!

2002. január 12.

28. A végzet szele

Hiába könyörögtél,
nem ítéltek el téged,
és fel se is lógattak,
ahogy titkon remélted.

Hát mindhiába rázod
ketreced, hasonmásod.
És mindhiába kéred,
büntessenek meg téged,

panaszaid nem hallják,
talán nem is akarják
megérteni? A végzet

szele is meg-megérint.
Megképződik egy jácint
s el is hervad előtted.

2002. január 11.

29. Találkozás az élet végén

Ginsberg-apokrif

Velencében láttam viszont,[13] *Cohn Bendit*[14] *tigrisugrása*
a rendőrkordonon mégsem fixálta a kamaszlábakat,
lázas év volt, rettenetes, fennhéjázó és kegyetlen.
Prágában kétezer szó sem volt elég az igazság kimondásához,
jöttek a szovjet tankok. Mindig ez történik. Ő írta?!
Írhatta volna ő is! És melyik táborban volt több a férfi?[15]
Egy padon ült, rozzant öreg bohóc. Lobogtatta
kínai írásjelekkel díszített sárga sálját a szél,
ez az arcátlan kerítőnő. Ezt a sálját már ismertem,
a St. Elisabeth-ből való szabadulása után is
előszeretettel ebben fényképeztette magát.
Talán Kung tanításait rejtették ezek a titokzatos írásjelek?
Talán pagodákat ábrázoltak? Sudár táncosnőket?
Gazdátlan legyezőket? Bambuszfákat, amint
a hajnali nap érintésére megelevenednek. Jázminokat,
amint lélegeznek a napsütésben? Talán, ha közelebb hajolok
hallhattam volna a rizsföldeken robotolók énekét,
a fejüket emelő kígyók sziszegését,
sasok szárnyacsattogását és a Mennyei Béke terén
bicikliző alattvalók kiáltozásait.
(Úgy tűnik a Kulturális Forradalom sem teremtette meg
az öntudatos polgárt. Az ember változik. A forma nem.)
Tétován egy öleléssel próbálkoztam. Hódolatteljes
csókot lehelve pergamenszínű homlokára, melynek ráncai
határozottan törtek valami felé, amit nehezen
lehetett volna megnevezni. Zordan hallgatott.
Kezének szakadatlan imamalma nyűgözött le
és fáradt de még mindég eleven, kíváncsi szeme,
mélyén nyugtalanságról árulkodva hangyabolyok kerengőztek,
mímelve a lagúnák városában uralgó halálvágyra,
amely áthatja a gondolkodást, az élet minden területét,
úgyszólván mindent, a nők ölének mélyén is ott rejtőzik,
kamaszok vigyorában, a szülő nők jajkiáltásaiban.

A szeretkezés extaszisztolés mozgásaiban is ott bujkál.
A paloták önfeledt állatokként nyújtóztak el a fényben
és az oroszlánok, ahogy évszázadok óta mindig,
ugrásra készen hirdették a Város dicsőségét.
„Hálás vagyok Önnek – habogtam – felismerése,
hogy dolgok nélkül nem léteznek az eszmék, felbecsülhetetlen...”
Kedvetlenül intett le: „verseimnek, higgye el, semmi
értelme nincs. Életem is hülye volt. És zagyva!
Elejétől végig buta és műveletlen, de legsúlyosabb vétkem
mégiscsak az antiszemitizmus volt, kretén nyárspolgári előítélet.
Nemzedékek legjobb elméit láthattam én is
az őrület, az alkohol, a kábítószerek romjaiban.[16]
Ó, minden zagyvaság amit írtam – állott fel hirtelen
és széttárta karjait, mintha el akart volna repülni –,
összefüggéstelenség, marhaság, de megvetlek tékozló Amerika...
„Nem – érveltem lázasan – ön utat mutatott nekünk,
ön a mi nemzedékünk szentje, Amerika prófétája, a Költő.
Amit az uzsoráról és a háborúról mondott, beigazolódott.
Önnek mindenben igaza volt, ezt világosan láthattuk már
Vietnámban is...” „Mit?” – bámult rám és visszazökkent
a padra, mint aki már soha többé nem akar felkelni,
mint aki végleg feladta. „Hogy kik is azok akik a
háborúkon nyerészkednek...” „Olyan szerettem volna lenni,
mint a rózsa – nyögött fel. – Önfeledten szerettem volna
gyönyörködtetni. Nem függni senkitől és semmitől –
csak a fénytől! De nem sikerült. Szörnyű tehetetlenségem
gátolt meg. Kicsinyességem. Irigységem. Sznobizmusom.
Hiszen ki is voltam én? Egy sarlatán! Egy pojáca!
Egy hordószónok...” Elhallgatott és az erősödő szél
megmozgatta kanárisárga sálján a mégiscsak
sárkányokra emlékeztető írásjeleket. Felrebbentek
Velence örökké kéregető galambjai is, ezek az élő rongyok.
Lehunyta szemét. „Finita comedia” – suttogta
és fénybe tűnt át az arca.

2002. január 13.

JEGYZETEK

[1] T. S. Eliot A karácsonyfa-kultusz című versének átirata.

[2] Az első canto első 67 sora Homérosz Odüsszeája XI. éneke első 114 sorának átirata, melynek alapjául nem az eredeti görög szöveg, hanem Divus XVI. századi „szó szerinti latin fordítása" szolgált.

[3] Sigosmumndo Pandolfo Malatesta (1421–1463) Rimini, Fánó és Cesena ura, hírhedett condottiere, hadmérnök és műpártoló, több canto főszereplője, P. „a tevékeny alkotó személyiség"-et látta működésében megtestesülni...

[4] John Adams (1735–1826) amerikai ügyvéd, politikus, diplomata, a Függetlenségi Nyilatkozat egyik megfogalmazója, 1797–1801 között az USA második elnöke. Az un. John Adams-Cantokat P. a politikus művei alapján írta.

[5] Kung-Konfuciusz (Kr. e. 551–479), kínai bölcselő. Ő maga semmit sem írt le, tanításait tanítványai őrizték meg. A cantók visszatérő szereplője.

[6] Peire Vidal (1150–1206) provonszál trubadúr. Albigens szerelmének Perreautieri Lobának udvarlására farkasbőrbe bújt, s az erdőben pásztorok és kutyák vadásztak rá; már félholt volt, amikor Loba és férje rátaláltak, kastélyukba vitték, s ostobaságait kinevetve felgyógyulásáig ápolták. A cantók szereplője

[7] Ugolino Della Gheradesca gróf (1218–1289) Pisa elleni árulásáért két fiával és két fiú unokájával együtt Pisában egy toronyba zárták és halálra éheztették. A cantók visszatérő szereplője. Lásd Dante: Pokol XXXII–XXXIII-ik ének.

[8] Pán a termékenység görög istene (akit sötét istenségnek is tartottak) szerelmes lesz a világosság istennőjébe, a holdat jelképező Selénébe s fehér subát ölt udvarlására.

[9] A montállegrei Masdonna júliusi ünnepe idején P. láthatta, ahogy Rapallóban a környékbeli asszonyok kis fogadalmi mécseseket bocsátanak a tengerre, a Tigullió öbölben. Mindezt hallucinatórikusan eleveníti fel a XLVII-ik cantóban.

[10] Aphridété szerelme volt, s miután egy vadkan megölte, a bánkódó istennő rávette az isteneket, hogy engedjék minden évben hat hónapig élni. Halálát, feltámadását a nyár közepén ünneplik. A tavaszi áradások vörösre festett vizet hordanak a tengerbe s a Földközi tenger keleti részén élő népek ezt az évente megölt Adonis vérével hozzák összefüggésbe, ahogy idézett cantójában (XLVII.) P. is írt róla...

[11] A versnek több fordítása van, a Gergely Ágnes-fordítás első sorát idézem.

[12] P. több pisai cantóban írja, hogy esetenként egy hangya, egy fűszál, egy méh, a mentaillat stb. mentette meg, feltételezhetően a kísértő őrülettől.

[13] P. néhány évvel halála előtt Velencében találkozott Ginsberggel, az új nemzedék legjelentősebb alakjával, akinek hódolatteljes szavai igazolhatták volna őt, ha akkor mindez még izgatta volna. Akkoriban a jeruzsálemi szent sírt akarván védelmezni, újra szerette volna építtetni a Templomot, ahogy erről Robert Lowell is beszámol a Történelem című verseskönyve egyik T. S. Eliot című versében.

[14] Párizsi diákvezér. Anarchista.

[15] Malatesta katonáit buzdító szózatának elferdített változata. A X. cantóban P. imígyen idézi fel, Kemenes Géfin László fordításában: „Az ő seregük nagyobb, / de ebben a táborban több a férfi."

[16] Beszélgetésüket Ginsberg örökítette meg. P. itt arra céloz, hogy egy felől jól ismeri az üvöltést, Ginsberg hírhedt versét, másrészt elfogadja és kitágítja a vers lidércnyomásos első sorát: „Láttam nemzedékem legjobb elméit az őrület romjaiban." (Orbán Ottó fordítása)

200 éve született Kossuth Lajos

DÉNES IVÁN ZOLTÁN

A közösség ügye és a szabadság ügye

KOSSUTH NEMZET- ÉS SZABADSÁG-ÉRTELMEZÉSE*

I.

A 19–21. századi hazai és külföldi politikai köztudatban, publicisztikában, kollektív emlékezetben és – az azokat formáló és azok által befolyásolt – történettudományban több, egymástól különböző, egymással gyakran ellentétes, de olykor egymást is átható Kossuth-kép van.

Az alábbiakban áttekintem azt, hogy mit jelképeznek a Kossuth-képek a politikai diskurzusban és a szimbolikus politizálásban, levonom a reformkori magyar liberalizmust feldolgozó alapvető monográfiák néhány tanulságát, rekonstruálom Kossuth reformkori jogkiterjesztő koncepcióját, összehasonlítom azt elődei és kortársai felfogásával, majd értelmezem nemzet- és szabadság-felfogását.

Ezt az teszi lehetővé, hogy a reformkori magyar liberalizmus politikatörténetéről alapvető monográfiák és tanulmányok születtek, és a *Kossuth Lajos összes munkái*nak 1948 és 1989 között megjelent köteteiben publikált forrásokkal együtt megteremtették annak a lehetőségét, hogy Kossuth szerepét és szemléletét közös kontextusba ágyazva hasonlíthassuk össze kortársai szerepével és szemléletével. Így immár módunkban áll az, hogy ne dacreaktív sémákkal adjunk választ a romantikus ábrázolásokra, hanem kikerülhessünk azok bűvköréből.

Az alkalmat Kossuth Lajos születésének kétszázadik évfordulója és a *Tiszatáj* főszerkesztőjének – a folyóirat *Fiatal történészek írásai* tematikus kötete után huszonnyolc évvel, s a szegedi egyetemisták *Széchenyi- és Wesselényi-értelmezés*eit tartalmazó folyóiratszám után kilenc esztendővel érkezett – megtisztelő felkérése kínálja.[1]

Úgy látom, hogy Kossuth nemzet- és szabadság-értelmezése a nagy európai – a Habsburg, a brit, az orosz és az ottomán – birodalmakon belüli, a birodalomnak alávetett, elmaradott állapotuk és arisztokratikus és/vagy abszolutisztikus politikai viszonyaik megváltoztatására egyszerre törekvő – magyar, lengyel, olasz, görög és ír – politikai elitek liberális kritikai állapotrajzainak és *liberális nacionalista* programideológiáinak kidolgozói és megvalósítói sorában helyezkedett el. Köztük olyan helyet foglalt el,

---

* *Erdődy Gábor, Gergely András, Nagy Erzsébet* és *Pásztor Péter* (Wayne, NJ) – a kézirat megszületésének különböző fázisaiban – észrevételeikkel, pontosításaikkal inspiráltak. *Kiss Edit* bíztatott, bátorított. Segítségüket nagyon köszönöm.

[1] *Fiatal történészek írásai.* Tiszatáj, 1974/6. 1–96, *Széchenyi- és Wesselényi-értelmezések*, Tiszatáj, 1993/9. 55–81.

amely a *demokratikus patriotizmus* – a *republikanizmus*, (Montesquieu meghatározását követve) *az erényen alapuló demokratikus köztársaság* – irányába mutatott.[2]

II.

A köztudatban jelen lévő Kossuth-képek a 19–21. századi politikai diskurzusok és szimbolikus politizálások jelképei. Áttekintésemben azt mutatom be, hogy mi mindent jelképez, amit a közéleti szereplők, publicisták és történészek Kossuth-képükkel jelenítenek meg, vagy éppen mi az, amit kikerülnek akkor, amikor Kossuthot kihagyják Panteonjukból.

A *külföldi Kossuth-kép* furcsa kettősséget mutat. A szomszédos országokban, elsősorban Romániában és Szlovákiában, de más országokban is a Kossuth-kép a *20. századi totális mozgalmak és rendszerek elődjét, nacionalista diktátort* jelenít meg. New York-i emlékműve (egészalakos szobra) és a washingtoni kongresszus előcsarnokában található mellszobra viszont a *politikai szabadság* lánglelkű apostolának, a *liberalizmus* magyarországi képviselőjének, a *demokrácia* magyar *bajnoká*nak állít emléket.

A 19. század végi és 20. század eleji hazai függetlenségi párti (és mindenekelőtt az alföldi parasztság körében virágzó) kultusza és annak nyomán állított szobrai alapján a *magyar szabadság, a jobbágyfelszabadítás, a magyar függetlenség* megszemélyesítője. A Kerepesi temetőben található – (elhelyezésük és funkcióik különbségei ellenére) a római „*nagy írógép*"-re", II. Viktor Emánuel gigantikus emlékművére emlékeztető – mauzóleuma viszont már a *nemzeti géniusz, a magyar nacionalizmus, a magyar birodalmi eszme megtestesülése*ként ábrázolja.

A két világháború közötti időszak és a Kádár korszak Kossuth-képe mindenekelőtt a magyar konzervatív értelmezések 19–20. századi vonásait viselte magán. Kossuthot elsősorban *a nemzeti érzelmek felkorbácsolójaként, a legnagyobb hatású rendi-sérelmi politikus*ként, *a modern tömegpolitika népszerűségre törekvő korai képviselője*ként mutatta be.

---

[2] Montesquieu: *A törvények szelleméről.* (Ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál). Osiris-Attraktor, Budapest, 2000. 56–83. Vö. Philip Pettit: *Republicanism. A Theory of Freedom and Government.* Oxford University Press, Oxford, 1997, Quentin Skinner: *Liberty before Liberalism.* Cambridge University Press, Cambridge, 1998, Hannah Arendt: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén.* (Ford. Módos Magdolna). Osiris Kiadó – Readers International, Budapest, 1995, Uő: *A sivatag és az oázisok.* (Ford. Mesés Péter, Pató Attila). Gond Kiadó – Palatinus Kiadó, Budapest, 2002, Kis János: *Az állam semlegessége.* Atlantisz, Budapest, 1997, Uő: *Alkotmányos demokrácia. Három tanulmány.* Indok, Budapest, 2000. A liberális nacionalizmusok összehasonlító elemzése hiányzik. Az ebbe az irányba mutató első lépéseket – az általam ismert irodalomban – az alábbi művekben találhatjuk: Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, Yael Tamir: *Liberal Nationalism.* Princeton University Press, Princeton, 1993, *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában.* (Szerk. Dénes Iván Zoltán). Gondolat, Budapest, 1993. Lásd még: Maciej Janowski: *Polska myśl liberalna do 1918 roku.* Spoleczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im Stefana Batorego, Kraków-Warszawa, 1998, Jerzy Jedlicki: *A Suburb of Europe. Nineteenth-Century Polish Approaches to Western Civilization.* Central European University Press, Budapest, 1999, *Liberty and the Search for Identity. The Liberal Nationalisms and the Heritage of the Empires.* (Szerk. Dénes Iván Zoltán). Szerkesztés alatt.

Kemény Zsigmond és Szekfű Gyula szerint Kossuth érzelmi politizálásával kilendítette rendes kerékvágásából a magyar politikai életet.[3]

Asbóth János *Három nemzedék* című írásában politikus-irodalmár párosokat alkotott. *Széchenyi–Vörösmarty, Kossuth–Petőfi, Deák–Arany* politikus-irodalmár párosaiból Kossuth és Petőfi képviselte a kártékony, a kárhoztatandó kettőst.[4]

Gyulai Pál a *hübrisz* (a túlzásba vitt erény vétekhez vezető) megtestesítőjét látta Kossuthban.[5] Réz Mihály Kossuth konzervatív ellenfelét, Dessewffy Aurélt felmagasztalta, Kossuthot pedig demagógnak minősítette.[6] A szocialista Szabó Ervin értelmezésében Kossuth a rendi partikularizmus politikusa volt.[7] Jászi Oszkár 1918/1920-as politikai memoárjainak angol változatát Kossuth emlékének ajánlotta.[8] Németh László – Kemény Zsigmond, Asbóth János és Szekfű Gyula nyomán – Kossuthot a *hígmagyarok* közé sorolta.[9]

A *kommunista indoktrináció* – Révai József, Mód Aladár és Andics Erzsébet nevéhez köthető – Kossuth-képe több forrásból táplálkozott.

Kialakítói elvetették Szabó Ervin értelmezését, ám visszájára fordították és így eszményítették Kemény Zsigmond démonizáló ábrázolását a tömegérzelmeket mozgósító nagy szónokról.

Ennek a Kossuth-képnek az újdonságát Révai József értelmezése adta. Az, amely a középosztályt helyettesítő magyar „*harmadik rend*", a középbirtokos nemesség történelmi szerepét értékelte, újraértelmezve Beksics Gusztáv és Szekfű Gyula tételeit.[10]

---

[3] Kemény Zsigmond: *Változatok a történelemre. Korteskedés és ellenszerei, Forradalom után, Még egy szó a forradalom után.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 181–559, Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Élet Irodalmi és Nyomda Rt, Budapest, 1920, 1922, Hóman Bálint-Szekfű Gyula*: Magyar történet* VII. Szekfű Gyula: *A tizenkilencedik és a huszadik század.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, é.n. /1933/. 155–156, 158–159, 166–168, Uö: *Rövid magyar történet 1606–1939.* Osiris, Budapest, 2002. 310–382.

[4] Asbóth János*: Irodalmi és politikai arczképek.* Légrády, Budapest, 1876. 121–162. Lásd még: Veliky János: *A századközép Petőfi-képe.* Tiszatáj, 1974/6. 47–52.

[5] Gyulai Pál: *Válogatott művei.* (S. a. r. Hermann István) I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1956. II. 234–414, kül. 387–410.

[6] Réz Mihály: *Tanulmányok.* Pallas, Budapest, 1909. 355.

[7] Szabó Ervin: *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban.* Népszava Könyvkiadó, Budapest, 1948. (1920).

[8] Oscar Jászi: *Revolution and Counterrevolution in Hungary*. London, 1922. Magyar előzménye: *Magyar kálvária, magyar feltámadás.* Bécsi Magyar Kiadó, Bécs, 1920.

[9] Németh László: *Sorskérdések*. (Gond, jegyz. Grezsa Ferenc) Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 408–482. Vö. Bibó István: *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In:* Uő: *Válogatott tanulmányok.* (Szerk. Huszár Tibor, ifj. Bibó István). I–IV. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986–1990. II. 571–619. Lásd még: Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával.* Osiris, Budapest, 1999.

[10] *Beksics Gusztáv poszthumusz műve. A Szabadelvű Párt története.* Rákosi Jenő *Budapesti Hírlap* újságvállalata, Budapest, 1907, Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Élet Irodalmi és Nyomda Rt, Budapest, 1920, 1922. Révai József: *Marxizmus és magyarság*. Szikra Kiadó, Budapest, 1946, Uő: *Marxizmus, népiesség, magyarság.* Szikra, Budapest, 1948 (1949, 1955). Vö. Szabó Miklós: *A magyar nemesi liberalizmus 1825–1910. In: Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában.* (Szerk. Dénes Iván Zoltán).

Ez viszont az antiliberális nacionalizmus *„zárt társadalom”* modelljének (Szekfű Gyulára és Szabó Dezsőre egyaránt visszanyúló), a *„nemzeti öncélúság”* mítoszának a kisajátított haladás-mitológiával összekapcsolt sémájába illeszkedett, *haladás* és *reakció*, *angyalok* és *ördögök*, *jó* és *rossz* misztériumjátékának megjelenítéseként.

Az indoktrináció ideológusai a totális zsarnokság elődei sorába emelték be *következetlen forradalmár*ként azt, aki minden (így az orosz) zsarnokság egyik hazai ellenfele, a magyar liberalizmus és demokrácia elkötelezett politikusa volt.[11]

Révai József feljegyzése szerint: „A specifikus Koss/uth/nál: 1. Hogy ő önmagában testesít meg egy olyan fejlődést, amely Franciaországban a frakciók egész körén át ment végbe – ő nemcsak Danton és Carnot volt, hanem Mirabeau is egy személyben. 2. Hogy ő balrafejlődésében Robespierre-ig mégsem ment el. 3. Tehát: egyszerre 1789-es típus – s 1848-as típus. A júniusi vereség is hatott! ... A polgári forradalom univerzalitás M/agyar/országban: 1. Petőfinél volt csak tisztán. 2. Kossuthnál keverten. 3. A legtöbbnél hiányzott: ez polgári és nemesi korlátoltság.”[12]

Gondolat, Budapest, 1993. 150–181, Lackó Miklós: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 203–259.

[11] Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság.* Szikra Kiadó, Budapest, 1949, Uő: *Élni tudtunk a szabadsággal. Válogatott cikkek és beszédek 1945–1949.* Szikra Kiadó, Budapest, 1949, Uő: *Válogatott történelmi írások* I–II, Kossuth Kiadó, Budapest, 1966, Mód Aladár*: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Szikra Kiadó, Budapest, 1945, *Forradalom és szabadságharc, 1848–1849.* Szikra Kiadó, Budapest, 1948, *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. (Szerk. I. Tóth Zoltán). I–II, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952, Lukács Lajos–Mérei Gyula–Spira György*: Kossuth Lajos.* Magyar Történelmi Társulat, Művelt Nép, Budapest, 1952, Andics Erzsébet*: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen a reformkorban és a forradalom idején.* Szikra Kiadó, Budapest, 1955.
Az *Emlékkötet*ben különböző színvonalú tanulmányok voltak. Révai József előszava *Szabad Nép*-vezércikknek is beillő üzenet, aktuálpolitikai kinyilatkoztatás volt és Andics Erzsébet tanulmányát is az indoktrináció műveletéhez sorolhatjuk. Ennek ellenére több értékes, és számos szolíd és korrekt írást is tartalmazott a két kötet. Még inkább tanulságos, hogy milyen írások nem kerültek bele, nevezetesen Hajnal István *Kossuth külpolitikája 1848-ban* és Szabó István *Kossuth és a jobbágyfelszabadítás* című tanulmányai. Az előbbi fél évtizeddel később, a szerző halála után, lerövidítve, *A Batthyány-kormány külpolitikája* címen jelent meg, az utóbbi pedig a *Századok*ban látott napvilágot.
Lásd még: Frank Tibor: *Marx és Kossuth.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985. 129–158, Uő: *Egy emigráns alakváltásai. Zerffi Gusztáv pályaképe 1820–1892.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 95–105. *Az államosított forradalom. 1848 centenáriuma.* (Szerk. bev. Gerő András.) Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. Gyarmati György: *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. Ünneplésének történetéből.* Paginarium, Budapest, 1998.
A forradalom-mitológiára alapvető olvasmányok: Guglielmo Ferrero: *Kaland. Bonaparte Itáliában 1796–1797.* (Ford. Bibó Judit). Osiris Kiadó, Budapest, 2000, Uő: *Újjáépítés. Talleyrand Bécsben 1814–1815.* (Ford. Bibó Judit). Osiris Kiadó, Budapest, 2002. Uő: *A hatalom. A legitimitás elvei a történelemben.* (Ford. Járai Judit.) Kairosz Kiadó – XX. Század Intézet, Budapest, 2001. Bibó Judit fordításai kiválóak, ami viszont korántsem mondható el a harmadik könyv magyarításáról, ezért tanácsos visszatérni annak eredetijéhez, amelynek legutóbbi kiadása: Uő: *Pouvoir. Les Génies invisibles de la Cité.* Le Livre de Poche, Paris, 1988 (Ploh, Paris, 1945.).

[12] *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár*, Ms 10467/b. Idézi és értelmezi: Lackó Miklós: *Sziget és külvilág. Válogatott tanulmányok.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1996. 257–258, 203–259.

Révai József – következetlen forradalmár Kossuth – képét *a nemzeti függetlenség* és *demokrácia* jegyében értelmezte újra és állította szembe a zsarnoksággal az *1956-os forradalom ifjúsága*, de ezeket a célkitűzéseket az újabb szovjet megszállás és az azt követő megtorlás eltaposta. Március 15. megünneplése ismét (mint már oly sokszor) tabu lett.

A Molnár Erik nevéhez fűződő – a forradalom leverését követő párthatározatok sorától korántsem függetleníthető – *nemzet-vita* pedig a nemzeti függetlenségi hagyományok helyét a haladással szembenálló rendi, partikuláris, kiváltságőrző küzdelmek sorában jelölte ki, s azok ettől kezdve így szerepeltek a tudományos és ideológiai diskurzusban.

Molnár Erik álláspontja az indoktrináció korábbi tabui közül sokat megdöntött, ugyanakkor újakat is teremtett. A „*népi, tehát nemzeti, nemzeti, tehát haladó*" (Szűcs Jenő által feltárt) azonosításának sémájával szemben azt az – aktuálpolitikai jelentéstartalmat korántsem nélkülöző – előfeltevést rögzítette, miszerint *a nagyobb, a birodalmi egység fejlettebb, mint a nemzeti,* s *az abszolutizmus a haladás előkészítője*. Ezzel pedig – közvetve – rehabilitálta Szekfű Gyulának a Habsburg Birodalomra vonatkozó pozitív és a függetlenségi mozgalmakat illető negatív értékelését is. Király István 1973-as indoktrinációs fordulata pedig ismét a „*zárt társadalom*", a „*nemzeti öncélúság*" sémáját elevenítette fel.[13]

A *kései diktatúra* Széchenyi kultusza – ahogy a Horthy korszakban, ekkor is – a politika és a gazdaság elválasztására irányult, s Kossuthnak abban természetesen nem volt helye.[14]

A *rendszerváltás utáni* Magyarország politikai pártjainak jobboldala a kisajátított nemzeti, a hangsúlyozottan – Szent Istvántól Bethlen Istvánig – nem-demokratikus hagyományok jegyében mutatta be a nemzeti múltat, s a legutóbbi országgyűlési választások idején és az azt követő hónapokban már egyenesen a politikai élet hiszterizálásához használta azt fel.

A baloldalon pedig – a máig meg nem emésztett utódpárti örökségtől nyilvánvalóan nem függetlenül – sokan nem tudnak mit kezdeni a kossuthi örökséggel, s a Kádár-rendszer egyre nyíltabb apológiája még inkább elvágja őket attól, hogy le tudjanak számolni a diktatúra tehertételével.

A ma már egyetlen liberális párt *A rendszerváltás programjá*ban még Széchenyi után, saját elődei egyikeként említette Kossuth Lajost.[15] Önmeghatározása viszont

---

[13] Molnár Erik: *A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról. Tézisek.* Társadalmi Szemle, 1959/8–9. 11–39, Uő: *A nemzeti kérdés.* Magyar Tudomány, 1960/10. 571–587, Uő: *Történetszemléletünk nacionalista maradványairól.* Uj Írás, 1962/11. 1236–1243, *Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és függetlenségi harcokról.* (Bev. és utószó: Pach Zsigmond Pál). Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1965, Király István: *Hazafiság és internacionalizmus. A szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyomány.* Magyar Tudomány, 1973/5. 345–362, Kortárs, 1973/7, 8, 9. 1118–1128, 1280–1290, 1476–1491, Uő: *A mindennapok forradalmisága.* Kortárs, 1974/11, 12. 1791–1808, 1969–1988, Uő: *Hazafiság és forradalmiság.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. Vö. Szűcs Jenő: *A nemzet historikuma és a történetszemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970, Uő: *Nemzet és történelem. Tanulmányok.* Gondolat, Budapest, 1974, *Hazafiság és internacionalizmus. Műhely-vita.* Magyar Tudomány, 1974/1. 27–55.

[14] Kunszabó Ferenc: *Itt alkotni, teremteni kell.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1983, Uő: *Ég az oltár.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

2002-ben így szól: *„Kossuth, a szabadság embere, az SZDSZ, a szabadság pártja”*. Internetes honlapjának a mottója pedig Kossuth-idézet: *„... hazám jövendőjét nem a hatalomban, hanem a szabadságban keresem.”*[16]

Március 15. és október 23. nemzeti ünnepeit azonban egyre inkább a szélsőjobboldal politikai hisztériakeltői sajátíthatták ki maguknak, s a hivatalos nemzeti ünnep, augusztus 20. egyre kevésbé választható el a „Szent István-i Magyarország, a Szent István-i állameszme” iránti nosztalgiától. A Kossuth-nóta 1944 után ismét szélsőjobboldali tüntetők száján hangzik fel, szélsőjobboldali jelképek társaságában, a közösség ügyének a szabadság ügyével való szembefordítása jegyében.

Kossuth azonban nem a *„nemzeti elzárkózás”*, a *„zárt társadalom”*, a *„nemzeti öncélúság”* jelképe. A *nemzeti függetlenség* szimbóluma nem választható el a *liberalizmus* és a *demokrácia*, a *szabadság* képviselőjétől. Attól, aki *a közösség ügyét a szabadság ügyére* vonatkoztatta és alapozta.

III.

A máig leghatásosabb magyar történelem-értelmezés, Szekfű Gyula – egész életművében folytonosságot jelentő – antiliberális interpretációja Kossuth korabeli politikai ellenfeleinek (a *konzervatívok*nak, Széchenyinek és a *centralisták*nak) és későbbi kárhoztatóinak (így Asbóth Jánosnak és Réz Mihálynak) a vádjait ismételte meg és foglalta rendszerbe. Szekfű szerint Kossuth *liberális* volt, liberalizmusa viszont külföldi sémák és hazai rossz beidegződések nyomán mindenekelőtt *nacionalizmust, sérelmi politizálást, nagyformátumú dilettantizmust, érzelmi beállítottságot, népszerűség-hajhászást* gerjesztett, ezek viszont megbénították *a magyar közélet szereplőinek felelősségtudatát és valóságérzékét.* (Szekfű 1952-ben a *Kossuth-emlékkönyv*ben megjelent tanulmánya, *Az öreg Kossuth 1867–1894* nem Kossuth politikáját rehabilitálta. Azt Szekfű – *Szabad Nép*cikke, újságnyilatkozata és Rákosi Mátyáshoz intézett levele ellenére nyilvánvalóan – elutasította. Az idős Kossuth emberi gondjairól írt – megítélésem szerint valódi, Kossuth öregedésének megjelenítése során saját öregedését is láttató – empátiával).[17]

---

[15] *A rendszerváltás programja*. Elfogadta a Szabad Demokraták Szövetségének közgyűlése 1989. március 19., április 16., a budapesti Corvin filmszínházban. Nyírségi Nyomda, Nyíregyháza, 1989. 9.

[16] www.szdsz.hu

[17] Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Élet Irodalmi és Nyomda Rt, Budapest, 1920, 1922, Hóman Bálint-Szekfű Gyula*: Magyar történet* VII. Szekfű Gyula: *A tizenkilencedik és a huszadik század.* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, é. n. /1933/. 155–156, 158–159, 166–168, Uő: *Rövid magyar történet 1606–1939.* Osiris, Budapest, 2002. 310–382, Uő: *Az öreg Kossuth 1867–1894. In: Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára.* (Szerk. I. Tóth Zoltán). I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. II. 341–433 (újabban: Uő: *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok.* /Vál., szerk., jegyz.: Erős Vilmos/. Osiris, Budapest, 2002. 547–655.) Vö. Miskolczy Ambrus: *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 222–223, *Szekfű Gyula* (Vál., s. a. r., bev. Dénes Iván Zoltán). Magyar Panteon 10. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 14, 143–144. (Az utóbbi kötet antiliberális indoktrináció tárgya lett. A besorolás a szellemi magántulajdont semmibevevő olyan írás volt, amely a kötet adatainak és idézeteinek – forrásmegjelölés nélküli – felhasználása alapján minősítette a kötetet: Pócza Kálmán: *Liberalizmuskritika és a kuruc nemzeti mítosz lerombolása. Egy nagyívű pálya önellentmondásai.* Heti Válasz, 2002. 06. 14. 70–71.).

Mályusz Elemér 1923-as és 1928-as cáfolata ezt az értelmezést fordította visszájára azzal, hogy a *rendi kisnemesi politikus*t értékelte nagyra Kossuthban.[18]

Kosáry Domokos 1943-ban tudományos igényű, komoly forrásfeltáráson és forráskritikán alapuló monográfiát írt Kossuthról. 1946-ban megjelent és most újabb kiadás előtt álló könyvének fogalomhasználata, interpretációs kerete és értékítéletei a *sérelmi politikus* szekfűi képét mutatják. Ebbe a magyarázatba építette be a szerző Mályusz *kisnemesi politikus*-értelmezését, ám saját forráskutatásai, annak életrajzi vonatkozásai több ponton túl mutattak mindkét magyarázaton: Kossuth értelmiségi szerepét és egyéniségét tették érzékelhetővé.[19]

Azóta pedig olyan alapvető tudományos munkák láttak napvilágot, amelyek feltárták a *reformkori magyar liberalizmus* politikatörténetét, ám tanulságaik nem illeszkedtek a Kossuthot sérelmi-rendi politikusnak láttató értelmezések sémáiba. A romantikus megközelítések elutasítása esetén – ezeknek a műveknek köszönhetően – már nem vagyunk kénytelenek a konzervatív séma és a totalitárius indoktrináció közül választani. Ez viszont – egyebek között – lehetővé teszi a téma eszmetörténeti újragondolását is.

Az 1960-as években Barta Istvánnak a rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitáival, Kölcseyvel és Kossuthtal kapcsolatos mélyfúrásai feltérképezték a reformkori magyar liberális ellenzék 1820/30-as évekbeli megszerveződését.[20] Trócsányi Zsolt Wesselényi-monográfiájában a liberálisok 1830-as évekbeli politikáját nemcsak az aulikus párttól, hanem a sérelmi ellenzéktől is elhatárolta és bemutatta a liberálisok első vezérének, Wesselényi Miklósnak a politikai szerepét, stratégiáját és taktikáját.[21] Mindketten úttörést végeztek és megrajzolták az előzményeket, a hátteret és a közeget ahhoz, hogy Kossuth 1820/30-as évekbeli közéleti tevékenységét vonatkoztatni és értelmezni tudjuk.

Varga János az 1980-as években számos alapvető monográfiát és tanulmányt publikált a témáról.[22] Ezekben feltárta a birodalmi politikai koncepció 1840 utáni változá-

---

[18] Mályusz Elemér: *A reformkor nemzedéke.* Századok, 1923. 7–75, Uő: *Kossuth működésének társadalomtörténeti háttere.* Napkelet, 1928/3. 166–183.

[19] Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban.* Antiqua, Budapest, 1946, Osiris, Budapest, 2002.

[20] Barta István: *A fiatal Kossuth.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. Lásd még: Uő: *Balásházy János pályafordulása.* Történelmi Szemle, 1958. 3–21, Uő: *Kölcsey politikai pályakezdete.* Századok, 1959. 252–302, Uő: *Ki írta Kölcsey „Wesselényi védelme" című munkáját?* Századok, 1961. 720–728, Uő: *Felsőbüki Nagy Pál és a bécsi kormány.* Századok, 1963. 747–781, Uő: *A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái.* Történelmi Szemle, 1963. 305–343, Gergely András: *A „rendszeres bizottsági munkálatok" szerepe a magyar reformmozgalom kibontakozásában.* Tiszatáj, 1974/6. 37–42, Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836.* Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Kazinczy Társulat, Miskolc, 1989.

[21] Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

[22] Varga János: *Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. (*Zalai Gyűjtemény, 15.). Zalaegerszeg, 1980, Uő: *Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843), In:* Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. 1980–1981. (Szerk. Kanyar József). Kaposvár, 1980–1981. I. 177–243, II. 155–194., Uő: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, Uő*: Keresztűzben a Pesti*

sát, s az „újkonzervatívok", Széchenyi és hívei, Eötvös és a centralisták, s a Deák és Kossuth vezette liberális ellenzék politikai céljait, stratégiáját, taktikáját, viszonyát a birodalomhoz, a nemzetiségekhez, a megyerendszerhez, az egyes reformkérdésekhez és az általuk nem ismert birodalmi koncepcióhoz. Feldolgozta a *Kelet népe*-vitát és bemutatta annak hátterét, valamint a *Pesti Hírlap* 1844-es szerkesztőváltásának eddig részleteiben nem eléggé ismert történetét. Megmutatta azt, hogy a liberálisok az 1841-es vita során hogyan váltak szét ellenzékiekre és középutasokra, valamint azt, hogy ehhez a vitához hogyan kapcsolódott az „újkonzervatívok" – kormányzati döntésekkel összefüggő – publicisztikai támadása a *Hírlap* ellen.

Azt eddig is tudtuk, hogy a *Pesti Hírlap* szerkesztése Kossuthtól átkerült a centralistákhoz, ám ennek hátterét nem ismertük. Kossuth ugyanis 1843-ban lemondott a *Hírlap* szerkesztői posztjáról és az 1844-től a centralista csoport orgánuma lett. A lemondást – most már tudjuk – a lap tulajdonosa, Landerer Lajos, a titkosrendőrség ügynöke provokálta ki, mégpedig Metternich kezdeményezésére. Kossuth hiába folyamodott azért, hogy lapot szerkeszthessen, arra – mint Varga János kutatásaiból nyilvánvaló – nem véletlenül nem kapott engedélyt. A *Pesti Hírlap*ot Szalay László, majd Csengery Antal, a *centralista csoport* tagjai jegyezték, amelynek hasábjain a liberális reformellenzék megyekoncepcióját (a központi hatalommal szemben létező immár egyetlen ellensúlyt) támadták. Ezt a kibontakozó konzervatív offenzívával, a liberális megyei és országgyűlési többség visszaszorítására irányuló adminisztrátori rendszer bevezetésével és az azt szolgáló konzervatív tollháború felerősödésével egy időben tették.

Eötvös József és a *centralisták* alapvető reformok, mindenekelőtt a népképviseleti országgyűlés megvalósítására irányuló szándéka 1843-ban azzal a tudattal társult, hogy azokat az ellenzék nem képes megvalósítani, csak a kormány. Ezért Eötvös, aki nem ismerte Metternich – abszolutizmust modernizáló és az abszolutizmussal modernizáló – koncepcióját és törekvéseit, megkereste a birodalmi kancellárt, és két memorandumban felajánlotta neki együttműködését annak érdekében, hogy a kormányzat az általa fontosnak tartott és javasolt reformokat megvalósítsa. Minderről viszont Eötvös – mint Metternichnek jelezte – ellenzéki elvbarátait nem tájékoztatta. Ezt a helyzetet használta ki Metternich arra, hogy megfossza a liberális reformellenzéket legnagyobb hatású programadójának és orgánumának befolyásától.[23]

Varga János ezzel nem tett kevesebbet, mint meghatározta azt a politikai kontextust, amelyben az 1840-es évek politikai döntései és döntés-előkészítései megszülettek, s országgyűlési és megyei vitái, publicisztikai polémiái zajlottak. Mindez lehetővé teszi Kossuth 1840-es évekbeli politikai szerepének megértését, megítélését és értelmezését.

Szabad György az 1970-es években összezárkóztatta Kossuth szerepének és felfogásának egész politikai pályáján átívelő folytonos alapelemeit. Az, aki majd megírja Kossuth életrajzi monográfiáját, s arra is vállalkozik, hogy – más feladatok mellett – megrajzolja a személyiség sajátosságait, dilemmáit és fejlődését, Kossuth politikai szerepé-

Hírlap. Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

[23] Varga János: *Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843), In:* Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. 1980–1981. (Szerk. Kanyar József). Kaposvár, 1980–1981. I. 177–243, II. 155–194, kül. II. 179–189.

ről és erről alkotott felfogásáról, életművének folytonosságáról szilárd alapot talál Szabad György Kossuth-könyveiben.[24]

A reformkori *magyar liberális nacionalizmus* koncepcióját – Trócsányi Zsolt, Barta István és Varga János nyomán látjuk, sőt azt Varga János definiálta is – a *jogkiterjesztő asszimiláció* határozta meg, míg a konzervatívok felfogását – kutatásaim azt mutatják – a jogkiterjesztés és az asszimiláció együttes elvetése határozta meg.[25]

Varga János – Károlyi Árpád eredményein túlmenően – feltárta a jobbágyfelszabadítás kivívásának folyamatát és hátterét.[26] Hajnal István, Urbán Aladár, Kosáry Domokos, Gergely András, Erdődy Gábor, Erdmann Gyula, Pajkossy Gábor, Hermann Róbert és Csorba László a reformkori politikai folyamatokat, a magyar kormányzat külpolitikai koncepcióját és 1848/49 hazai és nemzetközi politikai folyamatainak kölcsönhatásait világították meg és tették értelmezhetővé.[27]

---

[24] Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Kossuth Könyvkiadó-Magyar Helikon, Budapest, 1977, Uő: *Magyarország önálló államiságának kérdése a polgári átalakulás korában. Akadémiai székfoglaló*, 1983. március 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, *Kossuth Lajos üzenetei. Szabad György összeállítása.* IKVA, Budapest, 1994, Uő: *A parlamentáris kormányzati rendszer megteremtése, védelmezése és kockáztatása Magyarországon (1848–1867). Akadémiai székfoglaló*, 1998. december 14. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2000, Uő: *Kossuth irányadása.* Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2002.

[25] Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, Dénes Iván Zoltán: *Közüggyé emelt kiváltságőrzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, Uő: *Európai mintakövetés – nemzeti öncélúság. Identitáskeresés és értékvilág a 19–20. századi Magyarországon.* Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.

[26] Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.

[27] Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, Gondolat, Budapest, 1987, Urbán Aladár*: Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története.* I–II. Osiris, Budapest, 1994 (1936). Uő: *Magyarország és a nemzetközi politika 1848–49-ben.* MTA Történettudományi Intézete-História Könyvtár, Budapest, 1999, Uő: *A magyar és európai politika történetéből. Tanulmányok.* Osiris, Budapest, 2001. 129–665, Gergely András*: Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fiumei vasút.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, Uő: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye.* Helikon Kiadó, Budapest, 1989, Uő: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001, Erdődy Gábor: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, Uő: *Kényszerpályán. A magyar külpolitikai gondolkodás 1849-ben.* Argumentum Kiadó, Budapest, 1998, Lackó Mihály: *Kossuth zempléni válsága.* Medvetánc, 1986/2–3. 165–179, Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke. 1830–1836.* Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Kazinczy Társulat, Miskolc, 1989, Pajkossy Gábor: *Kossuth hűtlenségi pere. In: A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára.* (Szerk. Dénes Iván Zoltán, Gergely András, Pajkossy Gábor). ELTE, Budapest, 1984. 165–191, Uő*: „... cserébe nyertem egész későbbi életemet." Kossuth és fogsága. In: Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára.* (Szerk. Orosz István, Pölöskei Ferenc, Dobszay Tamás). Korona Kiadó, Budapest, 1994. 157–174, *Kossuth Lajos.* (Vál., s. a. r. bev., jegyz. Pajkossy Gábor) Magyar szabadelvűek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998 (1999), Hermann Róbert: *Görgey Artúr Váci Nyilatkozata.* Hadtörténelmi Közlemények, 1988. 247–294, Uő (szerk.): *1848–49. A forradalom és szabadságharc története.* Videopont Kiadó, Budapest, 1998, Csorba

Szabad György az 1860/61-es politikai válság feltárása, majd az egész önkényuralmi időszak feldolgozása során szembesítette egymással a reformkori érdekegyesítési politika megújításának és a nemzetiségekkel való megegyezésnek a lehetőségét a fordított érdekegyesítéssel és a birodalommal való kiegyezéssel. [28] Ezzel pedig lehetővé tette azt, hogy a korabeli politikai élet alternatíváit és dilemmáit számításba vehessük, megérthessük és meg is fogalmazhassuk.

Kossuth összes iratainak szakszerű, teljes kiadása halála után több mint száz évvel, születésének kétszázadik évfordulóján még mindig várat magára, annak ellenére, hogy komoly előrelépések történtek ezen a téren. Hajnal István a húszas években publikálta a törökországi Kossuth emigráció iratait.[29] Jánossy Dénes a negyvenes években kiadta az emigráns Kossuth 1851–1852-es angliai és amerikai dokumentumait.[30] Koltay-Kastner Jenő 1949-ben az olaszországi emigrációs időszak irataiból adta közre az 1859-es dokumentumokat.[31]

Barta István, Sinkovics István és Pajkossy Gábor *Kossuth Lajos összes munkáinak* tizenkét kötetét publikálta. Ezekből Barta István egymaga tíz kötetet adott ki. Ő bocsátotta közre Kossuth reformkori és 1848/49-es iratainak a zömét: az ifjúkori iratokat, az *Országgyűlési Tudósítások*at, a *Törvényhatósági Tudósítások*at, Kossuth 1847/48-as országgyűlési szerepének dokumentumait, valamint Kossuth Országos Honvédelmi Bizottmány-elnöki és kormányzóelnöki iratait. Sinkovics István adta közre Kossuth pénzügyminiszteri iratait. Pajkossy Gábor pedig Kossuth fogságának és perének iratait adta ki.[32]

Ezek a mintaszerű forráskiadások hatalmas előrelépést jelentettek az életmű tárgyilagos és módszeres feldolgozása szempontjából. Az 1840-es évekbeli Kossuth-publicisztika nagy része (így a *Pesti Hírlap* cikkek) és a hozzájuk kapcsolódó iratok viszont épp-

---

László: *A vallásalap „jogi természete". Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korában Magyarországon 1782–1918.* ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest, 1999.

[28] Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válaszútján. (1860–61).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, Uő: *Az önkényuralom kora 1849–1867 /Magyarország története tíz kötetben. 6/1–2. 1848–1890. 6/1./* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, Uő: *Miért halt meg Teleki László?* Helikon Kiadó, Budapest, 1985.

[29] *A Kossuth-emigráció Törökországban.* (Szerk., bev. Hajnal István). (Magyarország újabb kori történeti forrásai. Iratok az 1848–49-es emigráció történetéhez). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1927.

[30] *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852.* (Szerk., bev. Jánossy Dénes). (Magyarország újabb kori történeti forrásai. Iratok az 1848–49-es emigráció történetéhez). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940–1944. I–II.

[31] *Iratok a Kossuth-emigráció történetéhez.* (Kiad. Koltay-Kastner Jenő). Egyetem, Szeged, 1949.

[32] *Kossuth Lajos összes munkái.* I–VII, XI–XV. Magyar Történelmi Társulat, Akadémiai Kiadó, Budapest, I–V. 1948–1961, VI. 1966, VII. 1989, XI. 1951, XII. 1957, XIII. 1952, XIV. 1953, XV. 1955. I–V. *Országgyűlési Tudósítások* (S.a.r. Barta István), VI. *Ifjúkori iratok – Törvényhatósági Tudósítások.* (S.a.r. Barta István), VII. *Kossuth Lajos iratai 1837. május – 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, útkeresés.* (S.a.r. Pajkossy Gábor), XI. *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen 1847/48.* (S.a.r. Barta István), XII. *Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. 1848. április – szeptember.* (S. a. r. Sinkovics István) XIII. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén* I. 1848. szeptember – december. (S.a.r. Barta István), XIV. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén* II. 1849. január 1–április 14. (S. a. r. Barta István)., XV. *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. 1849. április 15 – 1849. augusztus 15.* (S. a r. Barta István)

úgy kiadatlanok, ahogy az emigrációs iratok zöme is forráskritikai publikálásra vár.[33] Az pedig, hogy Kossuthnak nincs tudományos igényű – a személyiség megrajzolása iránt is fogékony, pszicho-történeti megközelítést is alkalmazó – életrajzi monográfiája, immár tarthatatlan.

Az áttekintett monográfiák, tanulmányok és a felsorolt forráskiadások viszont lehetővé teszik, hogy a korábbiaknál megalapozottabb, tárgyilagosabb, a korabeli kontextusokat kirajzoló és a későbbi vitákat sem puszta adottságnak tekintő módon közelítsünk a magyar liberalizmus kérdéséhez, és azon belül Kossuth politikai szerepéhez és eszmevilágához.

IV.

A magyar politikai közösség önkormányzatát, politikai szabadságát és tagjainak személyes szabadságát egyaránt az alkotmányosság biztosítja. A magyar nemesi politikai közösség léte és tevékenysége a politikai és a személyes szabadságot biztosító arisztokratikus (eredetét tekintve ősnépgyűléseket alkotó, potenciálisan demokratikus) alkotmányosságon alapul. *Alkotmányos hatalom – önkényuralom*, *szabadság – zsarnokság* szinte a nemzeti identitás *mi* és *ők* megkülönböztetésének, *ön-* és *ellenség*képének a megfelelői.

A kiváltságok ugyan a zsarnokság ellensúlyát alkotják, ám alapjában nem egyeztethetők össze a szabadsággal, hiszen a politikai önkormányzatot és a személyes szabadságot egyaránt magában foglaló modern szabadság egy és általános, nincs és nem is lehet többes száma, hiszen a demokrácia és a szabadság azonos.[34] A demokrácia jelentése Kossuth szerint a nép érdekében, a nép által és a nép számára való kormányzás.[35] Ez a definíció az, amelyet Abraham Lincoln Kossuth Ohio-i előadásában hallott és – minden bizonnyal – ez inspirálta 1863. november 19-i gettysburghi temetési beszédének híres fordulatát: „...g*overnment of the people, by the people, for the people* ...”[36]

---

[33] Persze egy-egy témára, illetve áttekintésre jó forráskiadványok vannak, így *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal.* I–II. (Szerk. bev. Viszota Gyula). (Magyarország újabb kori történetének forrásai.). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1927, 1930, Spira György: *Kossuth és alkotmányterve.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1989, *Kossuth Lajos.* (Vál., s.a.r. bev. jegyz. Pajkossy Gábor) Magyar szabadelvűek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998 (1999).

[34] *KLÖM* VI. 369–397, kül. 372.

[35] *Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár*, Analecta 10467. Angolból fordította és idézi: *Kossuth Lajos* (Vál, s.a.r. bev. jegyz. Pajkossy Gábor). Magyar szabadelvűek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998 (1999). 116–121. Vö. „1852. február 6-án Ohio törvényhozó testületéhez intézett beszédében a demokrácia kivételes jelentőségű értelmezését adta azoknak a céloknak hangsúlyozása kapcsán, amelyekért Magyarországon a szabadságküzdelem folyt, s alighanem nagy hatással Lincoln későbbi »gettysburghi hitvallására«: mindent a népért és mindent a nép által, semmit a nép mellőzésével. Ez a demokrácia. És ez korunk szellemének uralkodó irányzata.” Szabad György: *Kossuth irányadása.* Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2002. 196. Lásd még: Uő: *Kossuth az Amerikai Egyesült Államok politikai berendezkedéséről.* Századok, 1975. 551–573.

[36] Abraham Lincoln: *Speeches and Writings 1859–1865. Speeches, Letters and Miscellaneous Writings, Presidential Messages and Proclamations.* (Szerk. Roy P. Basler, jegyz. Don E. Fehrenbacher). The Library of America, New York, N.Y, 1989. 536, „... mindent a népért és min-

A politikai önkormányzat és a személyes szabadság arisztokratikus formájában is a zsarnokság ellensúlya. Olyan fundamentum, amelyet meg kell őrizni, de feltétlenül meg kell újítani. A zsarnoksággal, az alkotmányos korlátokat nem ismerő teljhatalommal szemben ugyanis – ha nem is mindenkinek, de legalább a kiváltságos kisebbségnek – védelmet kínál és tagjai számára kitűnő politikai iskola. Ezért a zsarnokság minden formájával szemben meg kell védeni. Mivel azonban kiváltságokra épülő állapota anakronisztikus (hiszen kizárja a lakosság túlnyomó részét a politikai közösségből, a nemzetből), az alkotmányosságot ki kell terjeszteni azokra, akik abból eddig ki voltak rekesztve.[37]

A szűk, arisztokratikus alkotmányosság ugyanis korszerűtlen, igazságtalan és veszedelmes. A „*misera plebs contribuens*", a szegény adózó nép tagjait be kell emelni a politikai jogok birtoklói közé, hogy maguk az alkotmányosság áldásaiban részesüljenek, és érdekeltté váljanak annak megvédésében és erősítésében. A szabadság ugyanis olyan kincse az emberiségnek, amelyet ha megosztunk, kiterjesztünk másokra, az nem csökken, hanem sokszorozódik, növekszik.[38]

Magyarország különféle nemzetiségei az alkotmányosságból való kirekesztettségük miatt könnyen prédájává válhatnak a felbomló ottomán birodalom helyébe benyomuló orosz birodalom terjeszkedésének. Annak érdekében, hogy ezt meg lehessen akadályozni, olyanná kell átalakítani az alkotmányosságot, hogy az biztosítsa a kiszélesítendő politikai közösség valamennyi tagja számára az önkormányzatban való részvételt és a személyes szabadságot. Ez védelmet nyújt a Habsburg Birodalmon belüli abszolutisztikus törekvésekkel szemben, és ellensúlyozhatja az orosz terjeszkedést. Az alkotmányosság kiterjesztése az, amely garantálja a zsarnoki törekvésekkel szembeni védelmet, az alkotmányos létet.[39]

Ahogy Wesselényi nyomán Kölcsey fogalmazott, a jogkiterjesztés „*urbárium által nemzetet*" teremt.[40] A feudális viszonyok felszámolása, az alkotmányosság megújítása és kiterjesztése – egy végbemenő kémiai folyamat eredményeként – elősegíti „*a legnagyobb szám legnagyobb boldogságát*", s az megnyitja az utat a polgári, középosztályi társadalom, a szabad emberek politikai közösségének, a szabad nemzetnek a megteremtése felé.[41]

---

dent a nép által, semmit a nép mellőzésével." Szabad György: *Kossuth irányadása.* Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2002. 196.

[37] *KLÖM* VI. 369–397.

[38] *KLÖM* VI. 369–397, kül. 378.

[39] *KLÖM* VI. 369–397, kül. 379. Vö: Wesselényi Miklós: *Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében.* Wigand Ottónál, Lipcse, 1843, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1992 (Gond. jegyz. Deák Ágnes), Deák Ferenc levele Oszterhuber Padányi Józsefhez, Pest, 1842. november 10.

[40] Az idézet így hangzik: „... a kormány urbárium által urbáriumot akar, Wesselényi pedig és a többek urbárium által nemzetet akarnak". *Kölcsey Ferenc összes művei.* (S. a. r. Szauder József és Szauder Józsefné). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1960. 1245.

[41] „*A legnagyobb szám legnagyobb boldogsága*" Jeremy Bentham kifejezésének korabeli magyarra fordítása, amelyet Széchenyitől Kossuthig a magyar liberális elit tagjai átvettek. Az *érdekegyesítés* koncepciójának rekonstrukciója az alábbi írásokon alapul: (Kossuth Lajos:) *Polémia.* Pesti Hírlap, 1841. október 16, Uő: *Viszonozás.* Pesti Hírlap, 1841. november 13, 17, Uő: *Választási rendszer a városokban.* Pesti Hírlap, 1841. november 24, Uő: *Birtokarisztokrácia. Példa külföldről.* Pesti Hírlap, 1841. december 1, 8, Uő: *Megyei hatóságkör.* Pesti Hírlap, 1842. január 6, Uő: *Megyei szerkezet.* Pesti Hírlap, 1842. január 9, Pulszky Ferenc: *Centralizáció.*

A magyar nemzet feudálisból polgárivá alakítása az „*érdekegyesítés*", a jogkiterjesztő asszimiláció révén valósítható meg. Az emigráns Kossuth a kollektív jogokat eleinte az egyházi autonómia mintájára, a népképviselet elve alapján újjászervezett és az önkormányzat alapjául szolgáló (egykor ősnépgyűlést alkotó, most megreformálást igénylő) megújított megyerendszer révén kívánta biztosítani. Ezt az elképzelését később módosította és úgy látta, hogy a nemzetiségek kollektív jogait az egész országra kiterjedő (megyei, kerületi és országos szintű) egyesületi keretekben lehet és kell biztosítani.[42]

Az arisztokratikus alkotmányosságot liberálissá (majd demokratikussá), az alávetett társadalmi helyzetűeket egyenrangú polgárokká, a kiváltságok rendszerén alapuló világot teljesítmény elvű társadalommá, az abszolutisztikus birodalmat alkotmányossá, Magyarország és az Osztrák Császárság kapcsolatát alkotmányos államok szövetségévé kell alakítani. Így lehetnek az alattvalókból állampolgárok, az urakból és szolgákból középosztályi társadalom – személyükben és egzisztenciájukban független, egymás iránt lojális – tagjai, Magyarország lakosaiból európai, civilizált, szabad magyar emberek, s a német és magyar alkotmányos törekvések kölcsönhatása pedig elősegítheti új, szilárd európai hatalmi egyensúlyviszonyok kialakulását.[43]

Kossuth 1830/40-es évekbeli – a felvilágosodás és a liberalizmus fejlődés- és teljesítmény elvű európai polgári eszmevilága, és Wesselényi Miklós perfekcionista ihletettségű nemesi liberalizmusa által inspirált – koncepciója és értékvilága alapvető folytonosságot mutat. Az elkövetkező két évtizedben a koncepció kitágult, módosult, nyitottabbá vált a kollektív jogok irányában, és egyre inkább liberális demokrata lett.[44]

Kossuth 1850/60-as évekbeli felfogása szerint a felső rétegekhez való igazodást a társadalmi érdekek megújított és kibővített egyesítése ellensúlyozhatja, a Habsburg Birodalommal való kiegyezésnek a nemzetiségekkel való megegyezés lehet az alternatívája, a nemzetiségek jogainak pedig az egyesületi rendszer adhat teret. Az európai hatalmi átrendeződés prolongálása, a birodalmak felbomlásának késleltetése ugyanis nem

---

Pesti Hírlap, 1842. február 10, 13, 17, 20, (Kossuth Lajos:) *Adalék a centralizációróli fejtegetésekhez.* Pesti Hírlap, 1842. február 20, Uő: *Eszmetársulat.* Pesti Hírlap, 1842. március 31, Uő: *Nehézségek.* Pesti Hírlap, 1842. április 17, Uő: *Ismét és ismét adó.* Pesti Hírlap, 1842. április 24, Uő: *Városi belszerkezet.* Pesti Hírlap, 1842. július 17, Uő: *Még egy szó a sz/abad/ k/irályi/ városokról.* Pesti Hírlap, 1842. július 31, Uő: *Még egy-két ok.* Pesti Hírlap, 1842. augusztus 4, Uő: *Egy új lépés a városok ügyében.* Pesti Hírlap, október 9, Uő: *Ismét egy lépés a városok ügyében.* Pesti Hírlap, 1843. február 9, Uő: *K/irályi/ városi szavazatarány.* Pesti Hírlap, 1843. február 26, március 2, Uő: *Városi polgárjog és honorációrok.* Pesti Hírlap, 1843. március 26, Uő: *Polgárkategóriák.* Pesti Hírlap, 1843. március 30, Uő: *Két ellenvélemény*. Pesti Hírlap, 1843. április 6, Uő: *Cenzus.* Pesti Hírlap, 1843. április 9, Uő: *Városi követek az országgyűlésen.* Pesti Hírlap, 1843. május 11, Uő: *Zala s az adó*. Pesti Hírlap, 1843. április 13, Uő: *A pillanat kénytelensége.* Pesti Hírlap, 1843. április 20, Uő: *A kérdések legkényesbike.* Pesti Hírlap, 1843. június 13, július 20, 23, Uő: *Adalék a teendők többi részéhez.* Pesti Hírlap, 1843. július 27, Uő: *A megyék.* Pesti Hírlap, 1843. november 9, Uő: *Kiábrándulás.* Pesti Hírlap, 1843. december 7.

[42] *Kossuth Lajos* (Vál, s. a. r., bev, jegyz. Pajkossy Gábor). Magyar szabadelvűek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998 (1999). 107–116, 129–132. Vö. Gergely András: *Kossuth nemzetiségi politikája 1847–1853.* Tiszatáj, 2002/9.

[43] *KLÖM* XI. 10–80, 141–157, 168–196, 216–222.

[44] Szabad György: *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében.* Kossuth Könyvkiadó-Magyar Helikon, Budapest, 1977, Uő: *Kossuth irányadása.* Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2002.

jelenti azt, hogy azok nem fognak felbomlani és örök életűek lesznek. A konstellációk változnak, s a körülményeket azok tudják majd befolyásolni, akik nem szorulnak kényszerpályára.[45]

A magyar nemzet akkor lehet ura saját sorsának, s marad képes arra, hogy alakítsa saját helyzetét, ha nem válik önkorrekcióra képtelen birodalmi konstrukciók foglyává, hanem képes megújulni. A Habsburg Birodalom helyébe egységes, alkotmányos Németország és Olaszország, valamint Magyarország által kezdeményezett és vezetett államszövetség léphet. Ez rövidtávon a „közös ügyek hálójától" való tartózkodást és több irányú kezdeményezést, hosszú távon viszont a megújulás lehetőségét és valóságát teszi lehetségessé.[46]

Kossuth „*realista lényeglátó*" volt – vonhatjuk le Bibó István alább idézett levelének tanulságát. Bibó István ugyanis szembesítette azokat a sémákat, amelyeket Kossuthról, mint nagy szónokról hallott és olvasott azzal, hogy lényeglátását korábban is elfogadta, de immár realitásérzékét is megismerte. Továbbá érzékelte azt, hogy Kossuth értelmiségi léte és ezen alapuló politikai szerepe korában modern volt és ezért a kiváltságosok világában botránykőnek számított.

„... nekem az volt a legmeglepőbb, hogy a szónokiasnak ismert Kossuthba mennyi ép realitásérzék szorult. Eddig mindig úgy fogalmaztam, hogy Kossuth történeti igazával azonosítom magam, de személyét és jellemét bizonytalannak éreztem, nagy szónok volta nem vonzott, (én inkább Bocskaival tartok, „ az retorikához nem tudok"), számon tartottam egy grófnőtől való állítólagos ifjúkori sikkasztását, idegen hölgy társaságában való menekülését Orsova felé, pojácás öltözködését külföldi útjain, s egyéb ilyen mellékes dolgait. Könyved olvasása után az az érzésem, hogy ezekre is volna néhány szavad, s kissé sajnálom, hogy minderre nem tartottad érdemesnek kitérni és sok kételkedőben azt az érzést kelthetted, hogy csak a jót mondod el. Most mind valószínűbbnek érzem azt a tételedet, hogy a legnagyobb ingerültséget azzal keltette, hogy birtoktalan létére teljesen modern, új módon, az újságírói foglalkozáson keresztül jutott döntő politikai szerephez."[47]

---

[45] *Kossuth Lajos* (Vál, s. a. r., bev, jegyz. Pajkossy Gábor). Magyar szabadelvűek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998 (1999). 107–163, Szabad György: *Kossuth irányadása.* Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2002. 196–243.

[46] Hajnal István: *A Batthyány-kormány külpolitikája.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957, Gondolat, Budapest, 1987, Szabad György: *Forradalom és kiegyezés válaszútján. (1860–61).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, Uő: *Az önkényuralom kora 1849–1867 /Magyarország története tíz kötetben. 6/1–2. 1848–1890. 6/1./* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, Uő: *Miért halt meg Teleki László?* Helikon Kiadó, Budapest, 1985, Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, Erdődy Gábor: *A magyar kormányzat európai látóköre 1848-ban.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, Csorba László: *Az önkényuralom kora 1849–1867. In: 19. századi magyar történelem 1790–1918.* (Szerk. Gergely András). Korona Kiadó, Budapest, 1998. 293–342, *Kossuth Lajos* (Vál, s. a. r., bev, jegyz. Pajkossy Gábor). Magyar szabadelvűek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998 (1999). 107–163, Gergely András: *1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848/49-es történetéből.* Osiris, Budapest, 2001, Szabad György: *Kossuth irányadása.* Válasz Könyvkiadó, Budapest, 2002. 196–243.

[47] Bibó István levele Szabad Györgynek, Budapest, 1978. június 10. *Újhold-évkönyv*, 1991/1. 280–281. A levél utolsó mondata ugyan személyes természetű volt, de mivel szemléleti jelentőségű kérdésre utalt, nevezetesen arra, hogy Szekfű örökségét félrevezetőnek és kártékony-

V.

Kossuth jogkiterjesztő koncepciójának nevezetes hazai előzményei voltak. Ezek megértéséhez viszont látnunk kell azt a dilemmát, amelyben és amelyről dönteni kellett. Ez mindazok számára adott volt, akik változtatni akartak a magyarországi állapotokon. Azon, hogy Magyarország lakosai elmaradott viszonyok között élnek, kisebbségük arisztokratikus politikai keretekben, többségük pedig azokból egyenesen kizárva létezik, és valamennyien alá vannak rendelve a birodalmi politikusok abszolutisztikus döntéseinek.

Azok, akik az elmaradottság helyett a haladást óhajtották, az 1780-as években még hihették azt, hogy a haladást a bécsi kormányzat, a birodalmi központ, az uralkodó és tanácsosai képviselik és mozdítják elő, mégpedig az arisztokratikus intézményeken belül lévő kiváltságosok ellenére, azokkal szemben. Azok viszont, akik a birodalmi abszolutizmus germanizáló és civilizáló politikájával szemben a nemzeti nyelvet, a nemzeti hagyományokat, a nemzet kultúráját, identitását, alkotmányosságát védték, nagyon könnyen juthattak abba a helyzetbe, hogy a kiváltságok és az elmaradottság világát oltalmazzák. Hogyan lehetett ebből a rossz körből kitörni?

Emberbarát és *hazafi* szerepei, *civilizáció* és *hagyomány*, *haladás* és *haza* hívószavai közül a *jozefinista értelmiség* számos tagja, így Hajnóczy József és Berzeviczy Gergely is, a *civilizáció*nak, a *haladás*nak – az elmaradottsággal azonosított a nemzeti kötődéssel – a nemzeti hagyománnyal szembeállított követelményeit választotta. A *nemzeti hagyomány* és a *haza* iránti lojalitás mellett elkötelezettek közül sokan viszont az *emberbarát* szerepét és a *civilizáció*, a *haladás* követelte újításokat utasították el, s így könnyen kiváltságőrzőkké váltak.

Ám a 18. századi lengyel nemesi reformerekhez hasonlóan Hajnóczy József és Berzeviczy Gergely is rájött arra, hogy az alkotmányosság abszolutista veszélyeztetésével szemben az alkotmányosság fundamentumának és határainak kiterjesztése nyújthat igazi védelmet.[48]

Hajnóczy 1790-ben így fogalmazott:

„Az álmodozó két hipotézist tételez fel:

1. Hogy a rendek annyira a legfőbb politikai szabadságnak tartják saját törvényhozásukat, önállóságukat, minden német befolyástól való függetlenségüket, hogy bár meg akarják tartani a többi német tartományokkal közös uralkodót, de mint Írország, az összes törvényhozási tárgyakat... maguk akarják meghatározni; a királynak a törvényhozásnál csak beleegyezési jogát, végrehajtó hatalmát viszont teljes mértékben – de csak törvényes személyek útján – ismerik el.

nak tartotta, idézem: „Azt remélem, hogy Te leszel az, aki elsősorban szétoszlatod a félreértéseknek azt a kásás tömkelegét, melyet Szekfű hagyott a magyar történelemtudományra."

[48] *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái.* (S. a.r. Csizmadia Andor) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 29–46, *Berzeviczy Gergely magyar alkotmányterve.* (Közreadja: Marczali Henrik). Budapesti Szemle, 1933. 731. 16–40, 732. 182–200. Vö. Benda Kálmán: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből.* Gondolat, Budapest, 1978. 105–212, H. Balázs Éva: *Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus. (1763–1795).* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, Uő: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen. 1765–1800.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 280–329. Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke. 1795–1815.* Gondolat, Budapest, 1988. 162–169, *Hajnóczy József* (Vál. bev. jegyz. Poór János). Magyar szabadelvűek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998.

2. Hogy annyira, amennyire csak emberileg lehetséges, a jelenlegi államalkotmány Magyarországon fenn fog maradni.

A szerző azt hiszi, hogy ezt nem lehet másként elérni, mintha a nemzet legnagyobb része, tehát az, amely a fizikai és erkölcsi erőkkel rendelkezik, előnyt talál a törvényhozásban.

Kik ezek?

Valamennyi nem nemes, különösen a polgárok, parasztok, katonák, az összes Magyarországon és Erdélyben fennálló keresztény vallásfelekezetek alsópapsága, legyen az katolikus, görög-egyesült és nem-egyesült, evangélikus, református vagy unitárius vallású."[49]

Erre a felismerésre és programra jutottak három évtizeddel később az operátumok megyei vitáinak liberális résztvevői is. Wesselényi pedig az 1830-as évek elején magát a rendi alkotmányosságot és annak intézményrendszerét értelmezte újra. A reformokat megalapozó stratégiai megfontolásokból a hallgatóságát alkotó rendi közvéleményt meg kívánta győzni arról, hogy vállalja a reformok kezdeményezését. Ezért és mivel meggyőződése volt az, hogy az alkotmányosság valóban tágítható, a jogok kiterjeszthetőek, láttatta az alkotmányosságot olyannak, amely egykori és mostani tagjainak emberi mulasztásai, önzése és szűklátókörűsége miatt került szűk bázisra, de lényege lehetővé teszi fundamentumának megújítását, határainak kiterjesztését. Ehhez kapcsolódott Kossuth, ezt fejlesztette tovább és értelmezte át.

Haladás és haza, európai civilizáció és nemzeti hagyomány, modernizáció és identitás dilemmájára tehát már volt válasz. Wesselényi koncepcióját *országgyűlési naplójá*ban Kölcsey Ferenc így értelmezte:

„Köztünk... népérdek név alatt legalább három különböző érdek él, miket egymással megegyeztetni, egymásba olvasztani még nem tudunk, meg nem is akarunk: a nemesség, a polgárság és a parasztság érdeke. Az első az udvarral küzd alkotmányi erőért, a másodikat nyomja; s a harmadikon pedig pártfogói felsőséget gyakorolván, azt maga alatt tartja. Másik, úgy amint áll, nem való érdek, mert a városi oligarchia érdeke az, ami él és szóra jön; a polgárság érdekei némák és tapodva vannak. S míg ez hallgat, amaz az udvar előtt fejet hajt, s a nemességgel viszálykodik. Harmadik a maga kiterjedésében még soha ki nem mondatott; s kimondatni még most is nehezen fog. S mindaddig, amíg az első ezt lenéző pártfogás helyett együttküzdő testvérnek fel nem veszi: mindaddig az udvar oly csudálatos színt vehet magára, mintha a harmadikat ez első ellen ő védené. S ez a csudálatos szín valóban I. Ferdinánd óta tart; s az emiatt okozott csalódás teszi, hogy a nemesség elsői közül sok emberbarát a nemesség municipális érdekeit rossz oldalról tekinti; s ahelyett, hogy ezt a parasztság érdekével a legrövidebb úton egyesíteni törekednék: az udvar felé hajlik; s így akarja az elnyomottat védeni. S védve lehet ugyan, de felemelve ez úton sohasem!" [50]

---

[49] *Hajnóczy József közjogi-politikai munkái*. (S. a. r. Csizmadia Andor) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958. 29.

[50] *KFÖM* 1266–1267.

A nemesi, arisztokratikus önkormányzati politikai rendszert ki kell terjeszteni a parasztságra és a polgárságra, hiszen ezzel lesznek érdekeltek abban, hogy az abszolutizmussal szemben megvédjék az alkotmányosságot. Az alkotmányosság megvédése tehát annak kiterjesztését, átalakítását feltételezi.

Deák Ferenc 1840-ben elmondott Zala megyei követi beszámolójában az érdekegyesítés legfőbb rugóit a *szabadság* és a *tulajdon* általánossá tételében látta:

„A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmére s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz és törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon. Azon törvény, melyet az örök megváltásról (örökváltságról) alkotott mostan a törvényhozás, a szabadság és a tulajdon közáldásainak első alapját tette le, s ezen alapról biztosan fog emelkedni honunk szebb jövendője. A tulajdonnal bíró szabad polgárok számát növeli ezen törvény, pedig csak ezek által erős a haza, mert a szabadság többekkel megosztva, becsében nem veszt, sőt erejében nyer, s biztonságában növekedik ...

Nehéz a haladásnak pályája, mert ezer ellenkező magánérdekekkel kell küzdeni, melyek hogy önmagukat védjék, minden lépést a polgári alkotmány felforgatására intézettnek kiáltanak; de fontos is az, mert minden lépéstől a nemzet jövője függ ...

Hajdan a véres harcok szüntelen küzdése között csak egy szent kötelességet ismertek őseink hazájuk iránt: vérrel is védeni annak jussait, s függetlenségét. Korunkban ezen szent kötelességgel még egy másik párosult: kifejteni a nemzet szunnyadó erejét, új életet adni a szorgalomnak, s az annyi véren vásárolt béke áldásai között virágzásra emelni a hazát, melyet őseink vére vívott ki, és ismét őseink vére tartott meg számunkra ... Alkotmányos nemzeteknél, hol csak a többség határoz, minden lépés akkor biztos, midőn a kifejtett eszméket az okoknak győző ereje, s az igazságnak hatalma vívja ki, s ez el nem marad, csak kitűrni tudás kísérje."[51]

„*A tulajdonnal bíró szabad polgárok*" a polgári társadalom alanyai, szabadságuk személyes szabadság, s a kifejezés az úrbéri függőségből való kibontakozásra utal. A személyes szabadság megosztása másokkal viszont – mivel az alkotmányt, a politikai szabadságot, a nemzetet erősíti – politikai jelentést hordoz.

Az 1830/40-es évek magyar liberális reformellenzékének képviselői közül szinte mindannyian – így Wesselényi, a harmincas évekbeli vezér, Kölcsey, aki talán a leginkább tudta kifejezni a liberálisok dilemmáit, Deák, az „érdekegyesítés" következetes képviselője és az ellenzék megkérdőjelezhetetlen vonatkozási személyisége, s a reformellenzék 1840-es évekbeli nagy tekintélyű szervezője és integrátora, Batthyány Lajos – az abszolutizmus ellenfeleihez, az ellenzék tagjaihoz szóltak, hozzájuk intézték mondanivalójukat, őket akarták meggyőzni arról, hogy át kell venniük a kezdeményezést az abszolutizmustól. Annyiban a régi ellenzék hagyományát követték, hogy szembenálltak az udvar pártjával, abban viszont különböztek attól, hogy nem egyszerűen tagadták az aulikusok által támogatott bécsi kezdeményezéseket, hanem magát a kezdeményezést vették át. Annál is inkább tehették ezt, mert a kormányzati kezdeményezések nem irányultak sem az elmaradottság felszámolására, sem az arisztokratikus intézményrendszer liberális korszerűsítésére, s végképp nem kívánták az abszolutizmus kiiktatását. Annál kevésbé, hiszen a bécsi kormányzat alapjában abszolutisztikus ter-

[51] *Deák Ferenc beszédei.* (Összegyűjt. Kónyi Manó). I–VI. II. kiadás. Franklin, Budapest, 1903. I. 443, 466–468. Lásd még: 218–260.

mészetű volt. Olyan, amelyet a Birodalom más tartományaiban nem korlátozott semmiféle arisztokratikus politikai önkormányzati rendszer, rendi alkotmányosság. Annyira nem, hogy az elmaradott, anakronisztikus, arisztokratikus magyar rendi intézményrendszer az 1840-es évek első felében – sőt a következő évtized végén is – a tiroli Victor von Andrian – Werburg számára még követendő, meghonosításra váró, az örökös tartományok politikai struktúrájának megújítására szolgáló politikai mintának, az abszolutizmussal szembeni ellensúlynak látszhatott.[52]

Kossuth érdekegyesítő koncepciója tehát nem volt egyedüli, hanem illeszkedett a *nemzet* és a *szabadság* korabeli liberális értelmezései sorába. Igaz, azoknál nyitottabb volt a demokrácia irányába.

A jogkiterjesztés 1848 tavaszán törvényerőre emelkedett. Ennek eredményeként 1848/49-ben – a Krakkói Köztársaságban, Galíciában 1846-ban lezajlott nemesi felkeléssel szemben – nem (a Habsburg seregekkel háborúzó) földesuraik ellen támadtak a jobbágyok, hanem egykori földesurak és volt jobbágyok együtt küzdöttek a behatoló nemzetiségi csapatok a Habsburg reguláris seregek, az intervenciós orosz hadsereg ellen.

Abban viszont, hogy a nemzetiségek fegyvert fogtak a magyar kormány ellen – annak ellenére, hogy megkapták az egyéni jogokat –, több tényező mellett annak is szerepe volt, hogy a magyar liberálisok a *jogkiterjesztő asszimiláció* koncepciója jegyében csak egy politikai nemzetet láttak és fel sem merült bennük a kollektív jogok megadásának – Európában ekkor korántsem elterjedt és alkalmazott – gondolata.[53]

VI.

Kossuth hazai reformkori vitapartnerei – a konzervatívok, valamint a liberális táborból Széchenyi és a centralisták – nemcsak vele vitatkoztak, hanem a liberális reformellenzék egész táborával.

A magyar konzervatívok az 1840-es évekig egyszerűen aulikusok, udvarpártiak voltak, akik az országgyűléseken, mindenekelőtt azok felső tábláján az udvart (annak kormányzatát) fenntartás nélkül támogatták. Az 1840-es években viszont támadásba lendültek azokon a fórumokon, amelyeket a reformellenzék uralt. A bécsi kormányzattal együttműködve kezdeményezték az ellenzék megyei, országgyűlési és sajtóbeli visszaszorítását és azt, hogy a rendi kormányhatóságok és a megyék főtisztviselőiből párt alakuljon saját vezéreik, az 1844-től már a magyar kancellári tisztséget betöltő

---

[52] (Victor von Andrian-Werburg:) *Oesterreich und dessen Zukunft*. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1843, francia változata*: De l'Autriche et son avenir.* Amyot, Paris, 1847. Uő: *Denkschrift über die Verfassungs – und Verwattungsfrage.* Haesse, Leipzig, 1859. Vö. Joseph Redlich*: Das Österreichische Staats- und Reichsproblem.* I/1–2, II. Leipzig, 1920–1926. I/1. 59–88, kül. 77, I/2. 20–22, Jászi Oszkár: *A Habsburg-monarchia felbomlása.* (Ford. Zinner Judit). Gondolat, Budapest, 1982. 66, 79–80, 245, Kosáry Domokos: *A magyar és európai politika történetéből. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2001. 432, 536.

[53] A liberális nacionalizmusról: Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, Yael Tamir: *Liberal Nationalism.* Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993, *Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában.* (Szerk. Dénes Iván Zoltán). Gondolat, Budapest, 1993. A kollektív jogok kérdéséről lásd: Kis János: *Az állam semlegessége.* Atlantisz, Budapest, 1997. 129–184.

Apponyi György és az új erdélyi kancellár, Jósika Samu politikai támogatására. Mindenekelőtt a reformellenzék megyei és országgyűlési többségének hatalmi visszaszorítására törekedtek. Azért, hogy elkerülhessék azt, hogy az országgyűlési többség felelősségre vonhassa a kormányzatot, országgyűlési többséget szerveztek a kormány támogatására. Ennek jegyében alakították meg a Konzervatív Pártot, és ehhez igazították lépéseiket.

Az alkotmányvédő szerepét játszották el a szerintük az alkotmányosságot veszélyeztető, azt felforgató értelmiségiekkel szemben. Annyiban feltétlenül igazuk volt, hogy a liberálisok az alkotmányosság megreformálásával annak fundamentumát kívánták megváltoztatni, hiszen azt a születési szelekció, a kiváltságrendszer helyett – végső fokon – az állampolgári jogegyenlőség, a mindenkit megillető politikai és személyes szabadság alapjára kívánták helyezni. Ám a konzervatív alkotmányvédelem nem volt őszinte, hiszen ők nem konzerválni akarták az alkotmányosságot, hanem maguk is annak megváltoztatására törekedtek. Azt ugyanis az abszolutizmus irányába igyekeztek átalakítani, felülről függővé tenni, az örökös tartományok politikai szerkezetéhez közelíteni annak reményében, hogy ezzel elhárul az akadály annak az útjából, hogy – arra hivatkozva, hogy Magyarország a Habsburg Birodalom gazdasági előnyeit élvezze – maguk a birodalom agrárszállítóiként erősíthessék gazdasági helyzetüket. Metternich koncepcióját nem ismerték, bár azt sokban inspirálták, megvalósítását pedig – közvetve – elősegítették. Maguk is újítottak tehát, nem voltak az alkotmányosság védői. A leginkább pedig azokat támadták, akik jogkiterjesztést és asszimilációt együttesen akartak, hiszen ők mind a kettőt visszautasították. Ellenségképük volt, nem jövőképük, ellenségüknek a liberálisokat tekintették, s közülük a leginkább veszedelmesnek a harmincas években Wesselényit, a negyvenes években viszont Kossuthot tartották.[54]

Széchenyi István 1830-as évekbeli írásaiból egyértelmű, hogy ő az elmaradott állapotokon változtatni akart. Semmiképpen sem tartotta elfogadhatónak a sérelmi ellenzék kiváltságőrző, a reformkezdeményezéseket elutasító magatartását. Civilizációs programot fogalmazott meg annak érdekében, hogy az elmaradott állapotokból egyéni és társadalmi kezdeményezések segítségével, törvényhozási és kormánytámogatás mellett ki lehessen bontakozni. Álláspontját a *Hitel*ben és a *Világ*ban elképzelt, megteremtendő közvéleménynek címezte és ennyiben a jozefinista felvilágosult abszolutista hagyományt követte. Azután, a *Stádium*ban az országgyűlés számára logikusan végiggondolt, elemeiben és egészében egymást kölcsönösen feltételező reformcsomagot dolgozott ki. Ekkor tehát az újításokat a nemesi közvéleménnyel és a kormányzattal próbálta elfogadtatni.[55]

Azokat – tudjuk – mindenekelőtt a kormányzat akadályozta meg. Ezt követően a kormányzat hűtlenségi pereket kezdeményezett, az egyiket éppen Széchenyi barátja

---

[54] Dénes Iván Zoltán: *Közüggyé emelt kiváltságőrzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

[55] Széchenyi István: *Hitel.* Pest, 1830, Uő: *Világ, vagyis felvilágosító töredékek némi hiba 's előítélet eligazítására.* Pest, 1831, Uő: *Stádium.* Wigand Ottó, Lipcse, 1833. Vö. Wesselényi Miklós: *Balítéletekről.* Bukarest /Wigand, Lipcse/, 1833. Lásd még: Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965, George Barany: *Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791–1841.* Princeton University Press, Princeton, 1968, Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

és eszmetársa, Wesselényi ellen. Ez Széchenyit arról győzte meg, hogy a kormányzat ellenére nem lehet újításokat bevezetni és Wesselényi hibázott akkor, amikor a kormányzatot felelősségre kívánta vonni. Széchenyi korábban is egyoldalúan határozta meg saját álláspontját: elhatárolta magát a sérelmi ellenzéktől, de nem határolódott el az aulikus párttól, az udvar, a kormányzat álláspontjától. A hűtlenségi pereknek véget vető 1840-es amnesztia, a „megbékélés" után pedig ő azt feltételezte, hogy a kormányzat immár legalábbis semleges marad, de még inkább azt remélte, hogy támogatni fogja az ő reformterveit. Ezért mindinkább a reformellenzék ellen fordult, nehogy az veszélyeztesse tervei megvalósulását. Amikor pedig egyre inkább azt tapasztalta, hogy a liberális reformellenzéki közvélemény erősödik, a konzervatívok és a kormány reformszándékai iránti illúziói és saját arisztokratikus liberalizmusa jegyében a reformellenzék, azon belül is elsősorban Kossuth ellen fordult. Érzékelte ugyanis, hogy Kossuth a kormányzattal szemben áll és liberalizmusa nem zárt a demokrácia felé sem. Erre vonatkozó vitairatai – A *Kelet népe*, a *Garat*, *A Magyar Akadémia körül*, a *Wesselényi és Kossuth*, a *Mélyen számoló tanítványom* és a *Politikai programtöredékek* – mind-mind arra irányultak, miként bécsi kijárásai és kormányzati szerepvállalásai is, hogy az ellenzék visszaszorítása árán a kormányzat jóindulatát megnyerje és így segítse elő saját reformtervei megvalósítását. Ez viszont oda vezetett, hogy saját reformprogramja egyre inkább csorbult, és 1830-as évekbeli liberalizmusához csak akkor tudott visszatérni, amikor – az 1850-es évek végén – elsősorban az abszolutizmussal szemben határozta meg saját álláspontját.[56]

Mindenekelőtt azért, mivel eljutott immár oda, ahová az 1830-as években Wesselényi: összekapcsolta civilizációs programját az abszolutizmussal szembeni harccal. Az abszolutizmus képviselői, különösen Albrecht főherceg, a katonai kormányzó és Adolf Thierry, az akkori rendőrminiszter mindenkit, aki velük szembenállt, azonos szinten kezeltek, így a konzervatívokat és Széchenyit is ugyanúgy ellenségnek tartották, mint Kossuthot és emigráns társait. Házkutatást tartottak nála, aminek eredményeként megtalálták a keresett kéziratokat, és megfenyegették, hogy megszűnik számára a magán-elmegyógyintézet menedék lenni. Azzal a lehetőséggel szembesítették, hogy köztébolydába zárhatják, és vagyonát elkobozhatják. Ezzel szinte egyidőben, a forradalom évfordulóján Pesten a katonaság rálőtt a tüntetőkre, s a sortűz halálos áldozattal járt. Széchenyi ekkor ismét szembekerült a régi dilemmával: választania kell a karzat és a császár között. Ebben a számára feloldhatatlan helyzetben korábbi öngyil-

[56] Gr/óf/ Széchenyi István: *A Kelet népe*. (Szerk. bev. Ferenczi Zoltán). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1925. 209–410, *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal.* (Szerk. bev. Viszota Gyula). I–II. (Magyarország újabb kori történetének forrásai). Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1927, 1930. I. 3–8, 13–23, 33–196, 215–227, 249–278, 280–286, 292–297, 303–320, 337–386, 389–402, 419–471, 479–528, 535–551, 561–595, 599–661, 690–743; II. 3–106, 129–241, 262–265, 276–286, 305–316, 330–394, 434, 437–438, 441–455, 457–620, 622, 635–642, 658–670, 682–832, 974–979, 1021–1030, 1044–1045, 1094–1158. Vö. Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 141–185, Uő: *Keresztűzben a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 34–108, 147–153.

kossági hajlama ismét eluralkodott rajta, főbe lőtte magát és az abszolutizmus ellenfeleként halt meg.[57]

Széchenyi tehát reformprogramjában kikerülte az abszolutizmus kérdését, sőt az 1840-es években a kormányzat támogatását próbálta elnyerni. Liberalizmusa arisztokratikus, antidemokratikus volt, nacionalizmusa kultúrnemzeti, politikája arisztokrata polgári, életmódja a polgári vívmányokat meghonosítani törekvő, szemlélete pedig elemeiben perfekcionista, alapjában viszont haszonelvű, utilitariánus.

A centralisták – miközben a hazai elmaradott állapotokon őszintén és alapvetően változtatni akartak –, az abszolutizmussal szemben ugyancsak illúziókat tápláltak. Eötvös liberalizmusa emberbaráti, haladás párti gyökerekkel rendelkezett, s bár maga 1842-ben még megyepárti és nacionalista volt, s csak 1843-ban vált megyeellenessé és centralizáció pártivá, ekkor is, később is alapvető reformokat akart. Mivel 1843-ban úgy látta, hogy ezt az ellenzék nem tudja keresztül vinni, a kormányzat valódi céljait pedig nem ismerte, és meg volt arról győződve, hogy a magyar rendi intézményrendszert át kell alakítani, a kormánytól várta a kezdeményezést és ehhez ajánlkozott partnernek. 1846 után, amikor meggyőződött arról, hogy a kormányzat nem az ő elképzeléseit valósítja meg, ismét az ellenzék sorait gyarapította teljes odaadással. 1848 őszi emigrációja után és különösen az után, hogy az önkényuralom idején lapalapítás és politikai szerepvállalás reményében visszatért Magyarországra, bár közéleti reményei nem váltak valóra, politikailag egy időre a konzervatívokhoz került közel.[58] Szemlélete viszont liberális, méghozzá antidemokrata liberális volt.

---

[57] Csorba László: *Széchenyi István.* Officina Nova, Budapest, 1991, Kosáry Domokos: *A magyar és európai politika történetéből. Tanulmányok.* Osiris, Budapest, 2001. 333–552. A meggyilkoltatás-legenda röpiratainak egyikét – amely 1971-ben Szabó György és Hajdúfy Miklós *Széchenyi meggyilkoltatása* című TV-filmjének alapjául szolgált – napjainkban újra kiadták és nagyon valószínű, hogy a *Hídember* utolsó jeleneteit is befolyásolta: Kacziány Géza: *Széchenyi meggyilkoltatása.* Országos Habsburg Ellenes Liga, Budapest, é.n. (2001, 1931), előzménye: Uő: *Széchenyi meggyilkoltatása 1860. április 8-án.* Budapest, 1908. Vö. Dénes Iván Zoltán: *Az abszolutizmus válsága és Széchenyi halála. (Egy legenda filmbeli újjászületésére).* Élet és Tudomány, 1971. X. 22. 2019–2022.

[58] Eötvös József: *Reform és hazafiság.* (Előszó, jegyz. Fenyő István). I–III. Magyar Helikon, Budapest, 1978, Uő: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra.* (Gond. jegyz. Oltványi Ambrus). I–II. Magyar Helikon, Budapest, 1981. A hagyományos Eötvös- és centralisták-értelmezésre lásd: Szekfű Gyula: *Valahol utat vesztettünk.* (Előszó, jegyz. szerk. Szigethy Gábor). Holnap Könyvkiadó, Budapest, 2000. Más megközelítésekre és értelmezésekre lásd: Szabad György: *Eötvös József a politika útjain.* Századok, 1971. 658–669, R. Várkonyi Ágnes. *A pozitivista történetszemlélet a magyar történetírásban.* I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973., Varga János: *Megye és haladás a reformkor derekán (1840–1843). In:* Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv (Szerk. Kanyar József). I–II Kaposvár, 1980–1981. II. 163–189, Gergely András: *Liberalizmus és nemzet. Eötvös József és a Habsburgok az 1840-es években.* Világosság, 1990. 1–8, Deák Ágnes. *„A magyar nemzet jövője kultúra kérdése". (Eötvös József nemzetiségpolitikai koncepciója 1850–1868).* Aetas, 1990/1–2. 7–28, Uő: *Eötvös József. In: A hatalom humanizálása. Tanulmányok Bibó István életművéről.* (Szerk. Dénes Iván Zoltán). Tanulmány Kiadó, Pécs, 1993. 38–47, Fenyő István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon.* Argumentum, Budapest, 1997, Eötvös József. (Vál. bev. jegyz. Veliky János). Magyar Szabadelvűek. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 7–26., Tamás Gáspár Miklós: *Eötvös: a nyugat-keleti liberális.* Világosság, 1998/5–6. 3–78, Gángó Gábor: *Eötvös József az emigrációban.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999.

Úgy látta, hogy az állam a személyes szabadságot fenyegeti, s a politikai egyenlőség megteremtésére hivatkozva mindinkább kiterjeszti hatókörét. A személyes szabadság kizárja a politikai egyenlőséget, a liberalizmus és a demokrácia szemben áll egymással. Eötvös szerint a birodalom inkább lehet kerete az egyéni szabadságnak, mint a nemzetállam, a politikai szabadság pedig a centralizáció és az önkormányzat bonyolult egyensúlyát feltételezi. Szinte fordított Tocquevilleként a centralizáció követelményeit pontosan meghatározta, az önkormányzat feltételeit viszont homályban hagyta. A politikai egyenlőséggel pedig szembefordul. Egykori centralista társai közül többen is nagy hévvel támadták Kossuthot. Mindenekelőtt azt hányták fel neki, hogy nem számolt a birodalmi kormánnyal, túlságosan ragaszkodott a megyerendszerhez, és népszerűségre törekedett. Felelőtlenséggel és népszerűség-hajhászással vádolták. Nem utolsó sorban ezzel, ami miatt a konzervatívok és Széchenyi már régen elmarasztalták: hogy demokrata. Közöttük Eötvös a felvilágosult abszolutista szellemi örökségből is merített antidemokrata liberális álláspontja kifejtésekor.[59]

A konzervatívok nem akartak alapvető reformokat, Széchenyi komoly újításokat kívánt, a centralisták pedig fundamentális változásokat tartottak szükségesnek. Egyben hasonlítottak egymásra: valamennyiüknek voltak illúzióik az abszolutizmussal kapcsolatban és több-kevesebb ideig – tudatosan vagy öntudatlanul – szövetségbe kerültek azzal. Mindhárman előbb-utóbb szembekerültek vele, de más-más álláspontról. Kossuthnak viszont valamennyien vitapartnerei voltak, többen ellenfelei lettek, s volt közöttük olyan, aki egyenesen ellensége volt.

Wesselényi, Deák és Kossuth viszont korántsem a kiváltságőrző sérelmi politikát újította fel, hanem az arisztokratikus alkotmányosságot értelmezte át gyökeresen, mégpedig az abszolutizmus ellenében és a modernizáció érdekében. Wesselényi nemesi liberalizmusa hiteles volt és a reformprogram megalapozását, kidolgozását és megvalósítását szolgálta.[60]

VII.

Kossuth szerint a *szabadság* a politikai önkormányzatot és a személyes szabadságot egyaránt magában foglalja. A *szabadság* ellentéte a *zsarnokság*. A zsarnokság, az önkény uralma, amely Platón szerint olyan ember uralma másokon, aki magán sem tud uralkodni. Arisztotelész viszont a zsarnokságot egy olyan ember uralmának látta, aki hatalmát nem a köz, hanem a saját érdekében gyakorolja. Kossuth értelmezése nem

---

[59] Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra*. (Gond. jegyz. Oltványi Ambrus). I–II. Magyar Helikon, Budapest, 1981. Értelmezésére és hátterére lásd: Gángó Gábor: *Eötvös József az emigrációban.* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999. Vö. Benjamin Constant: *A régiek és a modernek szabadsága.* (Vál. bev. Ludassy Mária, ford. Csepeli Réka és mások). Atlantisz, Budapest, 1997, Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia.* (Ford. Ádám Péter és mások). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993, Isaiah Berlin: *Négy esszé a szabadságról.* (Ford. Erős Ferenc, Berényi Gábor). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990. 334–443.

[60] Szabó Miklós: *A magyar nemesi liberalizmus, 1825–1910. In: Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép- és Kelet-Európában.* (Szerk. Dénes Iván Zoltán). Gondolat, Budapest, 1993. 150–181. Lásd még: Uő: *Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Válogatott tanulmányok.* Medvetánc-Atlantisz, Budapest, 1989. 47–108.

állt távol az ő leírásuktól sem, de a leginkább Montesquieu interpretációjával rokonítható. Azzal, amelyet *A törvények szelleméről* című művében olvasott, s amelyet mi is ott találunk meg.

Eszerint a zsarnokság egy ember uralma, amely nem a törvényeken, hanem az önkényen alapul. A zsarnok nem-törvényes, nem-alkotmányos, önkényes hatalmát egyedül, a nemesség közbejötte nélkül gyakorolja és annak csupán a vallás szab gátat. A zsarnokság alapelve a félelem: az, hogy az alattvalók félnek a zsarnoktól és egymástól.

Kossuth a zsarnokságot és az abszolutizmust rokon értelmű kifejezésekként használta. Ennek ellentéte az *alkotmányosság*. Az *alkotmányosság* értelmezésekor is – több forrás mellett – mindenekelőtt Montesquieutől merített.

Montesquieu három formáját különböztette meg az alkotmányos államnak: a demokratikus köztársaságot, az arisztokratikus köztársaságot és az alkotmányon alapuló királyságot. A demokratikus köztársaság alkotmányos állam, s az erény az alapelve. Az a meggyőződés, hogy a köz java feltétele az állam polgárai létezésének és boldogulásának, s ha a kettő összeütközésbe kerül, a köz java elsőbbséget kell, hogy élvezzen. Minthogy ez a meggyőződés át kell, hogy hasson valamennyi polgárt, emiatt ez a legnehezebben megvalósítható és fenntartható államforma. Az arisztokratikus köztársaság ugyancsak alkotmányos államforma, amely a mérsékleten nyugszik. Minthogy egy kisebbség önmérsékletét feltételezi, könnyebben tartható fenn, mint a demokratikus köztársaság. A királyság alkotmányos államforma, amelyben egy ember az alkotmány, a törvények alapján, a nemesség közvetítésével uralkodik. Ennek az államformának az alapelve a kiválóság, a kitűnni vágyás, a kivételesség. Az, hogy van fontosabb érték is, mint a puszta létezés.[61]

Az alkotmányosság első megközelítésben a zsarnokság távoltartását, a rendezett állami állapotot jelenti. Azt a helyzetet jelöli, amelyben a törvények uralma érvényesül az emberek uralma felett. A törvények uralmát pedig a hatalomkoncentráció megakadályozása, a hatalmi ágak szétválasztása biztosítja, de a politikai önkormányzat élteti. Az, amelynek tagjai személyükben szabadok, s akik politikai közösséget, nemzetet alkotnak. A szabadság a nemzet alapja, a nemzet a szabadság közege.

A *nemzet* az önkormányzat, a közélet kerete, tárgya és eredménye, tartalma pedig mindenekelőtt az alkotmányosság, a *szabadság*. A nemzet ugyanis *politikai közösség*, amelyet a leszármazás, a közös múlt, annak emlékezete, az annak során átélt élmények, a nemzeti nyelv, a kultúra és elsősorban az alkotmányosság, a jogok és kötelességek gyakorlása határoz meg. A nemzet az alkotmányosságon alapul, az pedig a szabadságon. A közösség ügye a szabadság ügyével szétválaszthatatlanul összekapcsolódik, az egyik a másik nélkül értelmezhetetlen. A szabadság élményét és áldásait a nemzet, a politikai közösség biztosítja az egyénnek, aki jogaival élve válik szabad emberré, a politikai közösség iránti kötelességeit pedig magától értetődően teljesíti, hiszen a saját közösségét, saját szabadságát szolgálja ezzel.

Kossuth *liberális nacionalista* eredetű, *demokratikus* irányú, *republikánus* ihletettségű *nemzet- és szabadság*-értelmezése feltételezi egymást, ahogy *politikai* és *egyéni sza-*

---

[61] Montesquieu: *A törvények szelleméről.* (Ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál). Osiris-Attraktor, Budapest, 2000. 56–212. Vö. Judith N. Shklar: *Montesquieu.* (Ford. Pálosfalvi Tamás). Atlantisz, Budapest, 1994. 89–141, Kis János: *Alkotmányos demokrácia. Három tanulmány*. Indok, Budapest, 2000. 46–103.

badság-interpretációja is egymásra vonatkozik. A *közösség ügye* és a *szabadság ügye* az ő értelmezésében elválaszthatatlan egymástól.

Szembeállításuk ugyanis mindkettőt meghamisítja: *a közösség ügyét* éppúgy, mint *a szabadság ügyét*. Ezt az összefüggést úgy száz esztendővel később Bibó István így fogalmazta meg:

„Ahhoz, hogy egy európai közösség modern politikai fejlődése harmonikus és egyenes vonalú legyen, lényegileg egy dolog szükséges: az, hogy *a közösség ügye és a szabadság ügye egy ügy legyen*. ... az ... kell, hogy...mikor az egyes ember... felszabadul a felette Isten kegyelméből hatalmaskodó társadalmi erők lélektani nyomása alól, akkor világos és kézzelfogható legyen, hogy az egyes ember ... felszabadulása egyben az egész közösségnek a felszabadulását, kitágulását és külső és belső meggazdagodását jelenti. ... Sajnos, annyira megszoktuk már, hogy észre sem vesszük, micsoda szörnyű *fából vaskarika* ... elvárni és kifejleszteni a szabad ember jellegzetes erényeit, a spontán lelkesedést, a tudatos önfeláldozást és a felelős aktivitást egy olyan közösségért, mely *nem* biztosítja a szabad ember kifejlődésének az elemi feltételeit."[62]

[62] Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* (Vál. szerk. Huszár Tibor, ifj. Bibó István). I–IV. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986–1990. II. 219.

GERGELY ANDRÁS

Kossuth nemzetiségi politikája 1847–1853

I.

Aki megpróbálja összegyűjteni Kossuth reformkori (1848 előtti) megnyilatkozásait a magyarországi nemzetiségi kérdésről, meglepődve látja, hogy milyen kevés anyagot talál. Kossuth ugyanis – politikai elvbarátaival, a liberális nemesekkel együtt – nem tulajdonított a kérdésnek nagy fontosságot. Ha érzékelték is, hogy létezik „nemzetiségi kérdés", úgy gondolták, hogy az általában vett jogkiterjesztő politika, a kiváltságrendszer felszámolása rövidebb-hosszabb idő múlva feloldja a nemzetiségi feszültségeket. Magának Kossuthnak ismeretesen nem a nemzeti-nemzetiségi kérdés állott figyelme középpontjában. 1848 előtt, mint maga is visszatekintőleg írta, előbb – az 1830-as években – a *sajtószabadság*, majd – az 1840-es években – a *jobbágyfelszabadítás* kivívása került politikájának középpontjába – egyik sem ütközött nemzetiségi törekvésekkel, ellenkezőleg, harmonizált azokkal.

Kossuthnak a nemzetiségekkel kapcsolatos 1848 előtti politikai elképzelései természetesen rekonstruálhatóak, ehhez elégséges anyagunk van, de nézetei e téren lényegében nem különböztek a liberális nemesség elképzeléseitől, s azok nem is változtak ebben a periódusban. Ezért is indíthatjuk áttekintésünket 1847-ben. Ebben az esztendőben viszont már első egyéni megnyilatkozásait is regisztrálhatjuk.

A korszak liberális nemeseinek és közöttük Kossuthnak a reformkori nemzetiségi nézeteit összefoglalva elmondhatjuk, hogy azok egy új, jogegyenlőségen alapuló „politikai nemzet" (állampolgári nemzet) megteremtésén alapultak. A jogkiterjesztés, a jobbágyfelszabadítás nemzetiségi különbségtevés nélkül kiterjed mindenkire. A szabadság érzetén alapuló állampolgári közösség jön majd létre, amely háttérbe szorítja a nemzetiségi konfliktusokat. Hiszen a jövendőbeli modern Magyarországon mindenki szabadabban, jobban él majd, ebből következően lojális lesz szabad hazája iránt, sőt lojálisabb, mint a határon túl élő nyelvi rokonai iránt. A latint felváltó államnyelv a magyar lesz (ill. 1844-től: lett), s ez ugyan csekélyebb előrelépés a nemzetiségieknek (a holt nyelv helyett egy élőt kell tanulniuk, míg a magyaroknak ez anyanyelvük), de többnyelvű államigazgatást, parlamentet teremteni a soknyelvű országban gyakorlatilag lehetetlen. (A kortársak példát sem találtak erre. Belgium kétnyelvű volt, államnyelve azonban a francia lett. Svájc centralizáltabb és háromnyelvűséget biztosító alkotmánya majd csak 1847-ben születik meg.) A magyarság tehát történelme, földrajzi elhelyezkedése, társadalmi és demográfiai súlya révén a jövendőben *primus inter pares* helyzetbe kerül.

Rövid rekonstrukciónk azonban ezzel nem érhet véget. A magyar kortársak arra is gondoltak, hogy a nemzetiségek – mintegy hálából a nekik juttatott szabadságért – önként és fokozatosan elmagyarosodnak majd. Ha pedig ez a történelmi tendencia, akkor ezt a folyamatot iskolákkal, illetve általában a kétnyelvűség szorgalmazásával, magyarosodást elősegítő intézményekkel (óvodáktól pályadíjakon át az egyetemig) elő is lehet segíteni – sőt ilyen eszközökkel *siettetni* is lehet. A *primus inter pares* jövőkép

tehát kiegészül egy *asszimilációs vágyképpel*, amely nemcsak *jövőkép*, hanem jelenbéli *feladat* is.

De miért oly sürgető az asszimiláció, hogy azt siettetni kelljen? Széchenyi, a korszak leghíresebb magyar politikusa például szintén a nemzeti asszimiláció híve volt, de ő – ritka kivételként – minden ösztönzést, erőltetést, mai szóval „magyarosítást" elutasított.

A sürgető, aktív asszimilácós politika, ill. annak ellenzése külpolitikai megfontolásokkal függött össze. A kortársak zöme attól tartott, hogy a hazai nemzetiségek – főként az ortodox keresztény vallásúak – a pánszláv agitáció „áldozatai", eszközei lesznek. A jelentkező nemzetiségi mozgalmak mögött is „pánszláv izgatókat" kerestek, tehát közvetlen összefüggést véltek felfedezni a nemzetiségi követelések és Szentpétervár törekvései között.

Aki ezt a feltételezést elutasította, mint a külpolitikailag jobban tájékozott Széchenyi, az nem szorgalmazta a mielőbbi asszimilációt. – A kül- és belpolitika együttes értelmezése befolyásolja az elkövetkező évtizedek, s így Kossuth, nemzetiségi politikáját is.

A meghatározó elem a jogkiterjesztésen, a – korszak központi politikai kategóriájával – az *érdekegyesítésen* alapuló nemzeti egységesülés maradt, amely közös, ám egyelőre többnyelvű hazát teremt. Kossuth 1847-es összefoglalása szerint: „megkínálunk titeket [nemzetiségieket] az értelem, az igazságszolgáltatás, a törvényalkotás, a földbirtok szabadságával, megkínálunk titeket alkotmányos polgársággal [polgári jogegyenlőséggel], politikai nemzetiséggel [politikai szabadságjogokkal], s mindazon javakkal, melyekkel ez a haza polgárait elárasztja, s mindezekért nem kívánunk egyebet, minthogy a hazát, mely titeket ezennel ünnepélyesen édes gyermekeiül fogad, s a nemzetiséget, mely titeket politikai nagykorúsággal megajándékoz [vagyis a magyar nemzetet] szeressétek és velünk egyetemben oltalmazzátok." Az 1847. évi, Kossuth által fogalmazott Pest megyei követutasítás evvel összhangban így fogalmaz: a nemzetiség terén tegyünk meg mindent, amit „jogszerűség s indirekt úton" lehet, de „semmit, mi a külön nyelvű népiségek kedélyeit felizgatná vagy magány viszonyokba avatkozó rendelkezések alakját viselné".

Az 1848 előtti nemzetiségi konfliktusok – a különleges helyzetű Horvátországtól most eltekintve – három kérdés körül bontakoztak ki: a magyar államnyelv bevezetését, az államélet központosítását és az oktatás magyarnyelvűségét illetően. Hogyan foglalt állást Kossuth e kérdésekben?

Az államnyelvért folytatott küzdelem lényegében Kossuth nélkül dőlt el, a magyar államnyelv 1844-es bevezetésében nincsenek külön érdemei. Más megoldás nincs – hangoztatta Kossuth is: „holt nyelv zsarnokságát, poliglott [többnyelvű] közélet bábeli zavarát nem akarjuk". – A központosításnak – annak, hogy Horvátország és Erdély, s persze az ország déli részén húzódó katonai Határőrvidék is Budáról kormányoztassék – Kossuth feltétlen híve volt (és maradt 1848/49-ig). Figyelemre méltó azonban, hogy Horvátország vonatkozásában, a viták elmérgesedését látva, Kossuth már 1842-ben a teljes állami különállást is felajánlotta, illetve megszavaztatta Pest megyével. Az oktatás magyarnyelvűségét illetően, amely 1847-ben került napirendre, Kossuth a mérséklet embere maradt. Amikor az utolsó rendi országgyűlésen felmerült, hogy az iskolai oktatás nyelveként a magyart írják elő, ezt a többségi indítványt Kossuth módosíttatta: bízzák azt az „illető hatóságok" (vagyis a községek és egyházak) megítélé-

sére, mert sok helyen vagy a tanítók, vagy a tanulók, vagy egyikük sem tud magyarul. A magyar ne oktatási nyelv, hanem csak *tantárgy* legyen.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Kossuth 1848 előtt nemzetiségi téren az asszimiláció spontán folyamatait remélte és üdvözölte, az asszimilációt elősegítő, gyorsító intézkedésekkel egyetértett, de politikai pragmatizmusa, elvi álláspontja, nem utolsó sorban bizalma a spontán asszimiláció erejében megóvta attól, hogy erőszakos megoldásokat javasoljon. Nemzetiségekkel szembeni előítéletnek, ellenséges megnyilatkozásoknak nem találjuk nyomát.

II.

1848 tavasza meghozta a jogkiterjesztést, a jobbágyfelszabadítást, biztosította a törvény előtti egyenlőséget, a széles körű választójogot – s mindezt természetesen bármifajta nemzetiségi megkülönböztetés nélkül. (Ezt azért tartjuk fontosnak kiemelni, mert számos kézikönyvben olyan téves megállapításokat találunk, hogy csak a magyar nyelven beszélő jobbágyok szabadultak volna fel, csak a magyarul tudók kaptak volna választójogot és így tovább.)

Nemzetiségi szempontból megkülönböztető törvényt nem alkottak 1848-ban. A törvényeken belül két intézkedés érinthette, s persze sérthette a nemzetiségieket. Az egyik előírta, hogy a képviselőknek magyarul kell tudniuk (bár itt Kossuth javaslatára azt az enyhébb megfogalmazást választották, hogy „aki annak megfelelni képes, hogy a törvényhozás nyelve a magyar"). Formális szempontból a jogegyenlőség sérelmének tekinthetjük ezt az intézkedést, de az osztrák *Reichstag* hamarosan bekövetkező nyelvi konfliktusaira gondolva mégsem volt haszontalan. Jellemző, hogy a nemzetiségi követelések közül egyedül a májusi szlovák petíció próbált megbirkózni a többnyelvű országgyűlés feladványával, amennyiben azt követelte, hogy „valamennyi képviselő köteles az országgyűlésen képviselt nemzetek nyelvét tudni". Aligha akadt negyven, nemhogy négyszáz ember az országban, aki hat nyelven tudott volna beszélni – míg a nemzetiségi politikusok mindnyájan tudtak magyarul. Az egykorúan sokat emlegetett „sérelem" tehát inkább gyakorlatias, elfogadható megoldásnak tekinthető, amellyel csak impraktikus utópiák állíthatók szembe.

A másik intézkedés pedig a *megyék* tanácskozásainak magyarnyelvűségét írta elő. A megyék azonban, saját határozat alapján, már kivétel nélkül magyarul tárgyaltak és adminisztráltak, létező jogot tehát a törvényhely nem vont el.

Mindezt azért említettük, mert amíg az utódok számára magától értetődő, addig a magyar kortársak számára viszont meghökkentő volt a nemzetiségi követelések hevessége, az átalakulás adott formájának elutasítása. Elvileg, de csak elvileg, a nemzetiségek számára nyitva állott az út, hogy az új jogok, a sajtószabadság, a parlamenti választások stb. révén megkezdjék hosszú menetelésüket jogaik bővítése felé. Gyakorlatilag persze ez az út nem volt járható, hiszen pl. Erdélyben ekkoron legfeljebb ötezer írni-olvasni tudó románt tételezhetünk fel. Maradt – kihasználva az új államhatalom viszonylagos gyengeségét – a követelések maximuma azonnali teljesítésének igénye.

A nemzetiségek két fő 1848-as követelése: nemzetként való elismerésük illetve önálló tartományuk kialakítása. Az elsőt egykorúan a „politikai nemzetben" gondolkodó magyaroknak még megérteniük is nehéz volt: hiszen az ország – szerintük – egyetlen, bár különböző nyelveken beszélő nemzetet alkot. Hogyan is lehetnének

a nemzetiségiek önrendelkezést követelő nemzet, amikor a szerbek, románok többsége a határokon kívül él?

A tartományi különállás követelése a győztes magyar liberálisok számára racionálisan felfogható, viszont elfogadhatatlan követelés volt. Az ország nemcsak soknemzetiségű – hangoztatta ekkor többször is Kossuth – hanem vegyesen lakott. Igazságos etnikai határok nem alakíthatók ki, csak újabb kisebbségek keletkeznének. Emellett a tartományi szétszabdaltság utat nyitna a cári terjeszkedésnek – a külpolitikai megfontolások ezúttal blokkolták a probléma végiggondolását.

1848 tehát a hatalomra került nemesi liberálisok számára a „közszabadság áldásaival" együtt a nemzetiségi problémák váratlan jelentkezését, súlyosbodását is magával hozta. Rövidesen fegyveres konfliktusok, polgárháborúk bontakoztak ki, hiszen, mint jeleztük, a békés politikai küzdelem a nemzetiségiek számára nem képezett alternatívát.

Kossuth a helyzet kiéleződésére kezdetben, a győztes és sikeres, frissen hatalomra került politikus pozíciójából nem engedékenyen, hanem bizonyos merevséggel reagált. Csalódásának adott hangot, amiért a nemzetiségiek szembefordultak a kormánnyal. Nem ritkán továbbra is pánszláv izgatókat, illetve – némileg indokoltabban – bécsi „ármányt" gyanított a követelések mögött. A tartományi különválást visszautasította, s a közös szabadságokra hivatkozva kérdezte: ettől eltekintve tulajdonképpen mit is akarnak még elérni? Egyetértett azzal, hogy az „izgatók" ellen letartóztatási parancsot adjanak ki. A fegyveres küzdelmek idején nem hiányzott szótárából a fenyegetés sem, és felbukkant elképzelései között a telepítés, homogén nemzetiségi területek kialakításának gondolata is. „Engedményként" eleinte csupán amnesztiát kínált a fegyvereiket letevőknek, illetve ezt követően kéréseik meghallgatását, bizonyos iskolai és egyházi igényeik teljesítését.

A magyar történetírásban már többször, részletesen megvizsgálták azt a folyamatot, amely Kossuthot ezekben a hónapokban eddigi nemzetiségi nézeteinek feladására, megbékélés keresésére, és végül eredményes kompromisszum kialakításához vezette.

A változás menete részleteiben, főként lélektani összetevőiben azonban nincs még teljesen tisztázva. Egyetérthetünk azzal, hogy a győztes 1848 tavaszi pozíciójából az osztrák támadás nyomán 1848–49 fordulóján bizonytalan helyzetbe kerülő, majd az 1849 nyári orosz intervenció nyomán a vereség lehetőségével szembenézni kénytelen politikus rá is kényszerült az engedményekre. Nyilvánvaló az is, hogy már a harcok kitörését követően felismerte a nemzetiségi kérdés súlyát, tömegmozgató erejét, majd katonai teljesítményét is, nem utolsó sorban pedig a mindebből a jövőben bekövetkezhető veszélyeket.

Nem kevésbé fontosnak tartjuk azonban azt, hogy a sokáig változatlan elvi álláspont ismételt leszögezése mellett, a lehetséges engedmények útját keresve Kossuth mind több gyakorlatias megfontolással nézett szembe. Bármennyire korrektnek is érezte saját álláspontját, azt, hogy a közélet nyelve a magyar, a magánélet nyelve lehet tetszés szerinti – egyre több ponton kellett döntenie arról, hogy konkrétan mi legyen az iskolákkal, az egyházakkal, a községekkel, a nemzetőrséggel, milyen nyelven folyjék a bíráskodás, elfogadható-e beadvány nemzetiségi nyelven és így tovább. Kossuth, az államélet irányítójaként, a nemzetiségi igényekkel is foglalkozva, lépett hónapról hónapra előre az engedmények útján – nem ellentmondások nélkül, nem nyílegyenesen, irataiból mégis jól nyomon követhetően. Az ortodox hitűek számára országos szintű, saját nyelven tartandó egyházi gyűléseket javasolt, s nemcsak nemzetiségi isko-

lákat, hanem nemzetiségi iskolarendszert is kilátásba helyezett. A hivatalviselés joga eddig is kiterjedt a nemzetiségekre, de most ezt *expressis verbis* biztosítani kívánta. A községek pedig választják szabadon tanácskozási nyelvüket, a peres felek pedig a per nyelvét és így tovább.

Végül, 1849 májusában már az asszimilációs jövőképpel is szakít: egy kisebbségi nyelvének „a civilizáció érdekébeni kifejlesztését a státustól igénybe vehesse", vagyis az állam ne csak eltűrje, hanem egyenesen támogassa a nemzetiségi nyelvek fennmaradását, fejlődését!

A Rubicont, a nemzetiségek kollektív elismerését azonban Kossuth csak 1849 júliusában lépte át. Még 1849 májusában sem akart hallani róla. Olyan megoldás lenne ez, mintha egy nagy pesti bérház lakóit nemzetiség szerint külön hatóságnak vetnék alá – ez pedig elképzelhetetlen.

Az 1849. júliusi, Balçescu román politikussal aláírt *Project de pacification* (Megbékélési tervezet), majd az erre épülő nemzetiségi törvény volt az, amely a nemzetiségi kollektívumok elismerést meghozta. Ezekben már kimondják, hogy a magyar nyelv használata csak addig terjed, „amennyiben a magyar álladalom fenntartására okvetlenül szükséges". A törvény az iskolai, községi, egyházi nyelvhasználat mellett a magyar államhatalom fundamentumát képező megyék többnyelvűségét is megengedi. S a döntő, elvi fordulat: az egész törvény „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődéséről" kíván intézkedni. Vagyis elismeri kollektív identitásukat. Magyarország ezzel az intézkedéssel – a vereség folytán ugyan csak papíron – multikulturális országgá vált.

Hogyan történt ez a fordulat, s mennyi benne Kossuth személyes érdeme?

Kossuth, mint századának gyermeke, nacionalista volt ugyan, de fő hivatását tekintve nem nacionalista volt, hanem politikus. A nemzet számára nem volt *„über alles"*. Ma úgy mondanánk: a nemzeti-nemzetiségi ellentét számára nem volt zéró összegű játszma. Gyakorlatias politizálása segítette a nemzetiségi részletproblémák megértésében, s ezeket összegezve új konstrukciót tudott kialakítani. A nemzetiségek fegyveres ereje, noha része volt annak (főként a szerbek esetében) a külföldi segítség és a szociális indulat is, nemcsak elrettentette, hanem el is gondolkodtatta. Nem zárhatjuk ki, hogy ismerte a frankfurti német nemzetgyűlés alkotmányának nemzetiségi paragrafusát, amely 1849 márciusában minden különösebb külső kényszer nélkül mondta ki: „Németország nem-német népiségeinek népies kifejlődése biztosíttatik". (A nyelvi megfogalmazás és szóhasználat – *népség* (Volkstum) – egyaránt hasonló a magyar törvénnyel.) A legújabb kutatások szerint a nemzetiségi törvény jórészt Szemere Bertalan miniszterelnök erőfeszítéseinek eredménye, tehát ő és a távolból (ekkor Párizsból) Teleki László alakíthatta még közvetlenül Kossuth gondolkodását.

Ami kétségtelen: Kossuth lesz az, aki az 1849-es megoldást továbbfejleszti, és végül – az alábbiakban bemutatandó – konstrukciót alkot a nemzetiségi kérdés kezelésére.

III.

1849 után az emigráns politikus folytatta működését. A nemzetiségekkel való megbékélés, egyezkedés, egyáltalán egy olyan program, amely jövőképet vázol fel, minden további tényleges politikai cselekvés előfeltétele volt.

Kossuth 1850 júniusában hosszú levelet intézett politikai mozgástérrel rendelkező párizsi magyar megbízottjához, Teleki Lászlóhoz. Tervezetet készített, amelynek alap-

gondolatai szerinte készen voltak már száműzetése előtt, szerencsés esetben azokat Magyarországon egy új alkotmányozó nemzetgyűlés elé terjesztette volna. Ebben a tervezetben nagy határozottsággal kapcsolja együvé a kül- és belpolitikai megfontolásokat. A nemzetiségeknek adandó jogokat a sikeres külpolitikai szövetkezés, a szomszédos országokkal kötendő föderáció (később: konföderáció) előfeltételének tekinti, hiszen szerb, román partnerekre csak akkor talál, ha a szerb, a román nemzetiség jogai Magyarországon is biztosítva vannak. Ez az alapvető felismerés meghatározó további pályáján. Az 1850-es fejtegetés középpontjában egy szövetségi állam, későbbi, kiérlelt változatában *Dunai Konföderáció*nak nevezett alakulat alkotmányának felvázolása áll. A hozzá kapcsolódó új *magyar alkotmány* az 1848–49-es előzményekre épül, ám figyelemre méltó fejleménye, hogy a megyék határait – a lehetséges mértékig – átrendezné nemzetiségi határok szerint. Ekként – legalábbis részben – nemzetiségileg homogén megyék alakíthatók ki, s ez még inkább erősítené az ország föderális jellegét.

Egy év sem telt el ezután, hogy Kossuth, még mindig törökországi, ezúttal már Kütahya-i emigrációjában, alkotmánytervet dolgozott ki, amely – jellemző módon – a *Javaslat Magyar Ország jövő politicai szervezetét illetőleg, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására* címet kapta. A következetesen demokratikus államjogi elképzelés nemzetiségi vonatkozásai részben ismerősek már 1849-ből: iskolai, egyházi, nyelvhasználati jogok, az államéletben megyei szintig menően. Ám Kossuth egy döntő ponton megint továbblép: elvileg, mint láttuk, már 1849-ben elismerte a nemzetiségek kollektív identitását, de ennek társadalmi-politikai megjelenítése fölött akkor még nem töprengett. 1851-ben megoldást talált: hangsúlyozottan az egyházi szervezet mintájára, amely egy többvallású országban is a teljes területre kiterjedő, de lényegében nem territoriális szervezettel rendelkezik, a nemzetiségi polgárok is önkéntes (össz)nemzetiségi egyesületet alkotnak, amely megyei, kerületi, majd országos szinten szerveződik. Az országos nemzetiségi szervezet vezetőt választ, címert használ, szabályzatot teremt, felügyeli iskoláit, „szóval társas önkormányzati teljes szabadsággal gondoskodandnak mindazon erkölcsi s társas érdekek előmozdításáról, miknek öszvegét 'nemzetiségnek' [nemzetnek] nevezzük. Ezen egyesületnek nincs semmi köze az állammal, s az államnak sincs semmi köze ővele." Az autonóm *civil society* lesz tehát az, amely a nemzetiségi autonómia szervezetét megteremti – a gondolat később éppúgy felbukkan a múlt századforduló ausztro-marxizmusában, mint napjaink magyar kisebbségtörvényében. Az autonómiák, a nyelvi és kulturális jogok így együvé, egy intézmény köré szerveződnek, önkormányzati kézbe kerülnek. Átláthatóvá válnak és leválnak róluk az ideológiai ballasztok. (Az 1851-es tervezet szerint különben az országgyűlésen bármely nyelven lehet majd szólani, a törvényeket pedig mindegyik nyelven közzé kell tenni.)

Az ország területi integritása – a horvát különválástól eltekintve – egyelőre még tabu Kossuth számára. De már 1853-ban megállapodik egy fejedelemségbeli román politikussal, hogy Magyarország függetlensége esetén népszavazást rendeznek arról, hogy Erdély az 1848-as megoldás alapján megint unióra lépjen-e Magyarországgal avagy inkább visszanyerje 1848 előtti autonómiáját. (Ezért is érezzük fejtegetésünket 1853-ban lezárhatónak.) Kossuth a későbbiekben, a külpolitikai helyzet függvényében, konkretizálta-módosította elképzeléseit. 1859-ben – egy nyilvánosságra nem került – változatban azt is felajánlotta, hogy az Erdélyben tartandó népszavazás mellett a déli, szerb lakta megyékből egy szerb *Vajdaság* is kialakítható. (Szerb Vajdaság ekkor már – 1850 óta – létezett ugyan az osztrák császár kegyéből, de annak nem volt többségében szerb a népessége, és nem volt önkormányzata sem.)

Bármilyen formák között is, de a történelmi Magyarország a lehetőségig egyben tartandó – mindvégig ez volt Kossuth álláspontja. (Bár 1862-es tervezetében ennek meghaladásaként értelmezhető, hogy a tervezett *Dunai Konföderáció*nak nemcsak Horvátország, hanem esetleg Erdély is önálló tagja, amelyet ez esetben csak perszonális unió kötne Magyarországhoz.) E keretek között keresi a nemzetiségi kérdés optimális kezelését, tudva azt, hogy egy felbomlás-felosztás sem hozhatna „megoldást". A reformkorban évtizedekig változatlanok maradtak nemzetiségi elképzelései, amelyek teljes körű átalakuláson mentek át 1847–1853 között, hogy azután századközépi új, demokratikus-föderatív-önkormányzati alapokon nyugvó nemzetiségpolitikai alapvetése mellett mindhalálig, még negyven évig, szilárdan kitartson. Koncepciójával most, születése után kétszáz évvel sem kellene szégyenkeznie.

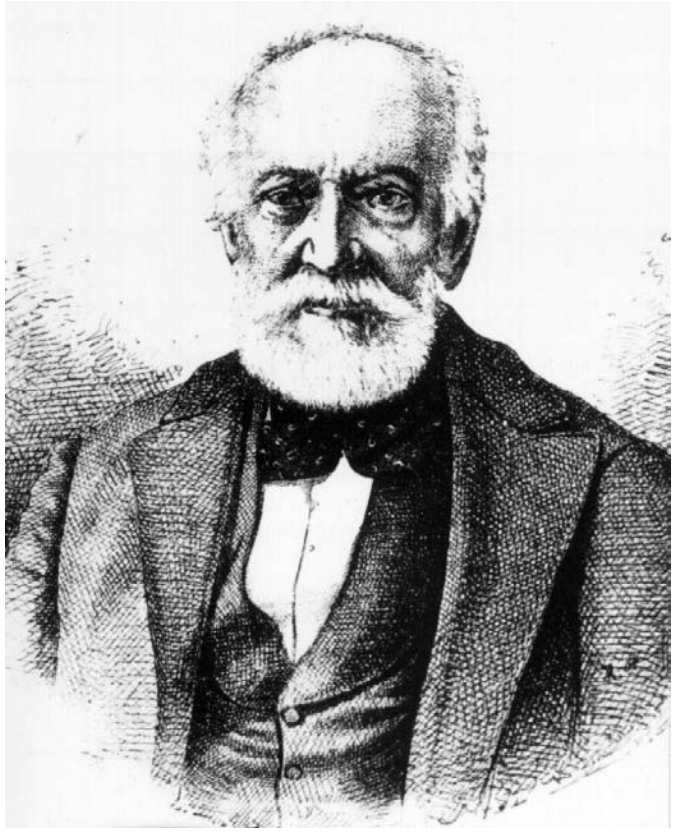

FRIED ISTVÁN

'Hazay Gábor' a Széchenyi–Kossuth-vitában

VÖRÖSMARTY MIHÁLY, A NEMZETPOLITIKAI GONDOLKODÓ

Meglepetést aligha kelthetett, hogy a szerkesztőként, akadémiai bírálóként, a magyar-német szótár készítőjeként (is) ismert Vörösmarty Mihály – ha álnevet választva is – beleszólt az 1830-as, 40-es évek fordulóján messze és sokáig visszhangzó vitába: Széchenyi István *A Kelet népe* című könyvével kapcsolatban szükségesnek érezte, hogy verseiben már előbb megfogalmazott fontosabb gondolatait rendszerezve, éppen nem a költészet logikájától vezettetve összefoglalja. (*A Kelet népe 1841-ben)* Meglepetést nem keltett, mivel nem Vörösmarty volt az egyetlen író, aki ebben az ügyben hallatta szavát, és aki Kossuth és Széchenyi szócsatájában állást foglalt: Eötvös József, Fáy András és Kuthy Lajos írását idézhetnők a Vörösmartyé mellett. Ami azonban kiváltképpen figyelemre méltónak látszik, az a prózai kifejtés és a Vörösmarty-líra számos megfelelése, mindemellett az a tény, hogy Vörösmarty először próbálkozott egy eddig számára idegen területen. Hiszen akadémiai bírálatai a nyelvészet és az irodalom köréből valók, Kliegl József „betűgép"-ének méltatásában a „hazának magas díszt hozand" játssza a főszerepet, meg az, hogy akadémiai jutalmazás esetén az „alig felfogható haladást és hasznot" jelentő gép segíti az „egész világ" fejlődését („a haza s emberiség"...). Azaz itt, ebben a távoli és az irodalommal „technikai" viszonyban lévő jelenségben is meglátja a költő kedves töprengéseinek tárgyát, a szűkebb világ és a mindenség összefüggéseinek, kapcsolódásainak lehetséges formáit.

A magyar politikai élet ekkorra már nem jellemezhető a szűkkeblű s olykor a megye határain túl nem tekintő, sérelmi ellenzékiséggel. Kossuth Lajos később így fogalmazta meg a kortársakat vezérlő törekvést: a magyarság nemzet akar lenni a szó XIX. századi értelmében. Rendelkezni akart mindazon eszközökkel, megvalósítani akarta mindazon külső és belső jellemzőket, melyek a haladottabb nemzetek sajátjai. Ki akarta építeni teljes intézményrendszerét, amely a nemzeti önszerveződés záloga lehet. Erre az intézményrendszerre főleg a kulturális élet szolgáltatott hatásos modellt: mind a magyar Tudós Társaság, mind pedig a Pesti Magyar (Nemzeti) Színház – a főnemesi, illetőleg középnemesi kezdeményezések ellenére – nem a nemesi-konzervatív ellenzékiség védbástyái lettek, hanem a liberalizmust és demokráciát lassan, ám határozottan tanuló, a főúri gyámkodást nehezen tűrő „önigazgatás" példái. A tehetség, a rátermettség sikere, a közös akarat és a szavazás után érvényesülő döntés: olyan módszerei voltak ennek a két intézménynek, amelyek a társadalmi és a közélet számára is fenyegető vagy követendő példát jelenthettek... Vörösmartyt ott leljük mindkét intézményben: a Pesti Magyar Színház megnyitására alkalmi színművet ír, amelyben nemcsak dramaturgiai nézeteit fejtheti ki, a színház fő feladatait körvonalazhatja, hanem átfogóan jelenítheti meg jelenkorát is. Az *Árpád ébredése*ben felidézi a történelem tanulságait, a magyarság útvesztőit; látszólag csak a színházról szól, valójában a jelen mozgalmai kapnak hangot, nem egyszer nyílt utalással kortárs szereplőkre. Az *Árpád ébredése* egyben a színházépítés krónikája is, a nemzeti intézményrendszer egy fontos részének

históriájáé. S aki a legerőteljesebben képviseli a Vörösmartytól már epigrammában, ódákban megfogalmazott álláspontot, a napszámos:

Ti pénzt adátok tán az épülethez;
De én, a milyen cifrátlan vagyok,
Ezen kezemmel, mely élelmet ád,
Két álló hétig hordtam a követ,
S magam fizettem érte – örömet,
S nézzétek! a ház szép magasra nőtt.

Önmagában is fontos ez a néhány sor, ám a színdarab más helyeivel egybevetve nem pusztán motivikus jelentőségre tesz szert, hanem a Vörösmarty-költészet egyik vezérfonalának bizonyult. A színmű felébredt Árpádja riadtan kérdi monológjában: „Oh, élsz-e még, hazám és nemzetem. (...) És tetteidnek híre hangzik-e,/ A merre nap van és ember lakik?"

A költő történelmi visszapillantása nem a megtagadott múltnak, hanem a lehetőségeivel élni nem tudó nemzedéknek szól, az „elaljasodott"-aknak. S ez már nem a horatiusi formulája a magyar költészetnek; hiszen ami az elaljasodással szemben áll, az a korral lépést tartó, a korszerűen gondolkodó és cselekvő magyarság ábrándja. S ha határozottan akartunk fogalmazni, akkor ezt is mondhatnók: a Széchenyi István műveiből előderengő jövőkép az, amit a keserű történelmi áttekintés mellé tehet a költő. Az ősök ugyan – a harc fiai lévén – durvák voltak, de a „kor nyomától/El nem maradtak." S a folytatás:

mink levetkezénk
A harczi fiát s fegyvertelen kezünk
Nem nyúla műhöz, könyvhöz; zsibbadott
Munkátlanul, míglen más nemzetek,
A harczot sem feledve, béke által
S istenfiakhoz illő műveikkel
Lettek dicsővé a világ felett."

Vörösmarty a napszámos alakjában mutatja meg, ki az, aki a „műhöz" nyúl, a maga módján, hogy munkája nyomán „mű" épüljön. A cselekvésnek, a közhasznú tettnek kora jött el – hirdeti a költő. S hirdeti egyben a cselekményes dráma elsőbbségét az állóképekből, az érzékeny jelenetekből álló vitézi játékkal szemben. Saját *Salamon* című színművét gúnyolja ki: a szereplők „Tenni nem érnek rá a szavak árja miatt". *A hazafiak* című epigramma ekképpen szólítja föl olvasóit: „Tetteitek zengjék nagy, diadalmi nevét" (ti. a hazának). A *Magyarország czímer*ének csattanója: „Naggyá csak fiaid szent akaratja tehet".

A leghatásosabban, mert közvetlenül a közönséghez szólóan, telt nézőtér előtt elhangozva az *Árpád ébredése* állította a tettek szükségességét (a tett romantikáját). A Pesti Magyar Színház nemcsak alkalom a közhasznú cselekvésre, hanem műsorpolitikájával, szervezeti fölépítésével, a szép magyar beszéd példájával az egyik első nemzeti intézmény, amelyet a közönségnek kellene fönntartani, illetve amely a művészet és színi hatás kérdéskörében nem tűri a hatalmi beleszólást. Vörösmarty nem elsősorban színműíróként szolgálta az ügyet, amelynek egyik elágazásában célként jelent meg

a főváros „elidegenedett” magyarjainak visszamagyarosodása, hanem dramaturgiai szakíróként, kritikusként is, aki minden egyes alkalommal szóvá tette a magyar beszédben, az artikulációban, a beszédmodorban mutatkozó hiányosságokat.

A másik nemzeti intézmény, a Tudós Társaság, az Akadémia. Vörösmartyra olyan feladatok hárultak, amelyek a magyar nyelv ügyét érintették: a magyar helyesírás, a szótárkészítés, a népdalgyűjtés problémáival kellett foglalkoznia, továbbá (nemcsak szépirodalmi) művek elbírálásával, az akadémiai jutalmakra történő ajánlásokkal, tagajánlásokkal. Nem volt ez „hatalmi” eszköz Vörösmarty kezében, sokkal inkább a közgondolkodás átformálódását segítette, a társadalmi értékszerkezet átalakulását. Hiszen Vörösmartynak és társainak nem volt szükséges tekintettel lennie külső szempontokra, az egyenlő esélyek, az érdem jutalmazása, a silány mű elvetése vezették akkortájt az akadémikusokat, amikor művekről, felvételekről döntöttek. A tudományosság és a művészíség elvét tartották szem előtt. Vörösmarty sosem engedett semmiféle kísértésnek, még a túlzó hazafiaskodó szempontoknak sem. 1841-re több csalódáson volt túl. Az 1825/27-es országgyűlés nem teljesítette be a nagy reményeket, a szavak árjába nemcsak egy dráma fúlhatott, hanem megannyi reformelképzelés is. Horvát István délibábos történelemszemlélete ugyan dicső ősökkel ajándékozta meg a hívő közvéleményt, Vörösmarty is épített erre a csillogó-tetszetős ősmagyarság-képre epikus művet, ám a talminak bizonyuló látszatfény, a tudományos kritikát ki nem álló elképzelés világából viszonylag hamar kiábrándult. Már 1831-ben így írt egy nyelvészeti pályaműről: „A legvigyázóbb Etymológia is jobbára csak tapogatás, az ilyen pedig hasonló a kormánytalan sajkához, mely szélben, hullámban cél és irány nélkül ide s tova bukdácsol.” S bár Vörösmarty kétségtelenül híve a technikai haladásnak, fölfigyel azokra a veszélyekre, amelyek innen származhatnak. Egy őrségi tájnyelvi gyűjtésről elmélkedve 1834-ben múlhatatlan szükségét érzi annak, hogy a tájnyelvi sajátosságokat lejegyezzék a gyűjtők, „minthogy nyelvünknek dialectusait az iskolai tanítás s míveltség terjedése lassanként el fogja enyészteni”.

Az 1839-es akadémiai nagyjutalomra Vörösmarty Jósika Miklós történelmi regényét ajánlotta, *A csehek Magyarországban* című alkotást. „Ritkaság – indokolja javaslatát – a magyar költői művekben embereket lelni s itt azokra lelünk s mi a tárgyhoz szükséges vala, magyarokra s valódi régi magyarokra, minden hibáikkal és erényeikkel: meglevén rajtok a kornak s a nemzetiségnek bélyege.”

Vörösmarty a két fontos nemzeti intézmény szolgálatában munkálkodott, gyakorolta a merész véleménymondás és ellentmondás mesterségét, a közélet megteremtődésének alapvető feltételeit. Az *Athenaeum* szerkesztőjeként s szerzőjeként a szabadelvű nézetek hangoztatója, s az verseiben is. A magáénak vallotta az érdekegyesítés gondolatát, a különféle érdekű társadalmi osztályok között megteremtendő, a közös cél érdekében nélkülözhetetlennek tetsző béke megteremtését, és béke megteremtését az uralkodó ház s a magyarság közt. Bár *V. Ferdinánd királyhoz* című ódájában még a korábbi versekből ismerős ellentét feszíti szét a vers kereteit (a megdicsőült hajdan erőseinek és a jelenkor bábműveinek antagonizmusa), s megjelenik a nemzethalál képe „(elfolya / A téttevő kor, s milliókra / Lelki halál vala eljövendő... Hallók ijesztő harsogással / Zúgni: magyar! te ki vagy törőlve...”), a költeményben azonban a „nagyra szülött fiak” a jobb jövő ígéretei, a Széchenyi-írásokban sürgetett tettre kész nemzedék lép színre. Ez a széchenyiánus gondolkodás az 1830-as évek Vörösmarty-költészetét is áthatja: közhasznú cselekvésre int a költő, epigrammában és a *Szép Ilonká*ban; itt Mátyás király szájába adva a nemcsak a királyi magatartásra érvényes gondolatokat.

Ismétlek: nem keltett tehát meglepetést *Hazay Gábor* cikksorozata, kevesen tudták (inkább sejtették), hogy a cikk szerzője Vörösmarty, aki a tisztelt, becsült és elismert Széchenyi Istvánnal szemben inkább Kossuth Lajos igazát vallotta, még ha olykor fenntartásokkal is. Az azonban már (annak, aki tudta, hogy Vörösmarty a szerző) némi csodálkozásra adhatott alkalmat, hogy a cikkíró szinte rendszert épít föl, és bár kevéssé fogalmi nyelven, még kevésbé szillogizmusok segítségével, a nemzeti tudat és ezzel együtt a hazafiság ismérveit boncolgatja, azoknak szerkezetét, összetevőit világítja át. Vörösmarty-nak *A Kelet népe* rapszodikus gondolatmenete lehetőséget kínált arra, hogy az eddig kisebb írásokban, egy-egy jelenséget, eseményt, művet, színdarabválasztást, illetőleg színészi alkotást bíráló megjegyzésekben szétszórt és verseinek metaforáiban vagy csattanóiban elhelyezett álláspontját szilárd építménnyé formálja. Egyfelől a liberális eszmevilág az, amely Vörösmartyra oly nagy hatással van, hogy annak megvalósulásához köti a nemzet boldogulását, másfelől nem áll meg a nyelvi magyarság képzeténél, bár annak igazságában nem kételkedik, hanem ezt az azonosítást egy újabb tényezővel, a művészet (s nemcsak az irodalom!) és a tudomány bevonásával gazdagítja, rétegzi.

A cikk látszólag nem több, mint *A Kelet népe* bő kivonatokkal tarkított ismertetése, és a kivonatokhoz fűzött, nem egyszer vitázó reflexiók sorozata. Valójában önálló eszmerendszerre törekvés, jóllehet a Vörösmarty által leírt gondolatok a korszak külföldi és magyar szerzőinek műveiben föllelhetők. Vörösmarty esetében hitelességet és értéket az (is) kölcsönöz ennek a cikknek, hogy egyes passzusait – írtuk – a költő verseiben megtalálhatjuk. A kritikai kiadás hoz néhány példát a kifejezések verses és értekező prózai előfordulásaira (két kulcsvers szavainak cikkbeli változatára is ráismerhetünk: *Az úri hölgyhöz, Liszt Ferenchez).* A megfelelések azonban nem szűkíthetők frázisok hasonlóságaira; ennél többről van szó. Az említett költeményeken kívül az 1830-as évek több verse: *B. P. emlékkönyvébe, A színház nemtője, A magyartalan hölgyhöz, Elhagyott anya, Az elmaradók, Vashámor,* 1840–ből az *Emléksorok,* 1841-ből *Az unalomhoz,* amelyet Babits Mihály teljes joggal emelt ki a Vörösmarty-életműből, és illesztett bele még a *Halálfiai* című regénybe is, az újabb *Emléksorok,* az *Egy politicus költőhöz* című epigramma-ciklus, lezárva a sort az 1842-es *Fóti dal*lal, egyetlen képzet- és ihletkör szülöttei, kiegészítik, továbbgondolják, költői képekben teszik szemléletessé a politikai értekezés egyes tételeit.

Igen fontos Vörösmartynak az a fejtegetése, amely tagadja az oly népszerű s a magyar szakirodalomban is oly sokszor ismételt hasonlatot a nemzet életének és az egyes embernek életkorairól. Ugyancsak tagadja Vörösmarty a könnyed nemzetkarakterológiai eszmefuttatások létjogosultságát. Megbízhatóbb fogózókat igényel a nemzetegyéniség jellemzéséhez:

„A nemzet geniusa, jelleme után indulni már sokkal biztosabb; de szinte nagy óvakodást kíván; mert azon fölül, hogy azt felfogni s annak irányát minden körülményekben kitanulni nem könnyű; azon fölül, hogy idő, helyzet, események, szomszédság, institutiók, iskolák által mikből körül belül a nemzetek nevelése áll – nem csak el-, de gyakran egészen meg is változik –, igen sok visszaélésekre vezethet, igen sok rosznak lehet kútfeje, ha helyes tapintatunk elbizottságában, vagy rossz akarattal sajátságokat tulajdonítunk nemzetnek, mellyek nem sajátságai; jellemet, melly nem jelleme, s ez ürügy alatt megtagadjuk tőle az alkotmány szabad levegőjét, s kimondjuk rá mintegy a kárhozatost, hogy fuljon pénzébe, ki pénzt, dicsőségébe, ki dicsőséget szeret."

S bár Vörösmarty itt tagad, a negatívumokból kiolvasható óvása és féltése, hiszen a magyarság európai megítélése sokáig ingadozott. Nem egy régi dokumentumból legfeljebb a harci erények dicsérete olvasható ki, kevéssé a tudomány s a művészet terén tett előrelépés. A nemesi „alkotmány" a külföldi szemlélők jórészénél inkább megrovást váltott ki, mint egyetértést (gondolhatnók Schlözer *Statsanzeigen*jének a magyarságot elmarasztaló soraira), és talán ismerős volt Vörösmarty előtt ama vita, amely Orczy Lőrincnek egy verssorából indult ki: Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés? – és amelyre több tanulmány válaszolt, meg nem nevezve, mire céloznak, hangsúlyozva nyelvnek, kereskedelemnek, nemzeti jólétnek elválaszthatatlanságát. Metternich véleménye szerint a magyarság alkalmatlan, csalfa és megbízhatatlan voltánál fogva, az ipari-kereskedelmi tevékenységre. Ezzel szemben Széchenyinek kereskedelmi-ipari tevékenységét szorgalmazó tervei állnak, ám ezek sem tudták lényegesen módosítani a magyarságról sugalmazott külföldi képet. A Vörösmarty-szemelvény azonban az „alkotmány szabad levegője" fordulattal túlmutat a nemzetkarakterológia veszélyeit fejtegető részeken, s a változó-fejlődő nemzet lehetőségeivel a fejlődés-változás megcélzott irányát jelzi. S egyben vitatja a statikus nemzetfelfogás eszméjét. Vörösmarty a továbbiakban a franciák esetét hozza elő, és így az értekező távolságából értelmezheti a franciák „gyarlóságának okát". A következtetés nemcsak a franciákra érvényes, a nemzet „képesebb" részét az „önismerés nehéz tudományára" kell nevelni (ez teljesen Széchenyi István gondolata), az „önigazgatás terhes hivatalára" kell előkészíteni, „hogy értelmes és erős, munkás és gazdag legyen, nem csak kitűnő egyeseiben, hanem tagjainak lehető legnagyobb számában." Ami egyben a nemzetet alkotó közösség jellegének megváltozásához vezet: a rétegeket, csoportokat, „kasztokat" mereven elválasztó falak lassú lebontásához, az egységhez. Nemzetiség és alkotmány: e kettős jelszót Vörösmarty is a magáévá teszi Széchenyi nyomán, hiszen „nemzetiség nélkül nincs egység, egység nélkül nincs jövendő". S ha a hatalom az egységhez segíti a magyarságot, akkor a trón „dicsőn és rendítlenül fog állani" az alkotmányos alapon, „melly oly széles lesz és erős mint maga az ország".

Ehhez a gondolatmenethez idézhetjük a *Liszt Ferenchez* küldött óda sorait, amelyek a „nagy fiak"-at és a „gyengék"-et egyként megszólítják, hogy „tenni, tűrni egyesüljenek", s az óhajt, amely a trónus szilárdságát és a kunyhók boldogságát és erősségét elérendő célként tünteti föl. S ha ez megvalósul, akkor – s most ismét a cikkre utalok – nem lesz akadálya annak, hogy a nemzet „méltó törekvésekben fejtse ki erejét".

Vörösmarty itt is, versben is Széchenyinek tulajdonítja a kezdeményező szerepet. A *Világ* olyan munka, „mellyre megindúlt a rég pangó vér ereinkben/ S a haza szíve felélt százados álom után..." A cikkben pedig Széchenyi gondolatmenetét ismertetve eképpen szól: „Elmondja gr. Széchenyi e lapokon, mint vett fő részt a szunnyadó nemzet fölébresztésében, felvilágosításában". Másutt „tehetetlen kor"-ról beszélt a költő, itt „hosszú nyugalom"-ról, „tespedés"-ről. Ennek tűnte után az iparkodás kora érkezett el, és Széchenyi javaslatai jelentős mértékben járultak hozzá a tettvágy feléledéséhez. *A Kelet népé*t szemlézve, polémizálva egyes kitételeivel Vörösmarty természetszerűleg jut el a németség és a szlávok, valamint a magyarság viszonyának taglalásához. 1841-ben vagyunk, de már a magyarság nem egy gondolkodóját áthatotta a „pánszláv" veszély tudata. Annál is inkább, mivel Ján Kollárnak először 1824-ben kiadott *Slávy dceráj*a *(A dicsőség – a szlávság – leánya),* illetőleg a szlávok irodalmi kölcsönösségéről írt értekezése az 1830-as évek végétől lel magyar ismertetőre, és ekkoriban kezdődik meg az éles vita a szlovák diákok iskolai-önképzőköri szervezkedése körül. S nem utolsó-

sorban a horvát mozgalmak foglalkoztatják a magyar közvéleményt (párhuzamosan a horvát nemzeti mozgalom röpirataival és lapalapításával). A német veszélyt Vörösmarty nem minősíti jelentősnek, a magyarországi németség nem fenyegetést okozó tényező. A magyarság megfelelő eszközökkel (nyelvének őrzésével) képes arra, hogy a német kultúrából sugárzó vonzásnak ellenálljon. Viszont a pánszláv „tervkoholásokat", amelyek a magyarság „meggyűlöltetésére, törvényeink megvetésére s egy új, minden köteléket felbontó elv behozására" irányulnak, oly mértékben véli veszélyeseknek, hogy ismertetésében viszonylag részletesen kitér erre az egész magyarságot foglalkoztató kérdésre. S ez a probléma ad lehetőséget Vörösmartynak arra, hogy kifejtse a maga nemzetelképzelését, összekapcsolva az elidegenedett arisztokrácia bírálatával, és töprengve azon, hogy mi a művészet s a tudomány helye a nemzeti gondolkodásban, illetve: hogyan válhat teljessé és egésszé a nemzet, ha a művészet és a tudomány megmagyarosodik.

Amit Vörösmarty a pánszláv veszélyről ír, az sem nem önálló, sem nem eredeti, hanem benneélt a magyar köztudatban. Nem a legszerencsésebb módon fejtették ki azok a cikk- és röpiratszerzők, akik tudtak szlovákul vagy horvátul. Ugyanis valóban felébredt a szláv összetartozás, a szláv nyelvrokonság eszméje, és ez együtt az amúgy is ébredező, bár még határozott alakot nem öltő (szlovák, szerb stb.) nemzeti tudattal jórészt ugyanazokat a tételeket tette a nemzeti gondolkodás alapjává, mint amelyeket a magyar nemzeti mozgalom. Csakhogy ellenkező előjellel. Vörösmarty a magyarság öntudatosodását, nemzeti államra törekvését „törvényes alapon nyugvó nemzetiség"-nek nevezte, ám a szlovákok, szerbek stb. anyanyelvhasználatát a családi körre szeretné korlátozni, és felrótta nekik, hogy „még mai napig sem akarnak egészen megmagyarosodni", erre válaszként a másik táborból keserű hangok hallatszottak a magyarosítás ténye és még inkább módszerei miatt. S az sem vitás, hogy a polémia hevében a nyelvészet, az irodalom, a történetírás szolgálatot teljesített: a kulturális elsőbbséget, az őshonosságot bizonygatták mindkét oldalon. A szlovák és horvát szerzőktől származó röpiratok nemcsak vélt és valódi sérelmeket hangoztattak, hanem támadtak is, az érveket nem egyszer a magyar teoretikusok szótárából kölcsönözve. A magyarországi szláv mozgalmakra – így érezte Vörösmarty – „éjszak rémes árnyai" borultak, intésképpen ott sötétlett a lengyel példa. A magyar társadalom emlékezett arra, amikor orosz csapatok támadtak lengyel felkelőkre, akkor Pest-Budán szerb-magyar összecsapásokra került sor. A szerbek az oroszok, a magyarok a lengyelek mellett foglaltak állást. Vörösmarty polonofil költészetében a *Szózat* eszmevilágával rokon gondolatokat lelhetünk: a veszélyeztetettség és a nemzethalál riasztó képeit a közeli múlt történelmi realitása hitelesíti. A költő cikkében „elcsábítottakról" értekezik, a „legvészesebb, mert alattomos, forradalomnak hintetnek magvai", állítja. Igaz, példája nem szerencsés, a „holdban járó Cs... féle had"-at tünteti föl, az *Athenaeum* Csaplovics Jánost bíráló írásaival egybehangzóan. Csaplovics fiatalon írt szlovák verseket, de inkább német nyelvű szerzőként vált ismertté, aki sokat tett Magyarország néprajzi leírásáért. Ebben a minőségében a *Tudományos Gyűjtemény*nek s a *Kedveskedő*nek munkatársa lett. Az 1840-es évek elején csatlakozott a szlovák nemzeti mozgalomhoz, sérelmesnek érezvén a magyarosítás túlbuzgóságait, mindenekelőtt Zay Károly alapjában elhibázott uniótervét. Zay gróf veszélyeztetettnek hitte az evangélikus egyház keretén belül kisebbségben lévő magyarság helyzetét, és a két protestáns egyház uniójával (a reformátusok közt alig akadt nem magyar anyanyelvű) a magyarosodást, azon belül az evangélikusok magyarosítását célozta meg. Minthogy Észak-Magyarországon az evangélikus lí-

ceumokban szervezkedni kezdett a szlovák anyanyelvű ifjúság, Zay terve ellenük is irányult. Ebben a kérdésben került Csaplovics szembe a magyar nemzeti mozgalommal, és ezekután tette a magáévá a szlovák nézeteket (például azt, hogy a barbár honfoglalók a szlávoktól tanulták a kultúra alapelemeit. Ezt a tételt joggal vitatta a magyar oldal.).

A pánszláv veszély ekkor még a magyar publicisztikában és közvéleményben nem kapcsolódott össze a német hatalmi aspirációk miatt érzett félelmekkel. Ám a negyvenes évek közepétől egyre inkább a két tűz közé szorult és ezért a nemzetiségét feltétlenül erősítő, bázisát kiterjesztő magyarság létrehozása a nemzeti mozgalom célja. Ez is magyarázza a magyarosítás türelmetlenségét. Vörösmarty megjegyzései errefelé, így Wesselényi Miklós röpirata felé mutatnak, és eltérést jelentenek Széchenyi István 1842-es akadémiai beszédének álláspontjától.

Ami azonban Vörösmarty leleménye: a pánszláv veszély nemzetre kártékony vonásainak összekapcsolása „véreink" elidegenedettségével. Már 1837-ben olvashatjuk a *B. P. emlékkönyvébe* című versben:

Nőtelen országnak méltán mondhatni hazánkat,
mert szívben s szóval hölgyei nem magyarok.

Nem kevésbé keserű *A színház nemtője* című vers hangvétele:

Ez nem jő, mert gond apasztja,
Az, mert idegen,
Ez, mert mindent, a mi honi
Megvet hidegen.

Ugyanebből az esztendőből való *A magyartalan hölgyhöz* és az *Elhagyott anya*:

E bús anya képe te képed, o hon!
Márvány kebel átka van asszonyidon.

S a cikk szavai:

„Ne szóljunk-e nagy urainkról, fő nemeseinkről s kivált úri hölgyeinkről? (...) De hallgasd beszédeiket, azon beszédeket, mellyekben szivök szól, nem ünnepély, nem fitogtatás, vagy épen gúny, hogy a csorda megengeszteltessék, hallgasd meg őket, elszomorodol, megszégyenülsz, elcsüggedsz; mert e megvetésben rövidlátás, gőg, s egy jellemtelen kornak hitványsága van."

A következtetés egyértelmű, a főrangúak „németezése" „nemzetiség fogyasztó", minekutána az alapigazság ilymódon hangzik:

„Minden nemzetnek csak saját nyelvében vannak letéve kiirthatatlanul gondolkodása, érzelmei..." Ez a Herdertől a magyar gondolkodásba átszármazott tétel a XIX. század eleje óta sokszor sokféle formában került elő, és Herdertől függetlenül olykor a magyar szokások, öltözetek, táncok apológiájával párosult. Vörösmarty a nyelvi központú nemzettudatot tovább rétegzi, a főrangúak visszahódítása mellett a szintén közeli múlt történelmi tanulságára hivatkozik: a zemplényi „vérengzésre", a kolerafelkelésre. Vörösmarty számára a tanulság itt is nemzeti célzatú: a magyar jobbágy kevésbé lázítható ura ellen, mint a másnyelvű. S ez csak részben oldható meg telepítéssel, a magyar elem erősítésével ott, ahol erre szükség és lehetőség mutatkozik. Legalább olyan

fontos a nemzeti nyelv megvetésének, a hanyagságnak, az „idegenség”-nek felszámolása, mivel a mai magatartás következtében pusztul a „nemzeti örök”(ség).

S még mindig a nemzetiség és a nemzet lényegének körvonalazása: a nemzetiség része a magas fokú tudomány s a művészet. Ám csak akkor, ha valóban magyar. A költő szavaival: „mindaddig tudomány és művészet meg nem honosodhatik, míg az magyarságban s nemzetiségben nem verhet gyökeret”. Bessenyei Györgyig visszanyúló gondolat arról, hogy minden nemzet a maga nyelvén lett tudóssá. A költő elismeri, hogy csak fokonként lehet mind följebb lépni, jó iskolák, tanítók képzése révén. Míg ez meg nem történik, az „idegen ajkú vidék” magyarosodását hiba volna várni. A divatos mesterségek ugyan szaporítják a német elemet, de „a mi még kezünkben van”, tudomány, művészet, mesterség, szívós munkával lehet a magyarság terjesztője. Itt Vörösmarty a reformkor egy lényegi gondolatát mondja ki, egyben a nemzetiségi törekvésekkel való összeütközések forrásához értünk. Ugyanis a magyarosítás visszatetszést keltett a nemzetiségét egyre öntudatosabban ápoló másajkú népeknél. Annál is inkább, mivel a magyar nyelv kiterjesztésének szándéka nem szorítkozott a felsőbb államügyek intézésére, hanem a helyi hatóságok tapintatlan módszerei következtében fölös indulatoknak lett okozója: áthatotta az iskolaügyet, a nemzetiségű többségű falvak, megyék teljes ügyintézését. Illegális magyarosítást emleget a kérdés szlovák kutatója, Daniel Rapant. A magyarosodást-magyarosítást súlyosan terhelte az indulati elem, nem egyszer üres retorika, amely alsóbb szinten erőszakkal párosult. A magyar államnyelvvé emeléséért folytatott harc mindvégig összekapcsolódott a nemzetiségi érveléssel, a szláv és egyéb aspirációkkal vívott küzdelmekkel, amelyek nem a fogalmak tisztázódását, hanem a vita elmérgesedését eredményezték. A kormányzat halogató taktikája sem kedvezett a mérsékeltebb nézeteknek. Majd a negyvenes években a magyarság nem egy képviselője – német röpiratok hatására – mintegy ütközőállamnak, német és orosz érdekek összecsapása területének véli Magyarországot. Bár a magyarosítás – főleg a módszereiben – jogos bírálatban részesült, például Széchenyi Istvántól, aki pontosan tudta, hogy a szólás még korántsem érzés, a tárgyszerűbb értékeléshez nem árt ismernünk azt a politikai hátteret, amely előtt az egymás ellen irányzott vélemények csatáztak. Más kérdés, hogy a vitázók frazeológiájában igen sok volt a hasonlóság.

Vörösmarty ebbe a vitába kapcsolódott be. Azt is mondhatjuk, hogy a nemzetiség ismérvei körül folyt a küzdelem. Hiszen a nyelv szerint csoportosított nemzetegyedek leírása különbözött a XVIII. század „hungarus”-tudatától, amely sokkal inkább kormányzati egységben, földrajzi meghatározókban gondolkodott (az országismeret mint iskolai tantárgy jellege is ezt sugallta), valamint közös kulturális hagyományban, amelyben a közösség alapjául a latin nyelvi univerzalitás szolgált. A XVIII. század végén, II. József viharos eseményekkel robajló „epochá”-ja alatt repedezik a hungarus patriotizmus, amelynek ingatag és bizonytalan voltát Kazinczy Ferenc és Berzeviczy Gergely vitája demonstrálta. A további évtizedek még inkább utóvédharcokra kényszerítették a hungarus patriotizmusnak a nyelvi nacionalizmust tagadó képviselőit. Ám önmagában a nyelv és annak jogaiba helyezése még nem jelentette a nemzetet. Ehhez más területeket is meg kellett hódítani, és Széchenyi István joggal tulajdonította magának az irány jelölésében az elsőbbséget. Hiszen mind a nemzeti intézményrendszer kezdeményezésében (kaszinók, lóverseny, színház, akadémia), mind a gazdasági-társadalmi élet területén ő mutatta meg a követhető utat. A hozzá csatlakozó szellemi élet egy része azonban túl-ment a Széchenyi választotta és az „eszély” által kiszabott ösvényen. S a Széchenyi által megkülönböztetett módszerek, az észé és a szívé, egy-

mástól elválasztva követhetetleneknek bizonyultak. Mert – például Vörömarty számára – csak együtt, egymást kiegészítve voltak értelmesek és nemzetiek. Vörösmarty helyesli az Adam Smithtől átvett célkitűzést: „a lehető legnagyobb résznek (alkotmányos úton) boldogítása" felé kell haladni. Itt Vörösmarty megáll, és nem követi Smitht (talán nem is ismerte, csupán Széchenyi nézeteinek szűrőjén keresztül). Mivel sem a szükséges kölcsönös rokonszenvről, sem az önérdek mozgató erejéről nem olvashatunk. Annál inkább a honszeretetről (majd az *Athenae*um 1843-as évfolyamában jelenik meg ilyen címmel Vörösmarty-vers), amely sürgeti az adamsmithi tételek megvalósítását. A honszeretet azonban nem értelmi, hanem érzelmi tényező. Ezt az érzelmet kell fölnevelni, s hogy „belőle, mint kútfőből, a nemzet boldogsága áradozzon, ne vonjuk meg tőle a táplálatot." Majd a továbbiakban: „Neveljük fel azt és erősítsük, a múltnak emlékei s tegyük munkássá a jövőnek kilátása által, s e szeretet ösztönözni fog, hogy az úton, melyet az értelem kiszaband, rendíthetetlenül haladjunk előre."

Már itt, alább még határozottabban, a nemzeti tudat ismérvei közé sorolja a költő a történelem hagyományának integrálását a nemzetismeretbe. Mintha Kölcsey *Hunszt*jának a múlt árnyai elutasítását sugalló felfogását módosítaná, és ugyan nem a múltba merengést, de a múlt számontartását is a honszeretetet építő tényezők közé emeli be. Nem annyira Kossuthnak valóban érzelmi elemektől színezett retorikáját és agitatív erejét hiszi Vörösmarty követendőnek, mint inkább a nemzeti tudat szélesebb körű megalapozását lehetségesnek. A „szívben gyökerezett honszeretet" lehet a „nemzet hajójának éjszakmutatója" – írja a költő, és az értelem „ki fogja találni, merre vegye útját, a nemzeti boldogság új világa felé". Éppen ez az, amely körül olykor nem hangzik el több, mint néhány üres szó. Akikre a feladat hárulna, elhanyagolják „saját történeteinket, megvetve vagy legalább nem eléggé pártolva a külföld remekei mellett irodalmunk s művészetünk zsenge termékeit, nem beszélve legfőbbjeink, csak ünnepiességből, nyelvünket, mik nélkül pedig nemzetiségünkhöz híven ragaszkodni nem fogunk." S hogy mennyire fontosnak tartja Vörösmarty ezt a tételt, a következőkben axiómaszerűen ismétli. Megismétli már csak azért is, mivel a cikk további részeiben az irodalom és a képzőművészet megbecsülésének hiányáról töpreng, egészen konkrét esetet említve, a magyar neoklasszicista szobrászat jelesének hányatott sorsát, Ferenczy Istvánét. A költő, maga „kitérés"-nek minősíti e passzust, ám szükségesnek, mivel elvi síkra terel egy vitapontot, a nemzetiség mibenlétének, ezen keresztül egy(nem létező) dichotómiának, a szív és az értelem ellentétének a honszeretet körébe vágó problémáját.

„Nemzetek kincse, mellyre büszkén hivatkoznak, saját történeteikben, irodalmokban s művészetökben van letéve, eltörölhetetlenül még akkor is, midőn nem léteznek többé..."

Hogy itt Vörösmarty Ossziánra célzott-e, vagy a Magyarországon már ismert, Vörösmartyval levelet váltott cseh František Palacký-ra-e, akinek nemrég jelent meg németül cseh történetének első kötete, esetleg az antikvitás tanulságaira, aligha perdöntő. A lényeg az eddig a nemzeti tudat ismérvei között nemigen emlegetett tényezők felértékelése. Közvetlenül Széchenyinek szegezve a kérdéseket: „Hiszi-e a szerző, hogy kifejlett irodalom s művészet nélkül nincs nép, melly a nemzet magas nevét megérdemlette volna? (...) Hiszi-e, hogy az irodalom és művészet termékei azon lenyomatok, mellyekben nagy s az isten képére teremtett nemzetek alakjaikat fen hagyják?"

Az 1840-es *Emléksorok* néhány részletét idézzük a prózai szavak mellé, melyek bizonyítják, hogy a nemzet jellemzőinek ez a bővítése mily mélyen foglalkoztatta költőnket:

„Emlékek nélkül nemzetnek híre csak árnyék."
„A múltat tiszteld a jelenben s tartsd a jövőnek."
„A múltat tiszteld s a jelent vele kösd a jövőhöz."

(ez utóbbi változatban egyenes utalás Kölcsey *Husz*tjára)

„Emlékek őrzik a nép életét"
„A népek és országok életét
Emlékek szentelik fel a világnak..."

S most idézzük a költő szemrehányását: a nemzeti történetet többnyire idegen szellemmel írták meg. „Megbecsüljük-e egy két darab emlékeit, melyek tán maradtak?" Népesítik-e a köztereket újabbak, Révai Miklósé, Kazinczy Ferencé, Virág Benedeké? Ferenczy István sorsának ecsetelésekor Vörösmarty visszatér a Kazinczyéra, „e szegény literátor"-éra, akiről Kölcsey Ferenc oly megrendítő képet festett akadémiai emlékbeszédében. Vörösmarty cikkében a Ferenczy István körül kialakult hírlapi vita érleli meg a megállapítást: Széchenyi István szerencsétlenül szólalt föl Ferenczy ellen a Mátyás-szobor korszerűtlenségét hangoztatva. A Széchenyi emlegette angol példa már csak azért sem állja meg a helyét, mert, ha Irland esetét nem számítjuk is ide, az emberiség „óriási kínja", a nyomor sehol másutt nem tűnik jobban elő. A pauperizmus bőséges teret kapott a magyar hírlapokban (és a magyarországi német lapokban is), Vörösmarty egy jövendő polgári fejlődés árnyoldalait festi:

„Halljuk koronként a gyárnapszámosok égbe kiáltó inségét, mellette Nelson még sem fog szobor nélkül maradni, nem a többi vállalatok elhagyatni". A művészetpártolás független ama „begyógyíthatatlan sebtől". Vörösmarty ebben a vitacikkben csupán néhány fő kérdésre koncentrál, a középpontban a nemzet, az állam új lehetőségei állnak, s ezzel kapcsolatban a nemzeti tudatba integrálandó elemek leírása. A múlt és a jelen szembeállítása itt sem hiányzik, a százados, ezeréves álom, szunnyadás érzékeltetése ellenére a múlt történelmi fölmérését sürgeti a költő. A szembeállítás során az egyik tényezőt sem értékeli túl. Míg a múlt a nemzeti önállóság hiánya miatt marasztalható el, a jelen még csak a fejlődés egyik állomása, ahonnan tovább kell haladni. Kísérlet a szélesebb ívű kibontakozásra, ígéret a jövőre nézve:

„Századokat éltünk öntudat, önérzet nélkül, vak tapogatásban, s e chaosból csak egy új politicai élet, több jó vagy balsikerű kísérletek, hosszabb tapasztalás emelhet ki azon tisztaságra, ahol az érzelem heve s az értelem világa nappá egyesűlhet hazánk felett, hol tudva mit s hogyan, akarni fogjuk azt, a legkifáraszthatatlanabb honfinak lelkesedésével". Ez az új politikai élet igényli a vitát, ám a magyar közélet még tanulja a demokráciát. Vörösmarty értekezése elején egy apró lábjegyzetben tanúskodik az ellenzék üdvös szerepe mellett. „Egy kis ellenszólást, ha az nincs, pénzen is meg kellene venni, mert az a legkiáltóbb alkalom, tehetségünkben a való s igazság melletti harcban kitüntetésére". Ennek fényében Vörösmarty másképpen értékeli a *Pesti Hírlap* és különösen Kossuth cikkeit, vitáit, mint Széchenyi. Ez egyébként azt is jelzi, hogy a magyar politikai élet szerkezetéről mások az elképzelései, mint a legnagyobb magyarnak.

Mint ahogyan óvatosan vitázik *A Kelet népé*ben érintett többi kérdésről, a közteherviselésről, a nevelésről és más egyébről.

Ezen a ponton bevégzem a cikk részletes ismertetését, mivel új elemek már nem merülnek föl. Az jórészt Vörösmarty esztétikai nézeteit tárgyaló dolgozatba illik, miképpen értékeli Tretter György német xéniáit, s miképpen marasztalja el, koholmánynak s nem költészetnek nevezve, mivel „hiányzik bennök ama legbensőbb valóság szentsége". A közteherviselést Vörösmarty helyeselte, összhangban a reformkor legjobbjainak elképzelésével, a nevelés kérdését pedig a „nemzetiség tekintetéből" tartja fontosnak. Végezetül költőnk méltányolja Széchenyi bátorságát, hogy szólni mert, hogy kifejezte nem mindig igazolható aggodalmait. Olvasóit felszólítja, kövessék Széchenyit „örökké munkás, s minden áldozatra kész hazafiságában".

Vörösmarty határozott állásfoglalásában körvonalazta, milyen feladatokat lát a nemzet előtt. S egyáltalában nem mellékesen, a művészet, a tudomány (azon belül a történetírás) nemzeti tudatot, nemzetiesedést és igazabb magyarságot formáló lényegére figyelmeztetett. Jó érzékkel látta meg a magyar politikai struktúra változásait, a közvélemény létesülését, továbbá azt, hogy fölösleges vádaskodásokkal „elpazaroljuk a haladás idejét". Az 1840-es évek költészete továbbírja a cikkben kifejtetteket, továbbfogalmazza, finomítja a magyar nemzetegyéniség jellemzését. *Honszeretet* című versében olvasható: „S nemcsak dicsőké a haza;/ A munkás pór, szegény,/ Bár észrevétlen, dolgozik/ A hon derűletén." A költemény értelmezéséhez a *Keserű bordal*lal való szembesítés segíthet, illetőleg a visszatekintés a *Szózat*ra. A *Szózat*ban – akárcsak itt – megfogalmazódik a korszerű hazafiság eszméje, amelynek tévesztethetetlen alapja a morális magatartás. S ha a reformkor gondolkodástörténetének folyamatába helyezzük ezt az egyetemesre és hazaira irányzott fogalmi tisztázási szándékot, akkor ebben egyként meglelhetjük a nemesi önvizsgálatnak, a haza–haladás–európaiság összefüggéseinek több elemét, valamint ama költői-vízionárius erőt, amely a nemzetsorson töprengő magatartást a Kossuth–Széchenyi-vitában fölmerült dilemmákhoz párosítja. Már a *Szózat*ban fölbukkant a haza és emberiség, a magatartás és a történelem antinómiája, amelyet a „rendületlen" helytállás kategorikus imperativusa hozhat szintézisbe. Ez emelheti túl a hazafit a személyes és az egész közösséget érintő kudarcokon. Mert a kudarcok ott leselkednek a herderi jóslat nemzetpusztulást hirdető igéiben éppen úgy, mint a rokonnak érzett lengyel nemzet sorsában; az észt, erőt és szent akaratot veszejtő közömbösségben, a nemzet legrosszabb tulajdonságait reprezentáló *Unalom*ban, amely első indítékában talán a byroni hősök spleenjére lenne visszavezethető, továbbá arra a közömbös magatartásra, amelyet az „úri hölgyek" tanúsítanak a nemzeti üggyel szemben, de ama nemesi önelégültségre és dicsekedésre is, amely Bessenyei György óta magyar írók kíméletlen bírálatának tárgya. A „kihalt vágy s elpártolt remény" fenyegette magyarság számára kell megfogalmazni azt az emberiségre és a hazára tekintő magatartásformát, amely éppen a Széchenyiével egylényegű riasztó látomások érzékeltetésével döbbenti rá a hazafit az etikai megtisztulás lehetőségére. S amikor Vörösmarty említett értekezésében Kossuth nézetét vélte a jövő szempontjából követhetőnek, az 1840-es évek gondolati költészetében Széchenyi óvó-féltő igéit is megszólaltatta, s a kíméletlen önvizsgálatot, a lelkiismereti készenlétet a honszeretetet ismérveként igényelte. Mind a *Keserű bordal,* mind a *Honszeretet* nagy romantikus tirádáiban (*Honszeretet* 25–40. sor) fölzeng a másik lehetőség, a realitással bíró esély: a tenni vágyó egyén nem talál nemzetére, a nemzetnek hozott áldozat hiábavalóságnak bizonyul, „sorsok csalfa volt", „S elhagytak hitlenül/ Szerencse és világ..." A *Keserű bordal* „meg-

oldása", katarzisa az egyéni helytállás, a majdnem valószínűtlen, a mámor okozta állapot irányába mutat; a *Honszeretet* az utópiák reménykedésével határos területen látja meg a kibontakozást, előbb az újra kelő „Göröghon" példáját idézi a költő (itt a *Zalán futása* II. énekére gondolhatunk vissza: ott az elpuhult nép elmúlt dicső korának görög és magyar hasonlósága jelentette a közöset); a megújult Göröghon példájának lelkesítő erejéből merít reményt a költő, hangsúlyozottan a jövő időbe téve át a megújulást (az utolsó négy szakaszban két ízben is a *lesz* köré csoportosítja mondandóját). A *Keserű pohár*ban megszólított honfi önmagában bízhat csupán; abban, hogy a női hűtlenség, a barát árulása, a nemzeti hálátlanság, az elhagyatottság ellenében megőrzi tetterejét. Ismét a tett romantikájába ütközik, amely a világot megvető, világtól elforduló spleenes érzéssel szemben a morális magatartás megalapozója lehet (miként Széchenyiben is dúl e két érzés). A *Honszeretet* továbbgondolja a közhasznú cselekvés kérdéskörét („Munkára, tettre kész" „minden"). Csakhogy itt a személyesség helyébe az egyetemesre tekintő gondolat kerül; a realitással számot vető, „széchenyis" töprengések helyébe a lelkesedve földobogó föld ereje, a görög példa igéinek testté válása, a nemzeti föltámadás. Erre utal a szakrálisba-mitológiaiba átcsapó szókincs, amellyel a vers zárul. Míg ennek 40. sorától kezdve új motívumként a láng és a szikra képzetkörének fölbukkanása jelzi a tónusváltást, előbb az antikvitás földjének emlegetése, majd a szimbolikus erejű szónak szakrális elemmel való feltöltődése teljesíti ki a szinte himnusszá váló ódát:

Oh honfi, őrizd e tüzet
S ne félj, ha vész borúl:
E szikra fényt ad és hevet
S ég olthatatlanúl.

Emellett a záró szakasz szinte összefoglalja, még egyszer megnevezi mindazt, amiről már az előzőekben szó volt. Akár olyan formában, hogy előbb a másik lehetőséget reprezentálta a felvillantott kép („S midőn setét lesz a világ / És minden tűz kiég.../ Bal századoknak éjin át..."), akár olyan formában, hogy a korábbi megnevezésre játszik rá a rokon képzésű szó. Ám ez az összegzés a Göröghon föltámadásában hívő gondolattal együtt töltheti csak be szerepét; így lehet válasz a *Zalán futása* elégikus soraira. Míg ott az Epameinondászt és Miltiadészt veszített nép hanyatlása miatt zeng a panasz, s egyben az értékek tűnte miatt a sirató, itt – kibontva a tűz, a szikra motívumát – a „kihűlt hamvából" éledő Göröghon „régi hősei"-t látjuk, a honszeretet „szikrá"-jának hatalmát tanúsítva.

Így lesz a „cím" a motívumláncolat elindítója, kezdőpontja; és töltődik föl fokozatosan a mitológiára utaló és nem pusztán szókép értékű jelképes tartalommal. Azt kellene még számba vennünk, hogy a *Zalán futása* egy mozzanatának visszaéneklése mellett a *Szózat* roppant ellentétei miként kapnak helyet a versben. A *Szózat*ban az élet és a halál lehetőségként, nemzetsorsként merül föl, ugyanakkor jelképei is a létlehetőségeknek. Az 1836-os versben egymásnak feszülnek a különféleképpen megnevezett esélyek, méghozzá történeti perspektívába helyeződve (ez az időtényező), a nagyvilágba kivetítve (ez a tér tényezője). A történelem a *Honszeretet*ben is megjelenik („bal századoknak éje"), mint ahogy a „világ" újra tere a honfi cselekvési esélyének. Ehhez a „mitológiai" járul, s innen már természetes és rövid lépés következhet a szakrális felé. Ez a szakrális azonban kizárólag azáltal töltheti be hivatását, ha a legfőbb értékkel a versben ez a nemzet – azonosul, s egy új nemzeti mitológia kiformálódását segíti. A fel-

támadás („Az élet (...) újra feldobog. / És újra felvirul a föld) a bal századok éjén csupán a honfi őrizte szikrában élő nemzet új létre ébredése, amely a tavaszünnepben testesül meg, a természet körforgásának törvénye szerint (a bal századok éjére a hon napja következik). Így lehet a „nemzet isten képe", rendelkezvén mindazokkal a jellemzőkkel, amelyek félreérthetetlenné teszik a nemzet isteni voltát:

Nemes, nagy és dicső,
Hatalma, üdve és neve
Az éggel mérkező.

(S hogy a honszeretet szikráját őrző honfi miképpen nőhet kozmikus távlatokba, azt az 1844-ből származó Kölcsey Ferenc emlékének szentelt epigrammák bizonyítják: „Egy nagy természet fényköre hunyt le veled"; „A hon egén egy szép nap köre hunyt le veled"... Az itt nem idézett, első számmal jelzett epigramma indító sorának áthúzott változatai is erre utalnak: „Nem földrengés ez, haza földünk szíve [keble] dobog fel..." „Reng-e a föld? igen, a hazaföld jajdúlva dobog fel...")

Ugyanebben a képzetkörben mozog *A hazafi* című vers. Disztichonjai elégikus megoldást sejtetnek, szó- és képkincse az említett bordallal és ódával rokon. A tér- és időviszonyok hasonlóak a korábbi versekéihez, az elmúlt századok éveihez a végzetek árnya takarta jövendő párosul, a tér a „kedves hon messze határá"-ig terjed, illetőleg a trón kebeléig. A jövendő ismét utópisztikus helyzetet ígér, igazolja a jelenben rejlő többértelműséget, azt, hogy egyként jogosult az „aggodalom" és a „szent" érzelem. Kevésbé a hazafiról, inkább újra a honszeretetről szól a beszélő, jóllehet csupán a sejtés, a várakozás indokolja egyiket is, másikat is. A *Honszeretet*nek már az Árpád ébredésében előlegezett fölismerése, a „munkás pór" értékes hozzájárulása a nemzetépítéshez, itt halvány utalás formájában búvik meg a verssorok közt; a földrajzi teret áttekintő képzelet majd horizontálisan is bejárja a hazát:

Fölhat a trón kebelébe szilárd, hűségteli gonddal,
Munkás szánat közt a kalibákba benéz...

(Az első, áthúzott változatban a *munkás szánat* helyett még „Szent érzelmek köztt" állt, de ezt a következő sorra tartogatta Vörösmarty.)

Erősen módosítva a *Liszt Ferenchez* gondolata tér vissza: a világ „hírhedett" zenészét köszöntő ódában óhaj- és sóhajszerűen fogalmazódott meg az a reménykedés, amely *A hazafi* című versben tetté akar lenni. Míg a trón és a kaliba (ha úgy tetszik: vár és kunyhó Eötvös József románcára emlékezve, palota és kunyhó Petőfire utalva) egységét sürgeti a költő, addig a szó és tett módozatain töpreng. Talán még ritmikailag is ez utóbbi hatásosságát igyekszik kiemelni: „Mit kell szólnia, mit tennie érted, o hon!" (A pentameter két része a *mit* nyomán válik szét, így a *tennie* daktilusának hangsúlya egybeesik a magyar szóhangsúllyal.)

Szó és tett egységbe kell, hogy forrjon: a következő verssorban, amely a jövendőbe hajlítja az esély valóra váltását, a „fáradozó fő" sikerének tulajdonítja a vágyott nemzeti boldogságot; az ezer fej gondolatának a nép óriás kezében történő végrehajtása tömörül jelzős szerkezetté. A jelenben, sugallja a végkicsengés, még nem talált vissza a lélek a testbe, még keresi a zöld ágat a „hon koszorúja közé". Megint a hagyományos képkincsből merít Vörösmarty, a „zöld ág" a jobb világ, a „még jön idő"-t beteljesítő korszak jelképe. A testből a lélek kiszállott, keresi a zöld ágat: a bibliából vett szimbó-

lum a vallásiból a nemzeti körébe került, s ezt nemcsak a záró verssor utalásrendszere tanúsítja, hanem az a tény is, hogy a honért érzett aggodalom: „szent érzelem".

Az eddig bemutatott versekhez képest egyszerűnek, sőt némileg egyszerűsítettnek tetszik a *Szabad föld,* valamint a kritikai kiadásban kéziratból közölt, cím nélküli és inkább fogalmazványnak, első változatnak ható [Becsületes ember...] Az előbbi a *Mezei naptár gazdasági kalendárium a nép használatára 1844-ik szökő évre* című vállalkozás számára készült. A vers az „örökös megváltás" nyomán szabaddá lett nép ábrándját érzékelteti, az 1843/44-es országgyűléssel kapcsolatos reményeket, szinte hősi párversbe szedve a reformokért küzdők programpontjait, így a közvetlenül a néphez beszélés regiszterében helyezhető el a vers. Nem ez az első eset Vörösmarty pályáján, hogy az amúgy is időszerű népnevelés érdekében népdalutánzatok hangján szólal meg, netán kalendáriumnak szán irodalmi alkotást (mint mesenovellái egyikét-másikát). A népnevelés lehetőségeinek kimunkálása már a XVIII. században fölmerült, a nép iskoláztatása, az iskolaalapítások érdekében sokat tett például Kazinczy Ferenc, nem utolsósorban Rousseau nyomán a felvilágosodott eszmeiséget magában foglaló „nemzeti" nevelést sürgetve. A népies törekvések tartalmazhatták (bár nem mindig tartalmazták) a néphez szólás igényét, a népnek szóló gyakorlatias jellegű vagy szépirodalmi könyvek kiadására törekvést. Amikor Vörösmarty (még 1833-ban) Toldyval együtt végigolvassa a „tízrendbeli népdalgyűjtemény"-t, megállapítja, hogy „Minden népdalgyűjtemény vagy a nép számára készülhet, hogy annak ízlését, erkölcsét nemesbítse, vagy az embervizsgálónak." Az előbbinek igen nagy jelentőséget tulajdonít Vörösmarty, nem zárja ki, hogy „költők által, de (...) a nép lelke szerint készült dalok" is belekerülhessenek, és „felette óhajtható", hogy „nemzeti erényekre s a hazáért hős tettek véghezvitelére buzdítók is különösebben legyenek" képviselve.

Hogy Vörösmarty (és Toldy) mit értett a „nép lelke" szerint alkotott műköltői darabon, innen nem tudható meg, a továbbiakban ugyanis csupán a népnek szánt kiadvány külső formájáról tesz(nek) említést. Mintegy Vörösmarty különféle műfajokban próbálkozott a népköltési ihletésű versekkel, elképzelhető, hogy népdalszerű versekre kell gondolnunk. Bár ami mesenovelláit illeti, ott a külső forma megtévesztő: „valóság" és fantasztikum határsávjának szétmosásában sokkal inkább E. T. A. Hoffmann történeteihez közelít a költő, mint folklór hitelességű népmesékhez.

A *Szabad föld* kalendárium számára készült, s igyekszik „érthetően" képeit tekintve egyszerű-átláthatóan közvetíteni a terhei egy részétől megszabadult jobbágy érzéseit. Olyképpen helyzetdal (szemben az ódával, elégiával), hogy falusi pillanatképet örökít meg, megszólaltatja a jobbágyot, aki szinte érvel az örökváltság (s ezen keresztül az érdekegyesítés) mellett. A versben leljük a jobbágy nyelvére lefordítva a korszak reformgondolkodóinak frazeológiáját; a honi föld „keblébe végre híven befogad"; „Most már enyém e munkán vett örök"; „Majd gyermekimre szállnak javaim, / Rájok maradna tartozásaim"; „Adónkat, legyen bár pénz, munka, vér, Örömmel adjuk biztos napokér'..." Ismét visszaköszön az *Árpád ébredése* és a *Honszeretet* hazáért áldozatot hozó munkás embere: „Talán nem adtam vért, nem őseim; / De fáradoztak híven kezeim... / S munkám után virító lett a föld, / Isten s embernek kedve tölt..." / (Isteneknek teljék benne kedve – hangzik majd *A vén cigány*ban).

Ez a didaktikus vers – céljának megfelelően – szűk körben mozog, a jelenben – s csupán óvatosan pillant a „gyermekek" képviselte jövőbe, e földre, e házra, a kertre, amely azonban hazává lesz. S ezáltal érzékelteti a jobbágy otthonra és honra találását. Ami itt jelenik meg nagy hangsúllyal, a jobbágy élete és a felszabadulás biztosította le-

hetőség szembesülése, a hajdan, az örökváltság előtti állapot és a törvény utáni helyzet ellentéte. A versnek feszültséget ad, hogy akkor készült, amikor még reménykedni lehetett, de az 1844-es év eseményei rácáfoltak a versre (s ez a történelmi kicsengés, legalább is 1848-ig, hozzátartozott a költeményhez). A vele együtt született, vázlatos vers ugyancsak hirdette: „örök válságunkban / Szívből megegyeztek...”; és talán a finomítás-kidolgozás azért maradt el, mivel ez a derűs hangvétel ebben a kérdésben immár nem lehetett indokolt.

S ha egészen a forradalom és a szabadságharc napjaiig Vörösmarty újságcikkel vagy programértekezéssel nem avatkozott is be az országos politikába, versei a bizonyítékok: figyelemmel kísérte az eseményeket, és a verssorokból kiolvashatók aggodalmai is, nemzetpolitikai nézetei is. Az 1843-as esztendő különösen fontos e szempontból. A kritikai kiadásban az 1843-as évből a 791. számmal jelölt *Laurához* című verstől a 801. számmal jelölt *Az anyátlan leányka* című versig következnek egymás után az év termését reprezentáló költemények. A tizenegy versből három szól Laurának, egy Erdélyi János árván maradt leánykájának, *A tót deák dala*, *Az elveszett ország* mellett a többibe a nemzetsorson töprengő, a lehetőségekkel vívódó, a honszeretet új tartalmát megfogalmazó költő szól. S még a minden bizonnyal lengyel haza-édesanyát megszólaltató *Az elveszett ország* nemzethalál-látomása is beleilleszkedik a haza esélyeit mérlegelő költemények sorozatába. Erre az esélylatolgatásra ösztönözhette a költőt, hogy a kétféle utat kínáló Széchenyi és Kossuth vitája nem csitult, mindketten fontos részigazságokat mondtak ki. Az országgyűlés előtt fontos feladatok tornyosultak, amelyek megoldását a költő nemcsak várta, hanem verseivel sürgette is. Amit újságcikkben az olvasók elé tárt, verseiben továbbgondolta, olykor felülírta. Már az újságcikkből sem hiányzott a távoli vidékeket is számba vevő és ennek révén a magyarság problémáit emberiségi horizontból szemlélő magatartás. A versekben a földrajzi tér olykor a kozmoszba vetül ki, a „régi dicsőség” mellett a „bal századok” sújtotta nemzeti sors képei jelennek meg. A magánosság tudata több ízben kap versalakot, a *Keserű bordal* mindentől elhagyott gondolkodója, a hazaszeretet szikráját egyedül tápláló honfi a *Honszeretet*ben, *Az elveszett ország* gyermekeitől megfosztott, meddővé váló haza-édesanyája: e látomásokat nem egyenlíti ki a népnek szóló tanító vers lelkesedése. Annál kevésbé, mivel a várakozásteli reménység és a múlt példáinak fenyegető intelme nemcsak a Vörösmarty-költészet formáló tényezője, hanem a magyar politikai élet szókincsébe is beférkőzik. Nem a Vörösmarty üdvözölte kossuthi elképzelésben, a Széchenyiében. Amit Vörösmarty a félelmekkel szembe tud szegezni, az a szakrális szókinccsel és terminológiával, a mitológiai képzetkörnek költőivé formálásával megzendített hite, amelynek egyelőre csupán (?) költészeti-poétikai a hitelessége. Hogy költőnk jódarabig nem írt politikai újságcikket, s a költészetbe húzódott vissza, annak talán a *Keserű bordal*, a *Honszeretet*, *A hazafi*, *Az elveszett ország* értelmezésekor leljük meg magyarázatát. Vörösmarty előtt ott lebegett az általa mélyen gyászolt Kölcsey példája, az ő idealizáltan etikus alakjáé és magános küzdőjéé vagy a tépett lelkű Széchenyié, a börtönt viselt Kossuthé és a mártírként számon tartott Wesselényié, valamint a jóbarát bölcs Deáké – sorsok-magatartások alternatívája bomlott ki előtte. Az ő megnyilatkozásaik ott munkálnak Vörösmarty politikai jellegű lírájában. Az egyszeri vonásoktól ugyan mentes a Vörösmarty-vers hazafi-ideáljáé, más részről azonban hangsúlyozható, hogy mind Kossuth, mind Széchenyi ajánlataira reagált ez a líra (a maga módján). A *Zalán futása* terminológiájával, eposzi mechanizmusával szemben a korszerű líra (ezen belül a közéleti költészet) műfajainak kimunkálása az 1830-as évektől a Vörösmarty-költészet tétje.

A szakrális, a mitológiai és a nemzeti egyként gazdagító elemként formálódik abban a verstermésben, amely nem pusztán előkészíti Petőfi Sándor művét, hanem amely (szintén a maga módján) foglalt állást az 1840-es évek európai költészetét megosztó vitában, az irányköltészet lehetőségeinek és alternatíváinak küzdelmében. Vörösmarty versei szuverén poétikai megnyilatkozások, igazi válasza azonban az 1840-es esztendők gondolati költészetében található meg.

JEGYZET

E tanulmány része egy átfogó, Vörömartyról szóló értekezésnek, amelynek egy korábbi fejezete a Tiszatáj 2001/12. számában jelent meg Vörösmarty – a nyelv művésze címmel.

Hivatkozott források

Vörösmarty Mihály Összes Művei
16. k. Publicisztikai írások. S. a. r. Solt Andor és Fehér Géza. – Akadémiai és Kisfaludy-társasági iratok. S. a. r. Gergely Pál. Budapest 1977.
3. k. Kisebb költemények (1840–1855). S. a. r. Tóth Dezső. Budapest 1962.
10. k. Drámák 5. S. a. r. Fehér Géza. Budapest 1971.
Széchenyi István Összes Munkái 5. k. A Kelet Népe. Szerk. és bev. Ferenczi Zoltán. Budapest 1925.

Harmatot sír minden virág

BARTÓK KOSSUTH-SZIMFÓNIÁJÁRÓL ÉS AZ 1903-AS ESZTENDŐRŐL

„Bartók nem ismert középutat,
számára csak abszolút jó vagy abszolút rossz létezett...”
ifj. Bartók Béla

A Kossuth-szimfónia megszületéséről tudni kell, hogy a mozgalmas 1903-as esztendő legnevezetesebb eseménye e mű megírása, hazai és külföldi bemutatója volt. „A nagyméretű szimfonikus alkotás még az akadémiai időszak végén, 1903 tavaszán és nyarán készült el. Koesslernek már a tanév végén eljátszotta, jóváhagyó bírálatot és biztatást kapott tőle, hogy hangszerelje meg” – olvasható Ujfalussy József monográfiájában.

A mű sorsát az döntötte el, hogy Richter június végén látogatóban Pozsonyban járt. Bartók eljátszotta neki a Kossuthot, Richter igen elismerően nyilatkozott, és nem látszott lehetetlennek, hogy a jövő évben Manchesterben is bemutatja (Richter akkoriban Anglia zeneéletében vezető szerepet játszott). Bartók nyáron lázasan hangszerelt, és augusztusban már arról értesítette Thománt, hogy a Kossuth manchesteri bemutatójának időpontja 1904. február 18. Egyben, mint írta, szólistaként is közre kell működnie a hangversenyen, Liszt Spanyol rapszódiájával (Busoni zenekari kíséretet írt hozzá) és Volkmann Händel-variációival. Az angliai előadást azonban megelőzte a Kossuth budapesti bemutatója, 1904. január 13-án a Filharmóniai Társaság hangversenyén, Kerner István vezényletével.”[63]

A Zenevilág c. folyóiratban a volt évfolyamtárs, Kacsóh Pongrác a bemutató után így lelkesedett: „Bartók a szerdai filharmónikus hangverseny után feltétlenül az első zeneszerzője Magyarországnak.” De azt is leírta, hogy a „Kossuth-szimfónia a magyar zeneművészet történelmének legnagyobb kultúrjegye a Bánk bán előadása óta.”[64]

*

A mű megszületésének idejéről, a korhangulatról Bartók egyik leveléből is értesülhetünk. Ebben az akkori állapotokat veszedelmesen az 1848 előttiekhez hasonlította. 1902 végén Fejérváry Géza honvédelmi miniszter olyan törvényjavaslatot terjesztett a parlament elé, amely Magyarországnak a Monarchia hadseregével szembeni katonai kötelezettségeit lényegesen felemelte. Bécsnek ez a követelése az egész magyar közvéleményt felkavarta. A nemzeti függetlenség, a magyar hadsereg nemzeti önállósága, magyar szolgálati nyelve, címer- és jelvényhasználata, a magyar alkotmányra való felesketése a parlamenti ellenzék harcának középpontjába került – A parlamenti harc módszere az »obstrukció« volt: a parlamenti tárgyalás rendes menetének minden módon való akadályozása. Ez a módszer eredményezte az *ex lex*et, azaz a törvényen kívüli állapotot, amikor a kormány parlamenti jóváhagyás nélkül kormányzott.

---

[63] Ujfalussy József: Bartók Béla. Bp., 1976. 56–57.
[64] Zenevilág, 1904. január 19.

A harcnak Ferenc József hírhedt 1903. szept. 17-i Chlopy-i hadparancsa vetett véget, amelyben uralkodói jogaira hivatkozva kijelentette, hogy a hadseregre vonatkozó magyar nemzeti követeléseknek nem ad helyt. A hadparancs az osztrák császári önkénynek, a magyar államiság tagadásának legdurvább megnyilatkozása az 1867-es kiegyezés után. Az osztrák kormány és az udvar magyarellenes törekvéseinek központja Ferenc Ferdinánd trónörökös köre volt.[65]

„Az ujságok pedig mérlegelik, mennyivel előnyösebb vagy hátrányosabb Magyarország helyzete most mint 56 év előtt – írja 1903 júniusában édesanyjának. Íme pár idézet:

Ez a „Magyarország"-ból. A többi a „Pesti Hírlap"-ból.

Keserüséggel látjuk, hogy a magyar király ismét szembe került az osztrák császárral. Mi egyébre mutat, mint erre, az uralkodónak az a minapi mondása, melylyel Galicziában a helytartóhoz igy fordult: – A legutóbb átélt napok után valóságos üdülés nekem ez a gyakorlat.

*

A király nem enged. A legutolsó nyilatkozat, amit tőle hallani lehetett, ez volt: Es geschehe, was geschehen soll, ich werde nicht nachgeben! (Történjék, aminek történnie kell, én nem engedek!)

*

Fölemlitik ezzel egyidejüleg, hogy az interparlamentáris konferencián a csehek képviselői közül többen olyan antidinasztikus nyilatkozatokat tettek magánbeszélgetések közben a magyar képviselők előtt, amilyenekre magyar képviselő, ha mindjárt a legradikálisabb ellenzéken foglal is helyet, nem lenne képes.

*

Egyébként az udvarnál a kis főhercegecskék csinálják a legtöbb galibát. A fiatal főhercegek most is csak ugy ismerik Magyarországot, mint egy Provinzot. Jó magyar embernek az arcába szökött a vér, amikor hallotta, hogy a parlamenti küzdelemről e képen beszélnek: – Hadd mulasson a vidék s majd ha azt gondoljuk, hogy már elég a mulatságból, „lassen wir die Bajonetten spielen". (hadd jöjjenek a szuronyok)

*

A kérdést tehát Ausztriában aképen fogják föl, hogy ha a hurokat a végsőig feszitik, csak forradalom lehet a vége. De mindezek között legrezerváltabban viselkedik a király.

Mi lesz ennek a vége ?!!"[66]

*

A Kossuth-szimfónia megszületésének előzményeiről 1946-ban a következőket írta Kodály a volt barátról, akit egyéni sorsán kívül aggasztott a magyar sors is. „A mi nemzedékünk számára még élő valóság volt 1849 szörnyű emléke. Mindennaposak voltak a Kossuth-szakállas öregurak, akik maguk látták a szabadságharcot. Ilyenekkel Bartók is találkozhatott. *Nagy idők tanúja* – így jelezték az újságok, ha egy-egy negy-

[65] Bartók breviárium. Bp., 1974. 49.
[66] Bartók Béla levelei. Bp., 1976. 52.

vennyolcas honvéd gyászjelentését hozták. Én magam is *ágyúgolyós* házban laktam. Gimnazista korunkban elrendelték, hogy márc. 15. helyett április 11-et kell megünnepelni, tehát a törvények szentesítésének napját. Ekkor az ifjúság éjjel vonult ki a honvédszoborhoz, mert nappalra betiltották. Éjjel szavalták el Ábrányi Emil márc. 15-i verseit. Emlékezetem szerint országszerte így történt. Ez volt a Kossuth-szimfónia talaja."[67]

Bartók Béla az 1923-as Önéletrajzában ezeket érezte fontosnak elmondania: „Még egy másik körülmény is döntő jelentőségű volt fejlődésemre: ez időben indult meg Magyarországon az az ismert sovén politikai áramlat, amely a művészet terén is érezhetővé vált. Arról volt szó, hogy a zenében is valami specifikusan magyart kell teremteni. Ez az eszme megragadott engem is és ráterelte figyelmemet népzenénk tanulmányozására helyesebben annak tanulmányozására, amit akkoriban magyar népzenének tartottak. Ilyen körülmények között komponáltam 1903-ban, *Kossuth* című szimfóniai költeményemet, amelyet Richter János azonnal elfogadott előadásra és be is mutatott Manchesterben."[68]

*

Bartóktól tudjuk, hogy itt elsősorban mint zongorista aratott sikert. Mert az ottani kritikus a Kossuth-szimfónián „sok mindenféle kifogásolni valót talált: azt elismeri, hogy különös, *somewhat exagerated* (némileg szélsőséges) szerzeménnyel van dolga."[69] Mint ahogy Dohnányi is sok kifogásolni valót talált benne. Neki, többek között, azért sem tetszett, mert „egészen Strausszos". És ez igaz is. Bizonyos, hogy „Strauss szimfónikus költeményeinek gondolatmenetéből, tagolásából vette példáját. A főhős jellemzése a mű elején, különféle helyzetekben való bemutatása a *Zarathustra* és a *Heldenleben* módszerét követi. Lényegesen különbözik azonban tőlük abban, hogy a mű alapeszméjét mégsem a hős egyéni sorsa fejti ki, hanem az egyes részletek folyamán mindinkább a nemzet egészének történelmi tragédiája kerül előtérbe. A hetedik részben már a magyar nép gyülekezik, Bartók Arany Toldijának szavait idézteti Kossuth szózatában: *Jöjjetek, jöjjetek, szép magyar vitézek, szép magyar leventék!* A nyolcadik rész az ellenséges haderőt vonultatja fel, torz Gotterhalte-dallam hangjaira."[70]

Erre a részre, a Gotterhalte-parafrázisra, torzításra mindig, mindenki felfigyelt. Az egyik levelében azt írja az édesanyja, hogy néhány osztrák zenész nem akarta a próbákon játszani, s már-már kétessé vált a szimfónia előadása. Viszont Dohnányi, aki jelképesen is és valóságban Bartók előtt járt (egy évvel volt idősebb), és akit Bartók először nagyon tisztelt, de akivel sokat vitatkozott, s hamarosan szét is váltak útjaik, miután 1903. augusztusában Bartók eljátszotta neki a szimfóniát „1000 és 1 kifogásolni valója volt. Pl. a „Gotterhalte" alkalmazására vonatkozólag, véleménye szerint ez nem elég markánsan jut előtérbe, nincs eléggé karrikirozva stb."[71] De a Gotterhalte travesztiája miatt a volt igazgatója is előadhatatlannak tartotta ott e művet: egy állami intézet nem igen adhat elő egy ilyent. Aztán meg jó volna a címet is megváltoztatni, mondta.

---

[67] Kodály Zoltán: Bartók Béla, az ember. In. Bartók breviárium: i.m. 48.
[68] Bartók Béla összegyűjtött írásai I. Bp., 1967. 9.
[69] Bartók Béla levelei: i.m. 76.
[70] Ujfalussy: i.m. 57.
[71] Bartók Béla levelei: i.m. 64.

„Ebből én nem kérek – írja 1903. jún. 23-án Nagyszentmiklósra –, ragaszkodom a *Kossuth* elnevezéshez."[72]

És így is maradt, ezzel a címmel mutatták be tehát 1904 elején Budapesten. E bemutatóval kapcsolatban édesanyja hiteles beszámolóját is ismerjük, amelyet egy szegedi barátnőjének írt: „Én oly izgatottan mentem a hangversenyre, hogy ki sem mondhatom. Gondolhatod, mit éreztem, midőn egy úr a hátam mögött (persze engem nem ismert) azt mondta: Most vessünk magunkra keresztet, most jön a Kossuth-szimfónia, bár már ezen szerencsésen túl lennénk!" Mikor befejezték a darabot, és felzúgott az óriási tapsvihar, akkor az a bizonyos úr oly örömmel tapsolt és folyton éljenzett. Feledhetetlen pillanatok voltak ezek; egyre zúgott a taps; Béla boldogan hajlongott (vagy 8–10-szer hívták ki), én meg örömömben sírtam. Elza is oly boldog volt, különösen, mikor 2 szép babérkoszorút adtak át Kossuth szerzőjének. Azután másnap az a sok dicséret a lapokban..."[73]

*

A szimfónia „tartalmának" ismertetésével könnyű helyzetben vagyunk, mivel ennek leírása megjelent a Zeneközlönyben (1904.6. sz.), majd később a Zenei Szemlében (1948. IV. sz.). Most Bartóknak ezt a fogalmazványát idézzük a kottapéldák elhagyásával.

„A magyar történelemben 1848 egyike a legnevezetesebb esztendőknek; ekkor tört ki a magyar szabadságharc; élet-halál küzdelem, melynek célja volt véglegesen megszabadulni az osztrákok és a Habsburg-dinasztia uralma alól. A forradalom vezetője, lelke Kossuth Lajos volt. – 1849-ben az osztrákok látván, hogy a magyar csapatokkal szemben egyre-másra vereséget szenvednek, segítségül hívták az oroszokat, kiknek sikerült a magyar hadsereget teljesen legyőzni. Így látszólag örökre megsemmisült a magyar államiság.

Ezek az események szolgálnak a szimfóniai költemény programjának alapjául.

A mű 10 egymással szorosan összefüggő részletből áll, melynek mindegyikét a kezdetén levő felirat magyarázza.

I. („Kossuth") Ez Kossuthot akarja jellemezni.

II. („Mi bú nehezül lelkedre, édes férjem") Kossuth neje, a hűséges hitvestárs, aggódva szemléli férje bánatos, gondoktól redős arcát. Kossuth iparkodik őt megnyugtatni; végre azonban kitör belőle a rég visszafojtott fájdalom:

III. („Veszélyben a haza!") Majd ismét merengve néz vissza a dicső múltba.

IV. („Hajdan jobb időket éltünk...")

V. („Majd rosszra fordult sorsunk...") a flaut. és flaut. picc. –, később a basszklar.-játszta téma akarja jellemezni az osztrákok s Habsburgok zsarnokságát jogot nem ismerő erőszakosságát. Kossuth e szavakkal

VI. (Harcra fel) felriad merengéséből; immár elhatározott tény a fegyverfogás.

VII. (Jöjjetek, jöjjetek! szép magyar vitézek! szép magyar leventék!) Ez Kossuth szózata a magyar nemzet fiaihoz, mellyel őket zászlaja alá hívja. Közvetlen ezután következik (f-mollban) a lassan-lassan gyülekező magyar vitézek témája. Kossuth megismétli felhívását (a-moll, 2-szeri bekezdés) az egybegyűlt sereghez, mire ez szent fogadalmat tesz a harcban mindhalálig kitartani (3/2 taktus). Pár pillanatra mélységes csönd, s azután

[72] Uo. 54.

[73] Bartók breviárium: i. m. 65–66.

VIII. halljuk az ellenséges osztrákcsapatok lassú közeledtét. Témájuk az osztrák hymnus (Gotterhalte) első 2 eltorzított taktusa. Összecsapást összecsapás követ, a küzdelem az élet- haláltusa jellegét veszi föl, végre azonban a túlnyomó nyers erő kerekedik felül. Bekövetkezik a nagy katasztrófa (üstdob, timpáni fff ütés): a magyar hadsereg megmaradt tagjai elbujdosnak.

IX. „Mindennek vége", az ország legnagyobb gyászt ölt. De még ettől is eltiltják, így tehát:

X. „Csöndes minden, csöndes."[74]

*

Érdekes és különös volt számomra az utolsó tétel címét ihlető vers megismerése. Annál is inkább érdekelt, mivel ugyanebben az évben Harsányi Kálmán költeményét – épp a Kossuth-szimfónia előtt – kétszer is földolgozta. Mert a mostani évfordulón én nem tartom elképzelhetetlennek a Kossuth-szimfónia előadását, ha én lennék a zeneigazgató, akkor bizony fölolvastatnám ezt a verset.

Est

Csöndes minden, csöndes;
Hallgatnak a lombok;
Meghalt a nap; – ott a vérfolt
Ahol összeomlott.

Gyász van; mély, sötét gyászt
Ölt a táj magára,
Harmatot sír a mezőnek
Minden szál virága.

És susogják halkan:
„Sohse látjuk többé ?
Nem lehet az, hogy éj legyen
Most már mindörökké!"

S várják, visszavárják,
Míg a láthatáron
Fölmerül a hold korongja
Halotthalványon.

Kísértetes fénytől
Sáppad az ég alja.
Megborzongnak a virágok:
„Visszatért, de – halva!"[75]

*

[74] A „Kossuth"-szimfónia szövegvázlata. In. Bartók Béla összegyűjtött írásai: i. m. 767–763., ill. 922–923.

[75] Harsányi Kálmán: Költemények. Bp., 1903.

A szobám falán van egy Kossuth fénykép: Edward Anthony 1852-es dagerrotípiájáról készült reprodukció. Ha jól emlékszem az angol képaláírásra, akkor ott nem az szerepelt, hogy Kossuth 48-as hős, vagy államférfi, hanem csak annyi, hogy „hungarian patriot". Hogy mikor és miért tettem oda, pontosan nem emlékezem, de mint a többi falon lévő fotót, ezt is jó, sőt megnyugtató nézni. Most, hogy Bartókon gondolkodom, érteni vélem a Kossuth-kép üzenetét. Ahogy az a szimfónia jelentette a zeneszerzőnek az elindulást, s ebben benne van (látensen) a megérkezés is, ugyanez olvasható le erről – a régóta reám figyelő – Kossuth képről is. Örökös elindulás és megérkezés. Vagy inkább azt üzeni nekem Kossuth is, Bartók is, hogy így vagy úgy – bátran, tétován, vagy félénken –, de el kell indulni, hogy megérkezzünk valahová. Ezt akkor így látta s így fogalmazta meg az ifjú zeneszerző és zongorista: *„Kell hogy minden ember, midőn férfiúvá fejlődött, megállapítsa, minő ideális cél érdekében akar küzdeni, hogy e szerint alakítsa egész munkálkodásának, minden cselekedetének mineműségét. Én részemről egész életemben minden téren, mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és magyar haza javát. Azt hiszem, eddig is tanújelét adtam e szándékomnak, kevésbé jelentős és fontos cselekedeteimmel, melyek csekély erőmből kitellettek, egyaránt"*[76]

Bartók mondta 1925-ben Kosztolányinak a Pesti Hírlap számára készített interjúban, hogy ezt a művét azért nem érzi még igazán magáénak, mivel formailag nem elég érett. (Akkor ott az 1908-ban született 14 zongoradarabot és az első kvartettet jelölte meg első helyen.) Igen, mi most már tudjuk, hogy az ifjú Bartók élete hogyan s miként alakult és fejlődött tovább. Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy csak ezután ismerkedik meg a magyar népdallal, majd a szlovák és román népzenével. Ezek hatására egészen másként, más formában és más stílusban folytatja azt a zeneszerzői pályát, amely, akárhogy is vesszük, de a Kossuth-szimfóniával indult el.

Móser Zoltán

[76] Bartók Béla levelei: i. m. 61.

„Neki az oceánnak”

TANDORI DEZSŐ AZ OCEÁNBAN CÍMŰ VERSESKÖTETÉRŐL

Egy baráti beszélgetés során Harcos Bálint nagyon találóan Tandori Dezsőt „óceánembernek” nevezte, pedig még nem is tudott arról, hogy a *Tiszatáj* gondozásában könyvhétre megjelenő Tandori-verseskötet címe *Az Oceánban* lesz.

A cím utalás Ady Endre versére, költőnk Oceánja azonban mégsem azonos Adyéval. A 21. század elején Tandorinál a madarak közzé teszik „kis híreik. // Hogy nagy világok így törpésbe tűntek” *(Nagy hatalmak)*. Adynál az Óceán még „szent” és „nagy”, az Óceánig való eljutás pedig „bús merészség”, „a világ csodája”. Tandorinál pedig ezt jelenti: „De jó túl lenni az egész irodalmon” *(De jó túl lenni az egész i...)*, vagy „E rajt a célod, nézd, máris elértél / mindent, sőt, választhatsz is szabadon. / E kövek közül! Minden ott a cégér, // ráadásul oly mindegy, tartalom / -vagy név- szerint mi épp, nem is nagyon / kell figyelned, lesz munkád, érte éhbér” *(Sziszüfosz-változatok II.)*.

A kötet egyik nagy verse a „*XXI*” alcíme szerint „egzisztencialista-regény”: szándékoltan töredékben hagyott verses regény: „messze révedek / egy szikláról, neki az Oceánnak, / részeim egészemben szinte szánnak.” A vers végén olvasható szerzői megjegyzés („folyama köv.”) csak még erősebben hangsúlyozza a befejezetlenséget, hasonlóan *A félbemaradásra váró katedrális* című verséhez, mely a *Mennyezet és a padlóban* olvasható. *Az Oceánban* alaptémája – mint Tandori egész művészetének – az idő. Tandori mindig igyekezett megóvni az időt a széttagolódástól, tudva azt is, hogy a tagolatlan idő az ember számára kibírhatatlan: „fontos, hogy ne legyen bor, pláne olcsó. // Ne legyen mivel osztani időt, / Mely osztatlanjában kibírhatatlan, / és a kívül-lejtő szétmeredők / a mentségei, hogy szorít a katlan.”

Az első ciklus címe *Az el nem tűnő idő nyomában. A* prousti-bergsoni belső idő e kötetben lelassul: „Lelassult az idő. Negyedórákat / hiszek óráknak.” Az idő nem tűnik el, mint Proustnál, megmarad, sőt materializálódik (már a versírással is ld. a *Még így sem* című Tandori kötetet, ami a verset időt mérő eszköznek, az idő tárgyiasulásaként fogja fel), nem történik más az emlékekkel sem, már-már moccanni sem lehet tőlük: „Emlékeimet / oly tömegben érzem, oly zsúfongásnak, / hogy velük át sem férhetek // – nem csak kiomlott agyvelőm okán – / egy házon, egy díványon, egy szobán, egy kártyafüzet négyzetcentijén; / mi vagyok én. // Csak gyötrelmemre magamnak” *(Az el nem tűnő idő nyomában)*.

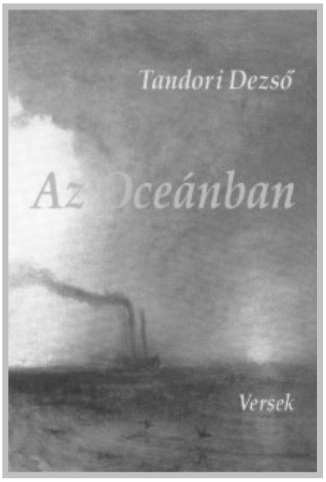

Érdekes megnézni a vers ajánlását: „A magam emlékére”. A vers beszélője tehát szabadulni akar a saját em-

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2002
184 oldal, 1800 Ft

lékeitől, és szeretné elérni azt az állapotot, amikor már másoknak kell emlékezniük rá.

Ez az állapot a halál, az elmúlás állapota sokszor feltűnik a kötetben: „szeretném még mi hátravan / már itt a tabánban leélni / nyugszik megannyi madaram / egy eljövendő létezésnyi / hol porladok mégis magam" (*Pilinszky-Apollinaire*); „csak a dráma, ott nem volt tehetségem, / hullám jó szaga szállna, lengne szépen" (*A csonka halállista*), vagy: „csak én pusztuljak, halott / csak én legyek. // Ő repüljön át s harsogjon szélütött / tetemem felett."

A művek beszélője, már nem vágyik semmire, nem akar mást, csak a véget: *Az Oceánban*-kötet minden verse vég-akarat. Nem véletlenül jelenik meg a szó egy *Tőrmellék* címeként: *Két végakarat.* Maga a vers így hangzik: „Introvertált: / Hagyjanak békén. / Extrovertált: / Bagyjanak hékén!"

A *The Way I Am*-et olvasva izgalmas poétikai kísérletnek lehetünk tanúi: „a vers elején Totyi madaramról van szó, a >...-jeltől néhai Szpérómról". Tandori sokszor él az éles vágás (festészeti kifejezéssel szólva a *hard edge*) technikájával. Számomra a legemlékezetesebben a *Vagy majdnem az* kötetben található *Vasút* című versben: itt a vers halk, meditatív alaphangjába („És nem is ők nem tudták / – mit tudnak ők –: / csak feljebb kicsit, arrább, / az agyvelők.), hirtelen belecsap egy „vad gitárszóló" (De akkor, mind e dúló / vad kavarcban, / a szakadás kimúló / hangja harsan"), hitelesen aszimmetrikussá téve ezzel a verset. Ezt nevezem én Tandori *hard edge*-ének.

Elemzendő versünk (*The Way I Am*) éles váltásához több minden hozzájárul, mint az előbb bemutatott versnél. Itt megváltozik a beszélő személye: a vers második felében a halott madár szól a versbeli énhez, míg az elsőben a versbeli én beszélt egy másik, még élő madarához. Ezt az éles metszést a beszélőváltáson kívül az élet-halál ellentét teszi igazán radikálissá: „Élni – erre mocsok alternatíva, / hogy meghalni. És nincsen harmadik. / Minden módom hozzád van igazítva, / míg agyamban realitás vadít."

Ezzel a halott madarat beszéltető írói fogással Tandori legmagasabb színvonalon a *Kis Bálkirály* című novellájában élt. Az író megjeleníti a túlvilágra megérkező Tutut, aki helyett a Kis Bálkirályt, vagyis Samut várnák odaát; a beszélő személye is változik: Tutu számol be róla egyes szám első személyben: „Hát kicsit eltévedhettem, mert Longchamp táján szálltam le, és itt valaki egyből azt kérdezte*: Kis Bálkirály? Te volnál az? Megérkeztél? Ballroy vagyok, a te névrokonod*... Mondtam, nem, én a Tutu vagyok, miért vártál te Kis Bálkirályt? Ezt nem tisztáztuk, nyihogva távozott." Ezt mind Tutu meséli Toponak, a mű korábbi elbeszélőjének, és hogy: „»Majd holnap újra jelentkezem, csak szólj, mikor volna rá szükség.« És hogy a Kis Bálkirályra ott egyelőre semmi szükség, ezt is mondta még. Jó lenne, ha jól tudnád, Tutu, gondoltam. De nem hittem, már nem hittem semmi ilyenben." – szól a novella utolsó mondata.

A versszakok között állandóan ismétlődő refrén („Ez az egész ilyesmi dermedet, / amilyen a kifejezése lett.") a váltást követően így módosul: „Ez az egész olyasmi dermedet, / amilyen a befejezése lett".

A „kifejezés" tehát „befejezéssé" változik – ahogyan a költőben is a kifejezés vágyát a befejezés vágya váltotta fel.

Az Oceánban Tandori a „befejezés poétikáját" alkotja meg.

Az amerikai absztrakt expresszionizmus nagy alakjának, Mark Rothkonak festményét elemezve, Tandori mintha erről a versről írna: „Az alap, ha a repró el nem tolja, szürkés-rózsaszín. Ezen három forma tömbösül. Egy alsó piros, felette egy tisztázottabban hagyott vékonyabb piros, fenn egy árnyalatnyit összébb-szoruló szűkebb fekete, mely mintha kafkai bogár feje lenne ... Rothko érett műve a pillanat végtelen vál-

tozatosságát bontakoztatja ki. Tehát itt az a bizonyos »ellentét-alap«, melyről Rilke beszél ..."

Tandori versében a hármasság a Tandori-Totyi-Szpéró relációban jelenik meg. Az örök „ellentét-alap" pedig az, ami az embert és madarat egymástól végérvényesen elválasztja: „Évmilliók, régóta, nem ígérik, / hogy más-más lényeink egymást elérik, / annak, ami így hazugságtalan, / itt ember, ott madár formája van." (*Évmilliók, régóta...*) Ezt a relációt tematizálja a kötet *Verebek és emberek* alcímű ciklusa. Érdekes megnézni, hogy ebben a „végérvényes elválasztottságban" a versek beszélője számára mégis több a kapcsolat, mint az ember-ember közötti viszonyokban: „Veréb és ember közt csodás közelség, / ami – u. ez! – ember s ember között / riasztó távolság (alkalmasint). S épp / ez az! Ami itthon csak eldöcög..." (*Verebek és emberek*)

Kálnoky László egy Tandori Dezsőhöz írott versében igen érzékenyen tapintott rá erre, a Tandori-műveket alapvetően jellemző lények közötti szakadékra, amikor így kezdi versét: „Ennének-e medvecukrot a medvék? / Elvileg igen, ha a csemegét / el nem nyelné a széles szakadék, / mely embertől medvét tátongva megvéd." (*T. D.-nek*)

Tandori Dezső a „befejezés-poétikája" jegyében leltárt készít, visszatekint az írói pályán eltöltött harminc évre: „Fennállásom: nincs »állásom« / harminc éve, szellemi / szabadfoglalkozó volnék; / Mit tud ez jelenteni?" (*Fennállásom harminc éve*). A harminc év, harminc madárka halálát jelenti: „itt lakott harminc madárka, / Tabán-oldalban pihen. // Pergett harminc év filmje". Megvolt minden. Már csak abban reménykedik, hogy nem lesz újabb harminc éve: „Madaram jön, rámtottyant. // Mindkettőnk bélműködése / legalább – az igazi! / Már nem újabb harminc évnek / végkiindulásai..." A versbeli én már csak egytől fél: hogy még sokáig kell élnie *(S rettegek, hogy életem még 10, 20, 30, 40 év...*). Legördül a roló, a leltár kész, de bármelyik pillanatban maga alá temetheti: „Nem mondom el, nem mondom el ... hogy magamban csak gondolom el ... magamban sem gondolom el már. / Magamban sem gondolom el./ És így teljes, míg rám nem dől, a leltár." A kötet utolsó versében a visszanéző személy, nem lát mást, mint romokat: „ami a rom alól, mely kutyaház volt, / hozzáláncoltak szenvedélyes / természettel istenek, éhes / kedvvel, mely szórakozni-lángolt: // s én rohantam az épülettel, / mely ólam volt és palotám. / Most vonszolom magam után, széttört kép a széttört kerettel ... Bár az ólom / ott lenne, mint szívembe zártan // már semmi, csak halálra-vágy van, / istenmagok, cseresznyetálban" (*Kietlen vagy komor*).

A kötet egyik nagy versében a *Végképp minden támaszban* egy Tandorinál szokatlan „izmussal", a szürrealizmussal találkozunk: ebben a versben a fák kiemelkedve a földből egymással versenyt (lóverseny!) rendezve rohannak valami cél felé: „ A – / hogy kanyarpálya jegenyesora / megindul a mezőny helyett ... Ők azok, / akiket gyökerük kifog / egükből, s ahogy már neked // végképp minden támasz nélkül való ... a kanyarbéli fasor mind a ló- // mezőny helyén irdatlan vágtatással / kecses szépségét – volt ilyen? – lehagyva, / otrombán ront képzetes célszalagja / felé..." De ez a szürrealizmus, mint Tandorinál minden realizmusként jelenik meg: „s nem ép eszedet / vesztetted el, csak jönnek! ... és nem osztod meg senki mással, // hogy ezt látod, te – „ez van!" – tudod, / ahogy oly tudomásod / volt annyiakról, amit senki másod / meg nem osztott veled, nem oszthatod // meg többé senkivel..." Az olvasónak eszébe juthat Tandori Dezső mesterének, Nemes Nagy Ágnesnek *Éjszakai tölgyfa* című verse: „Úgy jött ez a tölgy / ahogy gyökereit frissen kihúzta / s még földes, hosszú kígyólábakon / hullámzott az aszfaltos útra". A fa-képzet a kötetben máshol is megjelenik, például az *Álom-utó egy fogadóirodáról* című versben: „... melynek ablakát / – túlfelől – a mellék-

strassei hársak / simogatják vagy verdesik, szavát / egynek se venni, mégis, mintha társnak / szegődne mind" – „társnak szegődnek" a hársak: ahogy a madarak, a medvék, a kaktuszok. Úgy szegődnek társául, barátjául, hogy közöttük ott áll örökké az a szakadék; a szakadék, a távolság, az egymást-egészen soha-meg-nem-értés, amiről fentebb már írtam: „te meg fa-létezésük nem tudod. Csak / ők egyszerűbbek (?), mondjuk, fogadást nem / kötnek ily dolgokra, vagy átalusznak / sok más történést is".

„Az abszolút önkívület: az az, / hogy önmagadon kívül – senki." – írja Tandori *Az abszolút önkívületben* az ún. emberi kapcsolatokról, s így folytatja: „Az abszolút magadbazártság: / az a teljes világbazártság. / Csak e teljes világ / -ami te vagy és ami a világ – / olyan, hogy nem tudja egyike // a másikát." Íme Tandori Dezső költői alapállása, és örök témája... „Nincs felelősség, szerelem, / nincs szeretet, nincs másik. Semmi sem." – a költő „konstruktív nihilizmusa" jelenik meg ezekben a kijelentésekben.

Az Oceánban című verseskötet próza-párja a 2001-ben megjelent *Sohamár. De minek?*, mely regénybe foglalt esszéket tartalmaz. A könyv fő motívuma a törés, amit nem csak szerkesztésbélileg – a kötet töredékes alapszerkezete révén –, de tematikusan is megjelenít: „Ezért hagytam, itassa magát a szesz tovább és tovább ... Tényleg, hogyan értem haza? Itthon egy emberpáros nem boldogult el velem. (Feleségem és barátnője. Egy fémvázas, vászon tolószékre – !! – akartak volna felnyomkodni ... Kiestem a székből, akkor ... üthettem meg magam? ... Minden köhöghetnék, krákoghatnék, enyhe csuklás: ordítással jár. Felüvöltök a különben tűrt, de túl hirtelen rámtörő fájdalomtól." A kötet beszélője szerint a világ és ennek összes története nem más, mint összetörés, összetörtség, s mivel e könyv a világ állapotát hitelesen követi, így az írás és a könyv is szándékoltam töredékessé válik: „Jussunk előbbre nagy törések árán (útján) is. Egy nagy törés az egész könyv". A töredék Tandori pályájának legelső kötete óta (*Töredék Hamletnek*) művészetének vízjele. A „néma h" Tandorinál „Csonka h." lesz: „csonka halállista".

Ez a csonkaság hatványozódik, mindenki valakinek, minden valaminek a csonkja: „De mondom, ez a halállista csonka / Elbicegne – mint most – TD... a csonkja." Tehát a versbeli én (TD) csonka, magához képest az, mert biceg; és egyben valami nagyobbnak is a csonkja: pontosabban csonka csonkja – és még folytathatnám...

A *Sohamár. De minek?* irodalmilag legradikálisabb lépése az, hogy az életre-vérre menő írás közben maga az írás, valamint az irodalmi fogalmak is anatomizálódnak: „dolgozataim nyilván a »lábazat«, »fejezet«, »bordázat« hármason túl mindenféle más szervre is vonatkoztathatóak". Érdemes megemlíteni, hogy Tandori könyvében az imént felsorolt három anatomizálódott irodalmi fogalmon kívül még továbbiakkal is találkozhat az olvasó: „Oldal-bordázat", „Idegzet", és „(Talp)betét(dal)", „Izület (ínszalag? Ideg?)".

Az irodalom anatomizálódása *Az Oceánban* kötet *Csonka halállista* című versében is jelen van: „Minden darabomnak meglenne a ríme: / egy elrohadt vese – hogy a mese; / torok vérese, nyers – hogy volt a vers; / szétesők bordák – formátlanja próza; / fogpergés – a szándékok szétaprózva". A *Sohamár. De minek?* lapjain is találkozunk a „tőrmellék" fogalommal, de verses formában *Az Oceánban* jelenik meg először: *Verses „Tőrmellék"*. A ciklus záródarabja így hangzik: „ki kéne békülni, / mint az ég, kékülni. / Ki kéne, ki kéne: / ki tudja, mi kéne."

Az Oceánban a „Tőrmellék" Tandori hamleti tőre („Ha nyúgalomba küldhetné magát / Egy puszta tőrrel?), melyet a versbeli énje saját szívének szegezhet.

Ncsri Roland

Séták kéklő párában

BARTIS ATTILA KÖNYVEIRŐL

Rendszeres újraolvasásra késztetik az olvasót Bartis Attila könyvei; arra, hogy időről időre magunk elé vegyük őket, mint egy betűkre fényképezett történet fejezeteit, s hogy e különlegesen fényezett, s megfelelően árnyalt nyelvtől, mint a képiség e sajátlagos hordozójától hagyjuk magunkat elvakítani. *A nyugalom* egy-egy mondatát parafrazálva: olvasó, *el vagy fogulva, ha farkasszemet nézel a szöveggel*. Igényt támasztanak az olvasóval szemben Bartis könyvei; hogy feszüljünk neki a rendszeres rekonstrukciós gyakorlatoknak, ha a történet(ek) ősi jussához ragaszkodni kívánunk, s hogy tartsuk szem előtt az erősen képi hatású nyelv történetének reflexivitását elvakultságunkban (értsd: elfogultságunkban) is. S mindezt többek közt azért, hogy lassan és kíméletlenül fixírozódjon a képi elbeszélések tükröződéseiben szerző, elbeszélő és olvasó olykor egymástól határozottan elváló, máskor egymásra íródó arcmásainak betűhív nyomata.

A képzeletbeli olvasó, aki netán kunderai vagy handkei alapokon nyugvó olvasástapasztalata szerint Bartis Attila könyveiből a *séta*, a *kéklő pára*, avagy a *nyugalom* fogalmát meghatározó evidenciatörténeteket kívánná kiolvasni, részben téved. Milan Kundera érzelmessége és esztéticizmusa, apolitikus eszméje a nosztalgiáról, éppúgy felidézhető e szövegekben, mint Peter Handke igyekezete a boldogságos mindennapok pillanatainak képnyelvi megragadhatóságát illetően. Lapozzák csak fel a két önként száműzetésbe vonult mester legutóbbi könyveit, Kundera magyarul *Nemtudás*ként fordított *L' Ignorance* (2001), vagy Handke *Der Bildverlust* (2002, 'Képvesztés') című opuszait, melyekben már a korábbról ismert, mostanra talán már ideologikusan ismételt nyelv képi erejéről, hangulatfestéséről, érzelmi töltetéről és mindenekelőtt a leírás pontosságáról van szó. Arról nem is beszélve, hogy mindketten a férfi-női nyelv és elbeszélés eredőjét keresik az ignorancia vagy a képvesztés evidenciatörténetében. Bartis női és férfiúi párregényét is csupán egy félig áteresztő tükör választja el. Persze sem Kundera, sem Handke esetében nem nyilvánvaló az a távollétszerű írásmód, melynek „nosztalgiája" abból fakad, hogy az írás nem eredethelyszínen történik, miközben az olvasás éppen az írás sokrétű (alapvetően francia, Handke legújabb regénye esetében partikulárisan spanyol) befolyása révén körvonalaz egy mindenfajta politikumtól már független, poétikailag választott és megokolt „száműzetést". Nem véletlen, hogy a felfokozott esztétikum által az érzelmesség holdudvarában olyan evidenciatörténetek íródnak, melyek bizonyos elméletileg pallérozott füleknek csupán túlédesített és megideologizált banalitásokat tartalmaznak. Az 'édesítőszer' azonban joggal képzi meg a politikum szituáltságában a magánmítoszok dramatizálhatóságát.

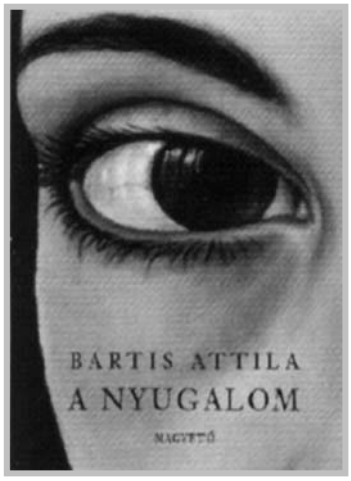

Magvető Kiadó
Budapest, 2001
320 oldal, 1890 Ft

Bartis Attila címadásai a hétköznapiság esztétikumát szólítják meg, miközben lényegiségük nem a valóban drámai feszültségű történetekben keresendők, hanem az azokat „lepárló", „kéklő" regénynyelvben. E Bartis-féle „kékség" azokból a szakadozott szegélyű valóságfelvételekből szüremlik elő, amelyek a mindenkori elbeszélő élettörténetének minden iramát és nyugtalanságát, azaz közös drámáját az írás (vagy el-beszélés) fájó szépségébe veti. *A séta* (1995) lapjain egy női elbeszélő építi meg önarcképét, miközben történetmondása egyértelműen szubjektumkioltó tapasztalatokat közvetít. *A kéklő pára* (1998) szövegei az elbeszélők „mondhatnékságában" a logocentrikussággal szemben az oralitás kulturális emlékezetét képezik meg, mondanunk sem kell, hogy éppen az írásosságon keresztül, s ebbe még a szerzői magánmitologizálás fanyar önkritikája is belefér. *A nyugalom* (2001), ellentételezve *A séta* „nőiségét", annak „hiányát" variálja figuratív szinten, illetve ez a hiány helyeződik át egzisztenciális értelemben egy másik kronotoposz keretei közé, ha komolyan vesszük a második regény „hiányát", Fehér Eszter eredettörténetének elhallgatását, s ha azt nem hibaként, hanem szövegközötti funkcióként értelmezzük. *A séta*ban jelen nem levő, s néma Baár Andor költődik bele Weér Andor elbeszélői figurájába, miközben Fehér Eszter 'elhallgatott' történetét *A séta* tartalmazza. *A kéklő pára* e „triptichonban" *A nyugalom* lapjain megképződő, de nem olvasható novelláskötet testiesülése, vagyis módosult változata. Bartis elbeszélőmódjának szövegközöttisége egyszerre mutatja a történet cselekményének feszültségét, s a rövid, közel egy flekkes, épp fotónagyságnyi töredékek, feljegyzések, helyzetképek, dialogikus emlékezések rendkívül szuggesztív összeszerkesztettségének finom és áttetsző motívumrendszerét. Ha az egyes szövegek magukban is telítettek (motivikusan is, szimbolikusan is), nem lehet megkerülni az egyes könyvek közt nyíló dialógus metatörténetét sem. Bartis Kunderához, Handkéhoz hasonlóan kép-írót játszik. Képeket ír, s közben vallomásszerűséget szimulál, azt a lélekmélységből fakadó történetmondást, mely hol divatjamúltan felejtődik el, hol legitimációs igényt nyújt be az aktuális hitelességre. Bartis egy olyan nem egészen magányos és kísérteties vállalkozást visz végbe – most már látszik e következetesség három könyve alapján –, mely a magánmitológiai építkezés, a történetszerű archeológia, a vallomásosság és a múlt-jelen közti érzékeny fixálás közt teremt sajátlagos dialógust.

Első regénye, *A séta* nyelvi komplexitásán túl olyan szerelmi vallomás, melyben egybecseng az idő múlásának nosztalgiája, a hagyaték súlyának erkölcsi felerősödése, a romlás és a hanyatlás folyamatának érzékenysége. Bartis debütáló könyvét ugyanakkor lehet olvasni érzékeny és véres búcsúként a gyermekkortól, egy nosztalgiával teli, allegorikus világtól, melyet fürdők, mesterek, fenyőerdők, anekdoták s mítoszok határolnak el az emlékező időt, s teret szabdaló mesemondásában. „Egy napja ért véget a forradalom" – mondja az elbeszélő –, „de még nem érkezett semmi a helyébe. Ez az idő, akár a szántóföld két ország között. És nagyon beleillettem ebbe az időbe." Az elbeszélő az általa elnevezett, „kronológiailag inkorrekt" gyermekkor és a kitüntetett Engelhard nevet viselő nagybácsi könyvtára közti ingázása is ugyanezt az egzisztenciális határszituációt fejezi ki. Történetmondása során minduntalan megszólít egy meg nem képződő (odaértett) olvasót (hallgatót). A „nos", „szóval", „lám" partikulák kommunikácós szituációt feltételeznek, sőt a „ne aggódj" és „hidd el" felszólító módú kiszólások egyenesen bevonják a cselekménybe a történet olvasóját-hallgatóját. Az elbeszélő történetébe beletaszítja, „belesétáltatja" a hallgatót, aki nincsen jelen, aki nem képződik meg, mert az elbeszélés nem tart igényt a beleszólására, s mert ez a megszólítottság hallgatást feltételez, mégpedig oda-hallgatást. Miközben az elmondáson, a val-

lomáson, a búcsún túl is inkább a hallgatás, a csend lesz a mindenkori elbeszélőmód sajátlagos hangtartománya. Mintha a séta valóban csak körbejárná az eseményeket, mintha a nyelv sétája éppen csak érintené a történteket.

A séta eredeti borítójának karikázó kislánya, a könyv harmadik lapján vízjelként visszaköszönve, egyértelműen „jelölte" a szöveg elbeszélőjének nemét. Az új borító már nem él az árulkodó kép-írással, él annál inkább *A nyugalom* védőborítójának soha lecsukódni nem kívánó szempillantása, mely a történetben kiemelt fontosságú lesz, legalább annyira kiemelt, mint magának a könyvtestnek bal, s jobb oldali, tengelyesen tükröződő szempillantásai, amiket a megkettőződött Bartis Attila-név választ el egymástól. *A séta* első megjelenésekor a nemi elkülönböződés nyelvi kódolatlanságával hatott különlegesen. Ehhez hozzájárult némi történetmondói „alakoskodás" is. Az eltelt fél évtized „sikerszerzői" mutatják, hogy az elbeszélés bizonyos értelemben vett restaurációja (menthetetlenül) végbement a mai magyar prózairodalomban. Megszelídült az „elbeszélés", melynek reflexív, vagy önkritikus volta mintegy immanens történetté változott, ami alatt nem az elbeszélés egészérvényűségének és hitelességének naiv restaurációját kell érteni. Az elbeszélés aktusa kilép a történetmondás labirintikusságából, s történetalakzatként disszeminálódik. Darvasi László rózsabokor-történetei és Háy János mesei regényei mellett Bartis vallomásprózái nevezetes módon „billentik" vissza az elbeszélést a beszédaktus egzisztenciális meghatározottságába. Mintha az egyébként teljesen különböző elbeszélői minták azt kívánnák demonstrálni, hogy a mindenkori történet egyes elbeszélőjének élete valóban azon múlik, vajon történetét, függetlenül a befogadás mikéntjének feltételeitől, el tudja-e beszélni. Az el-hallgatáson túli el-mondás igénye artikulálódik e kommunikációs szituációkban. Mindhármójuk első könyveinek (történeteinek!) alapbeállítódását egyfajta posztromantikus, a szépség transzparenciáját is meghaladni kívánó világteremtési szándék határozza meg. Bartis mintha még az elbeszélés időbeli linearitását is visszaírná, ha nem rendelkezne már első regénye a metanarráció történetmódosító aktusaival. A látszólagos történetmondást ugyanis az erősen lírizált nyelv törése, szimbólumképzése és elliptikussága akadályozza, s éppen e tört árnyalatú nyelv mutatja a lehetséges történet törésvonalát. Már azzal, hogy *A séta* elbeszélője kiemeli a gyermekkor időbeliségét a szabott időperspektívák szabályszerűségéből, s azt a „nyitány" hiányosságaiból a kölcsönvett gyermekkorféleség későbbjébe helyezi („A kurva életbe, engedtessék meg, hogy azt nevezzem gyermekkoromnak, ami ilyen vacak örömöket tartalmaz, még akkor is, ha ez kronológiailag inkorrekt.") Az elbeszélés aktusának önkorrekciója ugyancsak „megzökkenti" az elbeszélés időbeli folyamatosságát („De miről beszélek? Hiszen még lázas vagyok. A környéket még nem ismerem. Ápolóimnak még be sem mutatkoztam.") Ez az elbeszélő ugyanakkor rendszeresen „kiszól", mintegy az elbeszélést egy meghatározatlan irányból módosítani kész entitásra reflektálván („Ne aggódj, nem éltem nyomorban." ill. „Te most kalandra, izgalomra vársz. Kis forradalmi rémtörténetekre. Hát ilyenkor ilyesmik nem történnek. Ami történik, csak szégyen.") Az arcát meg nem mutató oda-hallgatónak irányuló „szóval", „nos", „tudod", „ja, igen" partikulák az elbeszélés szóbeli szimulációját biztosítják az írás gyakorlatával szemben, vagyis el-beszélői kommunikációs helyzetben vagyunk, ami a regényvilág cselekménymodelljét felülíró metanarratív történetalakzatot képez meg. S arról is említést kell tennünk, hogy a séta kiegyensúlyozott aktusa és az elbeszélés nyugodt üteme ellentételezi a történet voltaképpen nem egészen „gyermeki" tapasztalatát. Ez az egyes szám első személyű elbeszélő rendelkezik továbbá egy szimbolikus történettel, az osztódó s tükröződő én történetével, iden-

titás és én-kép egységének nem-létével, angyaliság és angyalcsinálás szemiotikai kalandjával. Ennek „nyitánya” egy karácsonyfagömb darabokratörése: „Fölé hajoltam és ott ingott az arcom ezer darabban.” *A sétá*t már csak ezért is újra kell olvasni *A nyugalom*hoz. Mert ami itt karácsonyfagömb, az ott holdgömbként szakad darabjaira. A gömbök külső, a burkok belső szakadása szimbólumként kísérik a figurák sorstörténetét, s egyben az olvasó rekonstrukciós-restauratív munkáját. Hiszen *A séta* esetében az olvasónak a széttört karácsonyfagömböt kell újra összeraknia, míg *A nyugalom* ugyanerre a holdgömbbel szólít fel.

Érdemes megvizsgálni pontosabban is, elintézhető-e a könyv azzal a technikai bravúrral, hogy a nemiség (f)elfedése kényszeríti ki az olvasás újrakódolásának igényét? S hogy lehet-e ez a szöveg célja? Például mi történik e „poétikai újdonsággal”, ha más nyelvi közegbe kerül? A regény németnyelvű változata (*Der Spaziergang*. Roman. Aus dem Ungarischen von Hans Skirecki. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1999.), melyben a birtokos és személyes névmások a harmadik személyben grammatikai kötöttségüknél fogva árulkodnak a nemi szerepekről, e poétikai „zavart” még nagyobb „zavarrá” növeszti. Engelhard például a saját szerelme mellé temeti leányát a fordításban („[er] ließ seine Tochter wieder heraufholen, um sie doch neben seiner Geliebten zu beerdigen”), nem pedig, ahogy az eredeti szöveg rekonstrukciójából kiderül, a lány szerelme mellé. (Engelhard lányának elvesztett szerelméről néhány lappal korábban olvashattunk.) A rekonstrukciós gyakorlat tehát szükséges, de veszélyes eljárás is egyben, különösen ha szorosabb olvasatunk azt is tudni véli, Engelhard életében két hölgy is fontos szerepet játszik. A német nyelvű változat akadályokat gördít a történet logikai rekonstrukciója elé, mely egyszerű értelemszűkítés, s ennek tökéletesen ellenáll Bartis „eredeti” írásmódja. Hiszen nem csak *A sétá*ra jellemző, hanem Bartis írásmódjára általában, hogy szövegeiben nagyívű és finom árnyalatú szimbolikus rendszer dolgozik mind ami a regényvilág eseményrendszerét, mind ami a figurativitást, s a figurák egymás közti viszonyait illeti. Továbbá sűrített leírások, kihagyások, disszeminatív történetalakzatok „nehezítik” a befogadást. Nem csoda, ha a fordítás teljes egészében ignorálja a következő sűrű és többértelmű bekezdést is, melyet – fordítás hiányában – magyarul idézek: „Menni fog. Érzem, ahogy zsugorodik bennem az Isten. Mind a kettő. *Nemem* zsugorítja őket óvatosan, kitartón (kiem. tőlem – B. A.).” A zsidó és a keresztény istenről volna itt szó, s arról, hogy az elbeszélő mindkettőre nemet mond? Vagy nemével, neme által mondódik ki a nem? Vagy egy nyelvi panel oldja meg a kettősséget? A fordítás nem csupán e szerintem kiemelt fontosságú bekezdéssel nem tud mit kezdeni, de azt a lehetőséget is elveti, hogy az elbeszélő elmondott történetének más móduszával is rendelkezik. Az elbeszélői aktus disszemináns alakzatát erősítő mondat a „hűvös” és „megrázó” változatról a német fordításban nem létezik. A regény ilyetén egyértelműsítése az eredeti nyelv játékának fordíthatóságát kérdőjelezi meg, pozitív értelemben viszont rámutat az írásmód poétikai szingularitá-

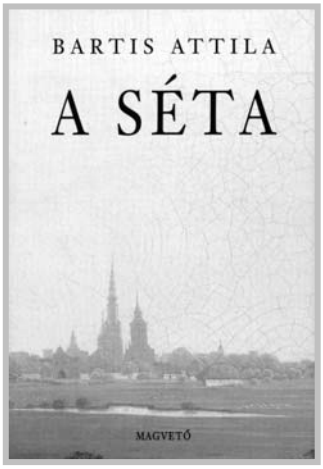

Magvető Kiadó
Budapest, (Második kiadás) 2002
156 oldal, 1490 Ft

sára. Ez a kettősség akkor válik fokozottan zavaróvá, amikor például Baár Andor egy angyalról készített feljegyzéseit közli az elbeszélő egyszerre indirekt módon és idézetként. Ez az amúgy is több rejtélyt tartalmazó szövegrész részben arra utal, hogy az angyalt „[t]alpig nőnek tartják a férfiak, vagy talpig férfinak a nők. Maradjunk az utóbbinál." A nemi elkülönböződés az idézet szintjén angyali dolog, de e feljegyzés készítője birtokában van annak a tudásnak, hogy az éppen artikulálódó történet nemi elkülönböződésére az olvasói szerepek nemi elkülönböződésével adjon választ. Vagyis az angyalt a nők talpig férfinak olvassák, míg a férfiak talpig nőnek. A feljegyzés az előbbi változatot részesíti előnyben, miközben a történet metanarratívája és az elbeszélői történet egymáshoz képest is más történetet ír le. A fordítás, hasonlóan a „hűvös" és „megrázó" történetalakzathoz, újra ignorál, mindkét variáció „durch und durch". E fordításelemzési gyakorlatok jobban kimutatják az eredeti szöveg „üres helyeit", apróságait, szövegörömeit. A másik oldalon: az „üres helyek" olvasása a képírás olvashatóságának előfeltétele. *A séta* alapvetően kettős struktúrájának ignorálása németül a kettős változat közti féligáteresztő üvegfal összetörését jelenti. Ezt pedig a Bartis-poétika immanens alakulása nem akceptálhatja. A képről (tükörről, üvegről) történő olvasás gyakorlata ugyanis a valóság duplikálhatóságának történetét, az én képének utólagos felismerhetőségét dekódolja. *A séta* elbeszélője először festményeken látja meg azt a fürdőhelyet, ahová meg kell érkeznie hányattatásai során. S megérkezése után is először képeken keresztül ismerkedik a fürdőhely valóságosságával. Kezdetben ugyanazt a valós képet látja, mint amibe Eberhart, a nagyapa mindörökre beleszunnyadt. Eberhart e képben él, s most e kép valóságosába lép bele az elbeszélő. Az elbeszélő Baár Andor festményeiből ismeri meg az „igaz" történetet, s poétikai adottságairól tesz tanúbizonyságot, mikor időt s sorrendet felcserélve átrendezi a képeket. A Baár-képek olvasása Baár olvasásával egyenértékű. Az elbeszélő Baár-olvasása azonban nemcsak érzelmi viszonyulást, de hagyományteremtést is feltételez. Ezért állíthattuk, hogy az elbeszélés hallgatója a minduntalan távollévő Baár maga. Engelhard képeket készít az elbeszélőről, s kötetté komponálva írja elő „a" történet folytatását. S bonyolítja e képről olvasást az, hogy az egész szöveget végigkíséri a tört tükörkép önértelmező története a darabokra, s arcokra tört karácsonyfagömb szimbólumával, mely párhuzamosan alkotja meg gömbségéből az uterus ugyancsak önreflexív történetét. Baár Andor azonban nem csak hallgatja az elbeszélő történetét, de mintegy könyvvé is alkotja azt. Engelhard hiányzó könyve az elbeszélő médiumán keresztül teremtődik meg. Baár személyes és a könyv tárgyi távolléte azáltal jelenül meg, hogy Engelhard felkészíti az elbeszélőt arra, amire egyébként is kezdettől fogva hivatott volt: hogy Baár Andor tükörképe legyen. A nyitányban összetört karácsonyfagömb egyszerre ad lehetőséget az önszerep és a másik alakjának elő-idézésére, s ugyanez a kép nyitja meg az uterus-anyaöl idegen-befogadásának történetét. Engelhard utasítása szerint az elbeszélő majd „mélyebbre ás benne [azaz Baár Andorban – B.A.], mint ő ásott önmagában valaha. Ott talál egy tükröt, és elejti." Innen egy motívumból kibomló, egymást kioltó történetsorok indulnak el ugyanazon angyali és angyalcsináló történetsíkon. Mindezen olvasási tapasztalatok márpedig igencsak túlmutatnak a szöveg nemi kódolatlanságának pusztán poétikai nóvumán.

A séta e komolyságához és komorságához képest *A kéklő pára* történetgyűjteménye üdítő olvasmány. Az egyébként jellegzetesen anekdotikus történetmondás kiszabadul a nyelvi sűrűsödésből, s ha némely szövegben továbbra is a szimbólumképzés dominanciája érvényesül, az jelzi elkülönültségét a lazább szövegektől. *A sétá*val szemben

A kéklő pára nem él a regény architektúrájával, holott a novellisztikusság, igaz erős distanciával és ironikus felhanggal, s az elbeszélői önarckép fénytörésével hasonuló tájakat és figurákat idéz meg, melyek és akik a szerzői magánmítoszban részben az előző mesemondásnál is archaikusabb eredettörténeteket „írnak", részben pedig a posztmodern multikulturalitás palimpszeszt jellegét szolgálják. Bartis elbeszélései arra kérdeznek rá, mi történik, ha egy zártnak és hagyományosnak tekintett (félretekintett) kultúrára folyamatában íródik rá a pop up kultúrája? Ha mondjuk a hrabali artisztikum rögzült nyelviségének eredendően orális volta határokat és országokat átlépve nyeri vissza eredetiségét? Hogyha a mindennapiság kultúrája, a Columbo hadnagyok és Onedin kapitányok otthagyják kézjegyüket a zárt és hagyományőrző másik mindennapiság konyhakendőin? *A kéklő pára* novellái apokrif szövegekként írják vissza *A séta* anekdotáinak nosztalgikusságát. A Bartis Attila nevű szerző egy Bartis Attila nevű kisfiú mese- és emlékvilágát ássa elő a politikai diktatúrák nevetséges romhalmazából. És ebben jól megfér egymással a nyelvi nárcisztikusság az önnön tükörképére öltögető nyelvvel, a világ vége a Keleti-kárpátokban Macondóval, a Nagyanyától származó, s az elbeszélő emlékezetében elsőként számon tartott mondat („Te is légy átkozott, Bartis Attila") az őt történetként megragadó 'utolsó' emlékmondattal („elvittek egy kilencszáztíztől hetvenhétig tartó történetet"). Az elbeszélés akarata, a mondás szükségessége, a nyelv pontossága, halk, kiegyensúlyozott dallamíve, ugyanakkor erőteljes képisége, mesés-mítikus-anekdotikus történetrasztere, a származás- és eredettörténet legendákkal teli sora, ugyanazt az egyes szám első személyű, egzisztenciális eredetű szubjektumnak az arctalan megképzését szolgálja, mely hagyományként tételezi az egykor-volt-történések rendszerét, de mitológiát belőle legfeljebb csak töredékeiben képes alkotni. Azt sem az elvakítás esztéticizmusának szándékával, hanem az ősformák poétikai újraalkotásának szükségéből. A novelláskötetet nyitó Hrabal-emlékszöveg interkulturalitást szimulál a térség közös „történetiségében" és „történetmondásában". A novellák nem egységes mintára komponáltak: vannak köztük monologikus történetmondások és anekdoták, realistagyanús hazugságok és mítoszteremtő fragmentumok, értelmezést kijátszó pillanatfelvételek, rövidrezárt szimbólumok. S a rövid szövegeket mégsem veszélyezteti az a lírizáltsági fok, amely prózaverssé alakítaná át őket, és stílusrétegében is, hangulatában is heterogén szövegkönyvvé változtatná a novellagyűjteményt. Darvasi László legjobb novellái is olvastatják e szövegeket: félreérthetetlen átfedései vannak a két prózaíró poétikai elképzeléseinek mind ami a novella műfaji kalandját, mind ami az archaikus történetmondás visszaidézését illeti. Bartis ugyanakkor a maga „magyar" novelláiban olyan valóságtartományokat is (f)elfed, amelyek Darvasinál óhatatlanul enigmatikus világnovellává tágulnak, mert éppen gazdagságuk, kibeszélhetetlenségük következtében veszítenek abból a nyelvi energiából, mely Bartisnál a szűkszavúság következtében és az ismétlés kényszerétől meg nem érintve változik áttetszővé. Nem csupán nyelvi és poétikai kapcsolatokat lehet észrevenni a két prózaíró munkáiban, érdemes a későbbiekben arra a teremtett, archaikusan véres és angyali világra is néhány pillantást vetni, mely Bartisnál rögtön regény formájában, Darvasinál azonban prózaversek és elbeszélésfüzérek alakváltozataiban artikulálja a nosztalgiát, a meseiséget és a legendaszerűt. *A kéklő pára* mindezen túl az átmenetiség, a töredékes világépítés és -hagyományozás, a szóbeliség és annak rögzítése közti állapot megjelenítésére vállalkozik, amibe egy alapvetően erős önmítoszalakítás is belefér (nem egészen reflektálatlanok azok az „eredetnovelláknak" elnevezett történetek, melyek Bartis elbeszélői és fényképészi hajlandóságát illetik.) Ez az önmítoszalakítás azonban még az egyes szám első személy rendszeres használata ellenére sem teszi ki a mindenkori szerzőt a személyesség, az írói túlstilizálás veszélyeinek.

A nyugalom, Bartis Attila 2001-ben mejelent regénye megrázó könyv. Stratégiája a vagy-vagy, hasonlóan a Handke- és Kundera-művekhez: szeretheted vagy gyűlölheted. Jómagam akárhányadszor olvasom újra, örömet és intellektuális izgalmat érzek. Tehát elfogult vagyok. Továbbá: szüntelen ingert érzek, hogy rekonstruáljam a cselekmény idejét, hogy megrajzoljam az ismétlődő motívumok széttartó eredőjét, hogy szétválasszam s értelmezzem az egyes figurák egymásra kopírozódó attribútumait, hogy fölmondjam az elbeszélő legkülönbözőbb módon fókuszált betéttörténeteit, hogy kimutassam a hol alul-, hol felülstilizált, néha még germanizmusokat is megengedő regénynyelv diskurzusösszetartó erejét, hogy elbeszéljem a szöveg, a regény, a vallomás, a gyónás metanarratív, szövegen, regényen, vallomáson és gyónáson túli, kívüli történetét. Egyszóval mindegyre olyasmit cselekednék, amit egy klasszikus és talán konzervatívnak is mondható irodalmi értékekkel bíró olvasó tenne. Amihez az is hozzá tartozik, hogy érzésünk szerint Bartisnak sikerült újrahangolnia Závada Pál befejezetlen, mert befejezhetetlen kéziratos sors- és családtörténetének metanarratíváját *(Jadviga párnája)*. Mindkét regényben erősen dominál a nyelvi karakterek dramatikussága, az egymást olvasó és olvastató élethazugságok írásos medialitása és a lezárás halálon túli végérvényessége. *A nyugalom*, akár a *Jadviga párnája* nem átall olvasói kedélyeket felborzolni, ambivalens érzelmi kalandokba bonyolódni, s teszi ezt Nádas Péter után szabadon egy posztutáni *Emlékiratok könyvé*ben. *A nyugalom* rendkívüli módon olvasható könyv, értve ezalatt fentebbi értelmezői gyakorlatok azonnali játékbahozásának lehetőségét, miközben a regény beszédmódja messze elkerüli a hatásvadászat veszélyét. A már ismert szlogen, hogy a: családregény, szerelmes regény, wendezeit-regény, életrajzi és fejlődésregény (minden, ami klasszikus forma) irodalmi újrafelhasználása egyenértékű a popularizálódással, s az olvasói felhasználói szerverek kommercializálódásával, Bartis Attila regénye esetében nem működik. Hiszen akárhogyis forgatjuk *A nyugalom* lapjait, minden fegyelmezettsége, klasszikus irányultsága ellenére kifog az olvasón. Regényideje, a regény cselekményrendszerének ideje több évtizedet fog át, s az idő változását (múlását ill. szegmentálódását) utalórendszer jelöli (az időben távoli események a megtévesztésig egymásra íródnak), miközben az elbeszélés aktusának ideje tulajdonképpen az elbeszélt időn túl van. Mikor fokozatosan, szinte dramaturgiai precizitással tisztázódik a Weér-család tagjainak viszonyrendszere (az anya-lánya-fia háromszög), kiderül, hogy mindez csupán felszín, s nagyobb és nagyobb lendületet vesz egy-egy újabb női figura (a kedves Fehér Eszter és a szerető Jordán Éva) belépésével az elbeszélt idő sodra. Mire tehát az olvasó némileg rekonstruálta anya és lánya nem csak művészi, de szexuális versengésének értelmi okait, mire eljutott a belső száműzetést választó fiú érzelmi beállítódásának felismeréséhez, megjelenik Fehér Eszter, aki persze az elbeszélés ideje alatt is minduntalan az események mögött kísért, s új fénybe kerül a családi sorstörténet: a némaság megtörik, mert a fiú és az anya közti kapcsolat feszültsége? hazugságokon alapuló egymásrautaltsága? szexuális komplexusa? Weér Andor számára még mindig több-kevesebb kihagyással, de fokozatosan elmondhatóvá válik. Fehér Eszter médiumként működik. Ez a fajta oldódás azonban nem azonosul Eszter ugyancsak drámai élettörténetével, melynek elhallgatása, illetve a későbbiekben fokozatos (f)elfedése is csupán az egyébként rendre magas érzelmi regisztereket megszólaltató közös sorstörténet tragikus végkimeneteléhez járul hozzá. Jordán Éva szerepe, aki ugyancsak beárnyékolja az elbeszélő történetét, nem csupán egy könyv, Weér Andor Eszter által inspirált könyvének kiadására korlátozódik, hanem igen drasztikus és perverz módon írja át a Weér-család addig sem egészen világos budoártörténetét. Az elbeszélő, Weér Andor élettörténetébe, ahogy fiktív, irodalmi törté-

neteibe is, sorra beleírnak a női szereplők, s beleírásukkal módosítják a mindenkori történet menetét. Az elbeszélő, úgy tűnik, kiszolgáltatottá és fogollyá lesz saját történetében. Az írást önanalízisnek és hazugságnak tekinti, lánytestvére, Judit nevében leveleket ír anyjának, levéltörténeteket ír Juditnak, kamaszkori rímragos szonettek után novellákat anyjának, egy novellagyűjteményt Eszternek, egy könyvet Jordán Évának. Valójában egyetlen könyvet ír, az emlékiratot, magát a regényt, mely részeiben ott lapul a levelekben, a novellákban: elválaszthatatlanul egymástól a regényvilágon belüli 'igaz' történet és fikció. *A nyugalom* ebben az értelemben palimpszeszt: a végső nyugalmi állapoton túli nyugalom regénye. Az anya halála után, mintegy a halál tényét megállapító, s azt újraértékelni nem kívánó orvos tanácsára szublimálódik ez az egymásra torlódó szöveghalom. Az anya halála egy tizenötévnyi közös fogságnak vet véget, amely azonban már nem jár együtt a „másik", a fiú felszabadulásával. Valójában egymást érik az önértelmezői vádak, felelősségrevonások és szabadulási vágyak. Betegesen enthuziasztikus jellem a Weér Andoré, s ez megmutatkozik nyelvének metaforarendszerében is, mert hol abbamarad egy feltételes hasonlító kötőszóval induló mondat, hol ugyanazon eseményrendszer egy másik, ráíró történetalakzata képződik meg (ilyen az anyával esetlegesen megtörtént coitus elliptikusan ismétlődő elbeszélése, a börtönjelenet, melyben először s utoljára neveződik néven az elbeszélő, s neveződik ugyancsak néven egy, az elbeszélésben csupán távollévő apafigura), hol ugyanazon szimbólumok, attribútumok (jegenyefa, pompeji barlangüreg stb.) jellemzik az egymástól távol lévő figurákat. Ez az ellentételező metaforizáltság, mely leginkább Bodor Ádám *Az érsek látogatása* című könyvének történetduplikáló eljárásmódját idézi, okozza a regény posztmodern utáni feszültségét.

Bár a regény női szereplői, mint említettük, minduntalan beleírnak az elbeszélő sorstörténetébe, az elbeszélő fenntartja magának a hazugság lehetőségét, azt, hogy a saját-labirintus mások számára megközelíthetetlen, hogy az ok-okozati, logikai vagy pszichológiai magyarázat nem vezet sehova, sőt mintegy olvasói szerepet konstruálva maga fölé kijelenti, hogy nincs az az Úristen, aki egy ilyen kártyavárral (értsd: a regényvilág eseményrendszerével) elszöszöl. Arról nem is beszélve, hogy reflexiv szinten maga a könyv teste válik pompeji hullaüreggé, azzá az írott jellé, amelybe mindenki belehallhatja a saját csendjét. Nos, ha a Nyugalom-támaszpont széjjelszakadt is, mint Fehér Eszter öle az ikrekkel: hogy ne legyen több Weér, hogy vége legyen a családtörténetnek, az ismétlődő vérfertőzésnek, a nyugalom: a csendé, az írásé, az elbeszélésé mégis megteremtődik. Még ha mindenen túlról is érkezik az emlékezés, értjük ez alatt az elbeszélő ki-nem-mondott öngyilkossági vágyát, az önbecsapás, a hazugságtörténet, a dionüszoszi mámor és szétszakítottság elbeszélése apolloni méltóságot tükröz. Az elbeszélő nézőpontjából a „beleíró" női figurák éppen a látszatnyelv karakterisztikumában válnak egymás érzékeny tükörképeivé. Judit, aki külföldre szökve felveszi anyjuk nevét, a Rebeka nevű kurva, akinek az ágya felett anyja képe lóg, hogy lássa minden egyes szeretkezését, Jordán Éva mandulaszaga, mely azonos anyja lepedőjének szagával, s Eszter, akit az elbeszélő ugyanazon költői metaforákkal illet, mint Juditot (úgy áll Eszter a hídon, mint Judit a színpadon, akár a jegenyék; mindketten embernyi üregek a kihűlt láva mélyén; egyikük mellé sem teremt az Isten világot). A nőiség e legkülönfélébb változatai mind az eredendő én-kép definitorikusságára és fókuszálhatóságára utalnak: az uterusra, mely a kezdet, valójában a vég. Csakhogy a nyelv szimbolikus rendje az apa hiányában nem érvényesül. Az anya determináló erejével láncolja saját nyelvéhez a két testvért. Egy test és vér tehát Weér Judit és Weér Andor, nem csak azért, mert ikrek, de azért is, mert egy testből és vérből származnak, a pelikán heroldikájú családfő méhéből. Családfővé azonban Andor változik, neki kell elfoglalnia a hiányzó apa-férfi helyet, s a pelikán bestiá-

riuma, mely a regényvilág legkülönbözőbb szintjein képzi meg történetalakzatait, visszájára fordul: az elbeszélő lesz az anya táplálója. S az elbeszélő az anyát táplálja szó szerint is, meg átvitt értelemben is: az írás különböző fokozataival. A szerepcsere, egyáltalán a családtörténet eredete, az incestus antik mitológiai környezetbe ágyazza a regényt. Weér Andor gyerekkorában áhítja a megvakulást, míg Fehér Eszter orvosa éppen Andort szólítja fel a vakfoltok eltüntetésére. Többek között e mitológiai Oidipusz-történet, az Oidipusz-komplexus szimbolikus pszichoanalitikai modellje, az elbeszélő krisztusi kora és Isten háta mögötti gyűlölete, Nádas és Závada palimpszeszt-emlékirata és a test(beszéd) nyelvi (le)fedetlensége biztosítja *A nyugalom* regényvilágának, cselekménymodelljének és szimbolikus-motivikus történetalakzatának hagyományrendszerét.

Úgy tűnik, Bartis Attila *A séta*ban és *A kéklő pára*ban mindent elmondott arról, ami archetipikus anyagként megszólítható volt az eredettörténetek hol nosztalgikus, hol ironikus, hol egymást váltogató diskurzusaival. *A nyugalom* kategorikusan szakít az írói poétika eddigi kronotoposzképzésével. Ha úgy tetszik: nagy, budapesti szerelmes regény született. *A nyugalom* alapvető nyelvi erejét és kompaktságát ugyanakkor éppen az előző kötetek fokozatos distanciatartásának felbomlasztásával, az érzelmek telíthetőségével, a figurák egyetlen nézőponton keresztül történő mozgatásával, a töredékes, térrel és idővel egyaránt informálisan operáló egyes szám első személyű történetmondásával nyeri el. Életrajziság, vallomás és gyónás, családregény, politika és rendszerváltás, túlfűtött erotika és istenkeresés, sőt -gyalázás. Regényként: majdhogynem konzervatív, ismétlő motívumstruktúrát kiépítő regénynyelv, mely témájában nem átall pillanatnyi képeket felvillantani a rendszerváltást közvetlenül követő évekről, miközben elbeszélői eredettörténetét a szimbolikus tartalmú 1956-os évre vezeti vissza. Wendezeitroman, mondaná lelkesen a németül olvasó. *A nyugalom* történelem*képe* – *A séta*éhoz képest – kevésbé allegorikus, sokkal inkább rideg, szürke és determináló. S hogy a konzervativizmusról lehulljon a fátyol: a *szép* nyelv, a cselekménymodell *egésze*, azon belül a figurativitás *művészisége* és *művésziessége* mögött (hihetetlen módon a „távollévő" belügyes apával szemben színész anya, szerkesztő szerető, író fiú és zenész lány alkotja az ellenbeszédet) könnyen behelyettesítően némi freudi-lacani pszichoanalizáló stratégia húzódik meg. Miközben – *A séta* szüzséjéhez hasonlóan – *A nyugalom* is egy menthetetlen szerelemről szól, a „másik" örök keresésének androgünmítoszáról: a „másik" nézőpontjából. *A nyugalom* „másikja" anyaként, lánytestvérként, utcai kurvaként, szeretőként, szerelmesként a kereső arcképét hivatott minduntalan (egy) motívumként is gyakran felbukkanó tükörbe karcolni. Az osztódó én tükörképei tematizálják azután a reménytelen holdraszállást, az elérhetetlen Nyugalomtámaszpontot. A hold motívumának olvasása egyszerre vezeti az olvasót Weér Andor rémületekkel teli belső világtereibe, s a mindenség, a csillagos ég ürességébe, miközben Fehér Eszter hold/nő/vérsége e kettős ürességet mindkettejük számára tragikus módon (ez a mitikus ismétlődés igazi rettenete) egy, a mindenségből azonnal a semmibe hulló ikerpárral tölti be. Weér Andor elbeszélőként ráadásul egy „távollévő" könyv, egy novelláskötet megszületése köré „rendezi" saját családregényének végét, miközben a „jelenlévő" írásgyakorlattal, magával a regénnyel, mint metatörténettel saját egzisztenciáját éli végig (oktalan oknyomozó ismétlésként). Weér Andor úgy mondja el történetét, mely egyszerre színházi, politikai, szerelmi, családi és művészi, hogy utolsó „leírt", „elhangzott" mondatával egzisztenciájának szó szerint a végére jut. Bartis elbeszélői módszerében különös hangsúlyt kapnak azok az elemek, melyek nem rendelkeznek konkrét „képpel". Ilyen meghatározó elem *A nyugalom* regényének novelláskötete és az apa figurája, *A séta* regényének könyve és az elbeszélés befogadója.

A séta textualizált hallgatója csupán az elbeszélő megszólításain keresztül „létezik", e novelláskötetről is egy utalásrendszeren keresztül tudunk. *A séta*ban nem jelenik meg a szerző. *A nyugalom*ban nem jelenik meg a mű. *A séta* elbeszélője egy fiatal lány, aki azt a regényben nem jelenvalóként szereplő Baár Andor nevű férfit keresi, akinek valahol a világban Engelhard könyvtárának hiányzó könyvét kell írnia. Erről a könyvről annyit tudunk meg Engelhardtól, hogy az mások szerint róluk (értsd: 'Engelhard' nosztalgikus világáról) szól, szerintük (értsd: 'Engelhard' szerint) Baár Andorról. S még azt is megtudjuk, hogy ez a könyv soha nem fog megérkezni. Egyébiránt ez a 'sétabeli' Baár Andor festőművész (képíró!), s minden egyes alkotása temetkezési hely. Hogy *A séta* elbeszélője rátalál-e Baár Andorra, hogy ő-e az elbeszélés meg nem képződő hallgatója, az már a könyv történetén túlmutató kérdéssor. Az is persze, vajon olvasó (f)elfedi-e *A séta* és *A nyugalom* dialógusát. Feltűnő *A nyugalom* című regény Weér Andor nevű elbeszélőjének névközelisége *A séta*ban gyakori utalásokkal illetett Baár Andorral (olvasd fonetikusan: vér ill. bár). S feltűnő Weér Andor szerelmének, Fehér Eszter eredettörténetének elhallgatása, aki: „így alakult", ismétli, ha sor kerül a faggatózásra. Ez a dramaturgiailag rövidre zárt történet könnyen beilleszthető *A séta* történetébe. Ráadásul ami *A séta*ban képaláírásként jelenik meg, az a *A nyugalom*ban novellacímként köszön vissza (Baár Andor *Önnön állatját cipelő férfi* című képe a címadás szintjén megegyezik Weér Andor novellájával. Az előbbi nem látható, az utóbbi nem olvasható: hogy tovább erősítsük Bartis elbeszélőmódjában a távollévő poétikájának túlsúlyát.) Így áll össze egy feltűnően egymást olvasó, s olvastató „triptichon": *A séta* (Fehér Eszter) mesei-mitikus történet(e) a világ végéről, a hagyomány és az örökség euthanáziás joggyakorlatáról (aminek múlnia kell, annak elérkezett az ideje, kulturális múmiák az emlékezetben inkább tovább élnek, mint a test romlásában: az euthanázia ebben az értelemben határozott – értsd: könnytelen – szakítás, búcsú az eredettörténettől); *A kéklő pára* ugyanennek a világnak torz tükörképe, (Baár Andor–Bartis Attila–Weér Andor) novelláskötet(e), mely paratextuális ajánlásként akár *A nyugalom* nem jelenvaló könyvének dedikálását is megelőlegezi (Weér Andor *Feleségemnek* megszólítással adja át Fehér Eszternek a könyv példányát; *A kéklő párá*t a Bartis Attila nevű szerző *Feleségemnek* ajánlja); *A nyugalom* kézirata, mely egyaránt él *A séta* odaértett hallgatójához hasonló, „üres" funkcióval, s a szimulált szociális érzékenységgel bíró pillanatfelvételek történetté alakításával (melynek mind szóképe, mind töredékes jellege, mind szóbeszédszerűsége *A kéklő párá*t idézi), a Baár–Weér kép-író tragikus sorstörténetének, sorsszakadásának tükörlenyomataként olvasható. Hogy elkerüljük az 'összemossuk az összemoshatatlant' vádját, reflexív mondatokként olvassuk *A séta* következő sorait: „A név az sérthetetlen, gondoltam. Nem hogy nem lehet átírni egy nevet, mert át lehetne írni. De minden átíró hazudik: valamit letagad, valakit félrevezet. Hiszen a régi név ott lapul az új alatt, csak titok." *A kéklő pára* hazugságtörténetekkel indul. *A nyugalom* testvérpárjának egzisztenciális tapasztalata s egyben végzete, miszerint: „addig élsz, amíg szemrebbenés nélkül bárkinek a pofájába tudsz hazudni".

S hogy az írás mégis a gyávák öngyilkossága? *A nyugalom* nem más, mint ennek az öngyilkosságnak a története: az írás története, mert ahogy Baár Andor – vagy *A séta* – képei is mind temetkezési helyekként értelmeződnek, úgy Weér Andor írásai is mind a végső nyugalmat készítik elő. Bartis Attila könyvei halálosan pontos képírások: nem árt őket mértékkel, s mértékletesen olvasni. Még bele találunk sétálni.

Bombitz Attila

Szepesi Attila: Tündérek és katonák

Ajánlom az olvasónak, tanulja el a könyv szerzőjétől, amire egyébként őt is más tanította: ha boldogult eleink hajdan lakott vidékén jár-kel, a lépte elé kerülő kövek egyikét-másikát nem árt megfordítania. Amiként Szepesi Attila indafonatos mintázatú faragványtömböt talált a valamikori pálos főkolostor helyét rég benövő ligetben, akként lelhet e könyv lapozgatója a magyar múltba és közelmúltba, a történelembe, a művelődéstörténetbe vagy éppen az író személyes sorsútjába visszaindázó, megnézésre és megőrzésre való érdekességeket.

A szerző négy részre osztotta írásait, miután egy, R. Guénontól származó idézettel arra irányítja a figyelmet, hogy „kezdetben csodák voltak, később már csak ritkaságok és érdekességek, végül pedig láthatóvá vált, hogy ezek a ritkaságok és érdekességek az általános törvényekhez alkalmazkodtak, amelyeket a tudósok igyekeztek megalapozni".

Az első rész: Sólyomröptető. – A tudás és az álom határmezsgyéjén járó Physiologus szörnyvilága, a napgyík meg a hangyaoroszlán éppen azok a „dolgok", amelyeket a tudomány, a pszichoanalízis kísérel meg tudományosan leírni. Szepesi fogékony e szörnyvilágra, ugyanígy foglalkoztatja a karcsai román kori templom kapuja fölötti ördögfigura is. Pontosabban az, mit láthatott ez az ördög, ez a „töppedt gnóm" a századok során, mi változott a világban, az emberekben a századok alatt. Hasonlóképpen tűnődik a már említettem indafonatos kőfaragvány felett, amelyet Budaszentlőrincen talált a pálos főkolostor maradványából. A táj, a növények és a kő mintegy a középkort hozzák vissza számára, amely eltűnt az időkkel, de „az idők múlnak ugyan, ám az idők szelleme alig változik..." Ezeket a múló időket szívesen fölidézi Szepesi, például Rómer Flóris 1859. évi bakonyi utazását ismertetve maga is tobzódik a história, a néprajz, a régészet, az őslénytan, a botanika (egyebet nem említek) világában. Hasonlóképpen „a palóc Gulliver" Furkáts Tamás XVIII. századi pest-budai utazásának elmondásakor, ugyanígy a régi Pest-Buda még élhető városának „táncokkal tele teátrom"-ának, illetőleg e világnak megidézésekor, s ekképpen a régi Telkibánya bemutatásakor.

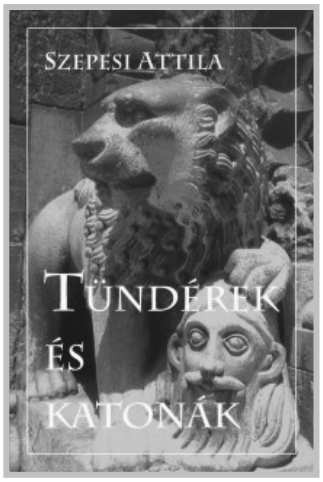

A második írascsoport *(Az éjszakai Tisza)* nem az így-úgy föllelt érdekességek ürügyén, hanem számos családi vonatkozás révén a személyesség optikáján is láttatja például Erdőhorvátit, ahol a XIX. század elején volt kálvinista lelkipásztor egyik szépapja. A családtörténeti háttér hitelessé teszi a saját lelkiállapotának rögzítését: „Valaki itt járt az öreg pincék és régvolt műhelyek között. Azonos is vagyok vele, meg nem is. Hasonlítok hozzá, meg nem is. Nem tudom a szeme színét. A háta görbületét. Nem ismerem a hangja tónusát. Szavai belefonódtak a szélbe. Háta görbülete beleégett a falakba és fákba. Árnyék, melyet újabb árnyékok takarnak el. Nincsen, és

Tiszatáj Könyvek
Szeged, 2002
224 oldal, 1800 Ft

mégis jelenvaló." A szerző szüleinek városai, Beregszász hasonlóképpen van leírva, ám a szülők korabeli jelen (meg a már az elbeszélő számára is elmúlt történelemi idő eseményei) köré fonva. A kötetben az *Egy mongol miniatúra* című írás szintén számos elmondási pontra támaszkodva épül föl. A XVIII. századi miniatúrát a keresztszülőktől kapta az elbeszélő. A keresztanya Báthy Anna operaénekesnő, eredeti nevén Stampf Anett, akinek családi viszonyai egészen a Magyarországba való betelepedő Stampf-családtól a Rákosi Mátyás nyugdíjazta keresztapáig, aki hét évig Indiában élt. A Stampf-Báthy família életének, kapcsolatainak rajzolata a gyermekkori emlékeken átszűrve jelentkezik. A családhoz járó rokonság az ötvenes években: „Kedves idős hölgyek, Ickó, Jel és Luli néni, a húszas-harmincas évek csipkeblúzaiban, megmaradt aranykösöntyűkkel és boglárokkal felcicomázva ültek a vacsorai asztal körül. A halk szavú Macóka néni, rangrejtett Podmaniczky bárónő. Takáts Marianne néni, az operaházi zenekar csellistája. Némelyikük a magyar nyelvvel is hadilábon állt. Időnként németre váltott a társaság. Was sagt, was sagt – egy-egy viccet többször is meg kellett ismételni." (Ezt az idillt egyébként az a tény is jellemzi, hogy Sztálin- és Rákosi-viccekről van szó...) A belső tartás mintaképei a közeli-távoli ősök, mint maga Báthy Anna, akire 1958-ban egy Háry-próbán a rendező (és egyébként énekművész) Palló Imre magából kikelve üvöltött... a művésznő „elhagyta a színpadot. Elhagyta az Operaházat. soha többé még az »Andrássy úti palota« környékére sem ment." A különböző szálak erre-arra futnak e polgári világ maradékából. Báthy Anna zongorája például Füst Milánhoz került egy gobelines karosszékkel együtt... hajdani háza ma követségi lakás. Szepesi az indiai miniatúra kapcsán elmondja, hogy „[...] az idő egyetlen titkos tartomány. Maga az emlékezet. Osztatlan birodalom, amelyet nem kaszabolnak össze a tovatűnt korszakok rekeszei. Benne összefér hindu romváros és beregszászi kert [...] ház, ahol az ezüstfenyők árnyékában ma a dán nagykövet lakik..." – A múltnak ez a fajta fölidézése bizonyos rokonságot mutat Márai Sándor polgárának vallomásaival, annak hasonló részeivel, ott az emlék irodalmibbá oldva, ám szintén a múlt bizonyos megőrzésére, itt tárgyiasabban van elmondva egy gyökeresen más világ olvasójának, s példázatul arra, mennyire otthon voltak eleink a maguk világában. Ettől volt egyéniségük, amely minden helyzetben meghatározta és szabályozta viselkedésüket, amelyben a helytállást vél(het)i a késő utód fölfedezni. A történelem és történet az emlékezőben még él, a következő nemzedéknek már minden legfeljebb adat: „[...] száz és száz lélek folytatódik bennem. Sopron vagy a budai Hieronymi út még hagyján, de Zsolna, Illava, Léva és Pozsony, netán Beregszász már csak adat, betűhalmaz pesti illetőségű gyermekeim számára."

Az éjszakai Tisza és a *Barokk madonna* című írások lényegében az előző fajta múltidézések, előbbi egy Mednyászky-festmény kapcsán a budapesti belváros magyar-német Braun családja köré rajzol képet az 1950-es évekkel bezárólag, az utóbbi megint a szerző felvidéki városokhoz kapcsolódó családtörténeti albumdarabja. A selmecbányai polgárlány élete a városnak és társadalmának tollrajzává is válik.

Szepesi könyvének harmadik részében irodalmi és festészeti élményeinek kapcsán ír például Vlagyimir Klavgyijevics Arszenyev könyvéről *(A Távol-Kelet őserdeiben),* amelyben a XIX–XX. századi néprajzkutató által bemutatott világ valósága interferál a szerzőnek a természetre, tájra, történelemre, néprajzra amúgy is érzékeny gondolat- és érzelemvilágával. „A modern – ha úgy tetszik: tudományos – szemlélet legfőbb hiányossága, hogy száműzi a teremtett világból a csodát" – írja, s miként a szentpétervári térképész Arszenyev barátjának, egy mandzsu vadásznak segítségével, úgy Szepesi az

Arszenyev-könyv révén csodálkozik rá nemcsak az idegen és elmúlt világra, hanem magára a történelemben változó világra. S ugyanez mondható el a Noldéről a német expresszionista festőről, a Ferenczy Károlyról, a Faulkner kisregényéről és részben a Szöllősy Tibor regényéről szóló esszészerű írásokról is. Utóbbi kapcsán a korunkra, a XX. század végére jellemző tünetek miatti aggódás érződik: „A klasszikus álmodók minden képzeletét meghaladja az elaljasodott bestialitás, a perverz rombolás és szűkagyú gonoszság azon foka, a pusztítás ötlettárának az a gazdagsága, mely a mi világunkat elözönlötte. Elámulnánk a csodálkozástól, a sátáni lelemények láttán, az emberkínzás, lélek-kannibalizmus és világrombolás morbid gazdagságát lajstromozva, ha mindez nem a bőrére menne." A Sátán birodalmáról van szó, amelyben a csernobili atomerőmű katasztrófája csupán egyike a rontó hatalom borzalmainak.

A negyedik csoportba *(Zöldszemű nyár)* tartozó írások egyik része a pannon tájhoz kapcsolja az olvasót *(Rigó a cédruson, Éjszakai vendégség).* Egy Balaton-felvidéki kert mint a városban élő ember menedéke jelenik meg, itt együtt lehet élni – mint hajdan az ősöknek – a természettel, az elégett avar füstjével, egy nyestcsaláddal, az évről évre előbújó nárciszokkal, a tyúkhúrral és a százszorszéppel, s megannyi mással, amit az ábrahámhegyi kert kínál. Hasonlóképpen egy Pomáz fölötti rétről, egy Csobánka melletti domboldalról és egy lankáról a Hármashatárhegy közelében úgy érzi a szerző, hogy Isten tenyerén állnak, fekszenek, s „S isten tenyerén nincs nappal meg éjszaka. Az ellentétpárok – jó meg rossz, gyenge és erős, hasznos meg haszontalan – itt érvényüket vesztik. [...] Az élet alkalmi szeszély, a lét pedig tágas és mindent magába foglaló sejtelem [...]" S talán ez jellemzi a Szepesi Attila világra való csodálkozását, a legkisebb dologtól elinduló szemlélet mindenütt örömet lelhet a vörös-fekete bodobácsoktól a türkiz fénybogarakig, a mezei pacsirtától a rezdületlen kövekig, hiszen mindenben az élet mutatkozik meg, amely törékeny. „És ez az élet is része az örökkévalóságnak" *(Isten tenyerén)*, és még sorolhatnám, mi minden mozdítja meg képzeletét. Pontosabban szólva: nem a képzeletét mozdítja meg, a létezésben való állapotának tudatosulását olvashatjuk ki az írásokból. S tulajdonképpen a történelmi, irodalmi, festészeti témák köré is ennek az állandó – és mondjuk ki – örömteli állapotnak érzete társul. Nyilván ezért nem érzi szükségét az író, hogy morális ballasztot rakjon az élményanyag hajójára, amely így elkerüli az elmesélés nehézkességének Szkülláját és az erkölcsi oktatásnak Kharübdiszét. Ezért a kötet szinte minden írása olvastatja magát, jóllehet a nagy ismeretanyag helyenként szinte művelődéstörténeti tanulmánynak tetszik.

Az örökkévalóság megnyilvánulása egy, a pilisi erdőben lévő pocsolya kapcsán is megjelenik. A vízben élő ebihalak átváltozása, amint idézőjelesen írja: „áttűnési művelete", „mely akaratlanul játszódik le bennem, az a különös, hogy mindig ugyanúgy történik. Róla számot adni nem tudok. Az üvegszerű tócsa képe mögött elüszkösült arcokat látok, melyek régen elhalt ismerőseimre emlékeztetnek. Kisvárosok sikátorait látom, egy holdsarló-ívű hidat, lótetemet a járda szélén és tankok torkolattüzét. Imbolygó lelkeket látok, rokonokat és ismeretleneket [...]" és így tovább *(Ebihalak)*, voltaképpen a tündéreket és katonákat, akik szemléltetik a múltat és hellyel-közzel a jelent, akik (és amik) révén összeér a múlt és a jelen, a modern és az ősi, mint a mandzsu erdei vadász tanítása révén az Arszenyev-regényben *(Tündérek és katonák).*

Az imént említettem a művelődéstörténeti jelleget, valóban ez az erősebb vonulat némelykor pedig a karcolat, nem az esszé. Szepesi Attila írói nyelve megfelelő alárendeltségi viszonyban van e szövegfajták kívánalmaival. Ez vonatkozik az elmondás tárgyi szikárságával, nem veszik bele (esetleg személyeskedő) részletekbe (mondjuk Weöres Sándor vagy Temesi Mihály, sem a barátként emlegetett „nyurga költő" kapcsán).

Egészen ritka a mai magyar mindennapokra való közvetlen utalás is (a Habsburgok „rokonszenves kései sarjadéka oly szépen tudja raccsolni: Mi magyahok"; „mai kitanult élősdiek"; divat Pest-Budán – úgy látszik, tartós divat – a panaszkodás"). A mai magyar köznyelv jellegtelenségeinek beszüremkedése alig-alig tapasztalható, mindössze egyszer bukkan elő szakmai–hivatali zsargonból való szerkezet („mely társasághoz tartozott az *adott terület"),* s talán a publicisztikában némileg lejáratott *elhíresült* igenév található meg egy oldalon kétszer is (nem nyomósító ismétlés miatt), hogy azután még egyszer előjöjjön huszonöt lap múlva. A szerzőnek szinte egyéni vonások nélküli, mégis „magát olvastató" írásmódja van, vagyis a tárgyhoz oly módon illő stílusa, hogy jellemzőit egykönnyen nem lehet észrevenni.

A Guénontól származó mottó első felét már idéztem, most a második felét is érdemes lesz: „[amit a tudósok] igen szabatosan leírnak, azok [ti. a dolgok, jelenségek], nem az emberi képességek korlátozódásának fokozatos állapotai-e?" Szepesi Attila esszéi-prózái a az élet dolgait önfeledten figyelő ember élményeit tartalmazzák, azt, miként veszi észre a csodákat, amelyek rendre a múltból valók vagy rendre ahhoz kapcsolódók. Jó dolog, ha valaki ezekre irányítja a ma emberének szemléletét, illetőleg érdeklődést kelt ebben a sokszor semmi fontosra ránézni nem akaró világban, amelyben a tudósok valóban sok mindent igyekeznek megalapozni, de az emberi értékrendnek sok-sok finom szálon való összeköttetéseit, a jelennek és múltnak érzelmi egybefonódásait aligha tudják kivizsgálni. Ehhez az a fajta homo intellectualis kell, mint amilyen e könyvnek írója is.

Büky László

Szerkesztői asztal

Több olvasónk kérésére közöljük, hogy a *Tiszatáj Könyvek* sorozatban eddig a következő kötetek jelentek meg:

Hász Róbert: Diogenész kertje (regény, 1997)	580 Ft
Grezsa Ferenc: „A mintaélet forradalma". Írások Németh Lászlóról (1998)	620 Ft
Fried István: Árnyak közt mulandó árny. Tanulmányok Baka István lírájáról (1999)	640 Ft
Bozai Ágota: tranzit glória (regény, 1999)	980 Ft
Grezsa Ferenc: Vonzások és vallomások. Tanulmányok, kritikák (1999)	980 Ft
Nagy Gáspár: Húsz év a kétezerből (versek, 2000)	980 Ft
Hollósi Zsolt: „A Tisza-parton mit keresek?" (interjúkötet, 2000)	980 Ft
„Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?" (A Tiszatáj 1998-ban indított sorozatának anyaga, 2000)	1900 Ft
Lengyel András: Játék és valóság közt. Kosztolányi-tanulmányok (2000)	920 Ft
Péter László: Kívül a körtöltésen. Irodalmi tanulmányok (2001)	1280 Ft
Békési Imre: Osztatlan filológia. Nyelvészeti-irodalmi tanulmányok (2001)	990 Ft
Hász Róbert: Végvár (regény, 2001)	1250 Ft
Sándor Iván: A másik arc. A regény és a történelem (esszék, 2001)	1250 Ft
Németh László emlékkönyv (esszék, tanulmányok, 2002)	2250 Ft
Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma (versek, 2002)	1250 Ft
Imre László: Műfajtörténet és/vagy komparatisztika (irodalmi tanulmányok, 2002)	980 Ft
Szigeti Lajos Sándor: A virrasztó költő (esszék, tanulmányok, kritikák, 2002)	1200 Ft
Szepesi Attila: Tündérek és katonák (esszék, 2002)	1800 Ft
Tandori Dezső: Az Óceánban (versek, 2002)	1800 Ft

Októberi számunk tartalmából:

ÁGH ISTVÁN, KOVÁCS ANDRÁS FERENC, LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ, MARSALL LÁSZLÓ versei

FERDINANDY GYÖRGY novellája

Összeállítás a horvát–magyar kapcsolatokról

(*Kiss Gy. Csaba, Kristó Gyula, Lőkös István* tanulmánya)

Diákmelléklet: Vadai István *Babits Mihály*ról

Ára: 200 Ft

9 770133 116008 00209